



**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**BÖLGESEL GÜVENLİK DENGELERİ BAĞLAMINDA
RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aytan MAMMADLI

BURSA - 2014



T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**BÖLGESEL GÜVENLİK DENGELERİ BAĞLAMINDA
RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aytan MAMMADLI

Danışman:

Prof.Dr. Ömer Göksel İŞYAR

BURSA - 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 701116016 numaralı Aytan MAMMADLI'nın hazırladığı "Bölgesel Güvenlik Dengeleri Bağlamında Rusya-İran İlişkileri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 15/08/2014 günü ~~15:00~~ - ~~16:00~~ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~başarılı~~ olduğuna ~~aybirligi~~ ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

~~Prof. Dr. Omer Göksel İŞYAR~~
~~Uludağ Üniversitesi~~

Üye
Prof. Dr. Tayyar ARI

Üye
Doç. Dr. M. Zahid SOBACI



15/08/2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Aytan MAMMADLI
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII+173
Mezuniyet Tarihi : / / 2014
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

BÖLGESEL GÜVENLİK DENGELERİ BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, uluslararası sistem yeni yapılanma sürecine girmiştir. Bir yandan sistem tek kutuplu hal alırken, diğer yandan Doğu Avrupa, Orta Asya ve Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletler oluşmuş ve bu bölgelerde güç boşlukları meydana gelmiştir. Böylelikle Ortadoğu bölgesine ek olarak, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri de istikrarsızlık alanlarına eklenmiştir. SSCB'nin varisi olarak Rusya da bu durum karşısında dış politikasını yeniden belirlemek zorunda kalmıştır. İlk başlarda, Batı eksenli olarak yürütülen Rus dış politikası, zamanla yeniden büyük güç olmayı hedefleyen çok taraflılık ve çok kutupluluk politikaları üzerine oturtulmuştur. Bu politikalar çerçevesinde Rusya, Uzak Doğu, Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerine yönelik aktif politikalar izlemeye ve bu bölgelerde ortaklıklar kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin kesiştiği noktada önemli jeostratejik pozisyona sahip olan İran, Rus dış politikası açısından önemli bir ülke olarak görülmüştür. Nitekim nükleer programı nedeniyle ABD/Batı dünyası tarafından giderek yalnızlaştırılan İran da ulusal gücünü artırmak ve bölgesel güvenlik dengelerinin sağlanması açısından Rusya ile işbirliğine önem vermiştir. Böylelikle, Rusya ve İran, bölgesel dengeleri doğrudan etkileyen enerji, nükleer ve askeri teknoloji alanlarında işbirliğine gitmiş; Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu'daki bölgesel sorunlar karşısında ortak politikalar izlemeye yönelmişlerdir. Bu bağlamda iki ülke de ABD/NATO'nun bu bölgelerde etkinliğini artırmasını temel güvenlik tehdidi olarak görmüş ve önlemeye çalışmışlardır.

Anahtar Sözcükler:

Rusya, İran, Güvenlik, Dış Politika, ABD

ABSTRACT

Name and Surname : Aytan MAMMADLI
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : VIII+173
Degree Date : / / 2014
Supervisor : Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

RUSSIA-IRAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY BALANCES

Ending of the Cold War and after the collapse of the Soviet Union, the international system has entered into a restructuring process. On the one hand the system became unipolar, while on the other hand, newly independent states formed in the Eastern Europe, Central Asia and South Caucasus region, and the power vacuum has occurred in these regions. Thus Central Asia and Caucasus regions, were added to the instable areas in addition to the Middle East. This situation was forced Russia, as the successor of the USSR, to redetermine its foreign policy. In the beginning, Russian foreign policy carried on West oriented line, later it was based on multilateralism and multipolarity. Thus Russia, has been tried to follow active policies towards Far East, South Asia, and the Middle East and to establish partnerships in these areas. In this context, at the intersection of important geostrategic position in Central Asia, the Caucasus and the Middle East, Iran has been seen as an important country for Russian foreign policy. Indeed, Iran, who have been increasingly isolated by U.S. / Western world because of its nuclear program, has given importance to cooperation with Russia to strengthen its national power and in terms of the provision of regional security balance. Thus, Russia and Iran has cooperated in the fields of energy, nuclear and military technology, which directly affects the regional balance of power; and intended to follow common policies on regional issues in the Central Asia, the Caucasus and the Middle East. In this context, these two countries has seen U.S. / NATO's increasing influence in these regions as a main threat, and tried to prevent this.

Keywords:

Russia, Iran, Security, Foreign Policy, U.S.

ÖNSÖZ

Bana Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimini sevdiren, lisans ve yüksek lisans eğitimimde ve tez yazım sürecinde önemli katkılarda bulunan, başta tez danışmanım Prof.Dr. Ömer Göksel İşyar ve bölüm başkanımız Prof.Dr. Tayyar Arı olmak üzere, tüm değerli hocalarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca bana burs olanağı sağlayan TC Başbakanlık Yurt Dışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Daire Başkanlığına şükranlarımı sunuyorum.

Aytan MAMMADLI

Temmuz 2014

BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM SOVYET/RUS DIŞ POLİTİKALARINDA ORTADOĞU

1. SSCB’NİN GENEL ORTADOĞU POLİTİKASI.....	5
2. RUSYA FEDERASYONUNUN DIŞ POLİTİKASININ BELİRLENMESİNDE KİMLİK TARTIŞMALARI.....	12
3. YELTSİN DÖNEMİNDE RUS DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI.....	17
4. YELTSİN DÖNEMİNDE RUSYA’NIN ORTADOĞU POLİTİKASI.....	20
5. PUTİN-MEDVEDEV DÖNEMİNDE RUS DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI ...	24
6. PUTİN-MEDVEDEV DÖNEMİNDE RUSYA’NIN ORTADOĞU POLİTİKASI	28

İKİNCİ BÖLÜM SOVYET SONRASI DÖNEMDE NÜKLEER, ASKERİ VE ENERJİ ALANINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

1. RUSYA- İRAN ARASINDAKİ KARŞILIKLI İKİLİ İLİŞKİLERE GENEL BAKIŞ ...	35
2. NÜKLEER KONULARDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	44
2.1. UAEK/AB-3 Müzakere Sürecinde Rusya-İran İlişkileri.....	51
2.2. BM Güvenlik Konseyi Yaptırım Sürecinde Rusya-İran İlişkileri.....	58
2.3. P5+1 Müzakere Süreci Çerçevesinde Rusya-İran İlişkileri.....	63
3. KONVANSİYONEL ASKERİ ALANDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	65
4. ENERJİ ALANINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET SONRASI DÖNEMDE BÖLGESEL GÜVENLİK DENGELERİ BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

1.RUSYA-İRAN ARASINDAKİ BÖLGESEL İLİŞKİLERE GENEL BAKIŞ	80
2.HAZAR SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ	86
2.1. Hazar'ın Hukuksal Statüsü ve Paylaşımı Sorunu	89
2.2. Hazar Kaynaklarının Kullanımı ve Taşınması Sorunu	97
3.KAFKASYA'DAKİ ETNİK ÇATIŞMALAR BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	104
3.1. Çeçenistan Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	107
3.2. Karabağ Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	113
3.3. Rusya-Gürcistan Savaşı Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları	124
4.ORTA ASYA VE AFGANİSTAN BÖLGESİ BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	130
4.1. Tacikistan İç Savaşı Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	131
4.2. Afganistan Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	134
5.ORTADOĞU BÖLGESİNDEKİ SORUNLAR BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	140
5.1. Arap-İsrail Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	142
5.2. Irak Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	148
5.3. Suriye Sorunu Bağlamında Rusya ve İran'ın Politikaları.....	153
SONUÇ.....	159
KAYNAKLAR.....	161

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenme Antlaşması
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
TAP	Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı
TAPI	Türkmenistan Afganistan Pakistan Hindistan Boru Hattı
TCGP	Trans Hazar Gaz Hattı
UAEK	Uluslararası Atom Enerji Kurumu

GİRİŞ

Mihail Gorbaçov'un 1985 yılının Mart ayında SSCB Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini devralması ile beraber, SSCB'nin iç ve dış politikasında köklü değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte iç politik sistemde yeniden yapılandırmayı ve liberal reformu öngören "Perestroyka" ve toplum ve medyada ifade özgürlüğünü öngören "Glasnost" politikaları uygulanmaya konulmuştur. Ancak Gorbaçov'un uyguladığı bu reformlar, Sovyet cumhuriyetlerinde etnik milliyetçiliğin yayılmasını kolaylaştırmış ve ayrılıkçı hareketlere yol açmıştır. Nitekim bu dönemde SSCB merkezi ile Rusya Sosyalist Cumhuriyeti arasında yaşanan siyasal/kimlik ayrışması ve rekabeti giderek artmıştır. Bu sürecin sonunda ise SSCB, herhangi bir askeri savaş kaybetmeden dağılmıştır. Ancak Gorbaçov'un bu politikaları uygulayarak bilinçli bir şekilde SSCB'nin dağılmasını yönettiği söylenilemez. Zira tüm bu politikalar dağılmayı önlemek amacı ile ortaya konulmuş ve ayrılıkçı görüşlerle son raddeye kadar mücadele edilmiştir. Nitekim Gorbaçov yönetimi, ayrılıkçı gösterilere karşı Baltık Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'a kanlı askeri müdahalelerde bulunmaktan çekinmemiştir. Ancak ideolojik boyutta yaşanan mağlubiyet, komünist parti içinde yaşanan krizler ve ekonomik ve sosyal çöküntü, parçalanmayı kaçınılmaz hale getirmiştir.

SSCB nezdinde yaşanan bu gelişmeler, uluslararası ve bölgesel sistemlerde de önemli değişimlere neden olmuştur. Şöyle ki, SSCB, ekonomik sıkıntıların da katkısıyla yayılmacı dış politikadan vazgeçmiş, "Yeni Düşünce" çerçevesinde yürütülen dış politika bağlamında Batı ile ilişkiler geliştirmiştir. Bu durum ise özellikle Doğu Avrupa'da yaşayan devrimci hareketlerin de etkisiyle, Soğuk Savaş ortamının sona ermesine neden olmuştur. Diğer yandan SSCB'nin dağılmasının ardından uluslararası sistem, kutuplardan birinin düşmesi ile tek kutuplu sisteme dönüşürken, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletler oluşmuş ve bu bölgelerde güç boşlukları meydana gelmiştir. Böylelikle, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya ek olarak, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgeleri de rekabetin ve nüfuz mücadelesinin merkezi haline gelmişlerdir.

Nitekim SSCB sonrası dönemde Rusya da yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu değişimlere göre dış politikasını yeniden belirlemeye çalışmıştır. İlk başlarda sadece Batı

odaklı olan Rus dış politikası zamanla toparlanmış, yeniden büyük güç olmayı hedefleyen çok taraflı bir politikaya dönüşmüştür. Bu bağlamda Rusya, ABD'nin tek taraflı hegemonik politikalarından rahatsız olmuş ve bu politikaları yakın çevredeki nüfuzuna ve dolayısıyla büyük devlet statüsüne karşı tehdit olarak algılamıştır. Nitekim Rusya, Batı ile ilişkilerini sürdürmekle beraber, güç dengesi politikası bağlamında ABD'nin tek taraflı politikalarını sınırlandırmak adına, diğer bölgelerdeki kilit rollere sahip ülkeler ile de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Orta Asya, Güney Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin kesiştiği noktada önemli jeopolitik/jeo-stratejik konuma sahip olan İran, bu ülkelerden biri olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler, 15. yüzyıla kadar geri giden tarihsel bir geçmişe sahip olmuştur. Bu dönemden itibaren ikili arasındaki ilişkiler, hem çatışmacı hem de işbirliği unsurlarını barındırmıştır. Ancak her iki ülkenin bölgesel hegemonya tutkuları, daha çok çatışmacı unsurların ön plana çıkmasına neden olmuştur. 17-18.yüzyıllarda savaşımlardan galip çıkan Moskova, 19. yüzyıl boyunca ve 20.yüzyılın başlarında, İran'a yönelik çeşitli toprak iddialarında bulunmuş ve sık-sık İran'ın iç işlerine müdahale etmiştir. İran ise tarihsel olarak Rusya'ya karşı savunma pozisyonunda kalmış ve Rusya'yı daima potansiyel bir tehdit olarak görmüştür. Soğuk Savaş döneminde ise İran'ın Batı ittifakına katılması ile ikili ilişkiler daha da sınırlanmıştır. Daha sonra İran'da 1979'da İslam Devrimi ile yaşanan rejim değişikliği, bölgesel dengeleri ve ikili ilişkileri büyük ölçüde değiştirmiştir. Başlangıçta, SSCB ve İran arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından çok avantajlı görünen yeni durumdan yararlanmak, yeni ideolojik ayrışma nedeniyle söz konusu olamamıştır. Şöyle ki, İran'da Humeyni liderliğindeki yeni rejim, devrim ihracı politikasını benimsemiş, bu durumda ise Moskova açısından, SSCB'nin yumuşak karnı olan ve çoğunlukla Müslüman nüfusa sahip Orta Asya ve Transkafkasya için bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Nitekim Afganistan'ın Rusya tarafından işgali ikili ilişkilerde sorun haline gelmiştir. İran bu işgale sert tepki göstermiş ve bölgedeki komünizm karşıtı hareketlere destek vermiştir. Rusya ile İran arasındaki ideolojik çatışma, İran-İrak savaşına da yansımıştır. Rusya her iki tarafla da ticari ilişki kurmasına rağmen, 1982'de İran'ın savaşta üstünlük sağlamasından itibaren ağırlıklı olarak Irak'ı desteklemiştir. Ayrıca Moskova'nın İran'ın ülke içinde mücadele ettiği komünist parti Tudeh'i desteklemesi, ikili ilişkilerde gerilim yaşanmasına neden olan diğer bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan savaş sırasında yalnızlaşan ve zayıflayan İran, SSCB'nin Irak'a desteğini önlemek amacı ile "Küçük Şeytan" olarak adlandırdığı Moskova ile ilişkileri geliştirmek zorunda kalmıştır. Nitekim İran-Irak Savaşının ardından ekonomisi büyük ölçüde tahrip olan Tahran'ın, silah ve nükleer teknoloji alanlarında yatırımlara ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Zira geniş doğal gaz ve petrol rezervlerine rağmen, İran enerji endüstrisinin koşulları iyi durumda değildi ve yeniden inşa edilmesi gerekmekte idi. Bu durum karşısında İran, Batıdan uzman ve yatırım sağlayamadığı için, Rusya ile işbirliğine yönelmiştir. Nitekim İran gibi dağılma sürecinde derin ekonomik bunalım geçiren Rusya da ekonomik partner ve yatırım konusunda sıkıntı çekmiştir. Şöyle ki, Sovyet dönemindeki uzun süreli ekonomik izolasyonun ardından, Rus ürünleri, hammadde dışında küresel pazarlarda rekabet edemeyecek duruma gelmiştir. Bu durumda İran gibi üçüncü dünya ülkeleri, SSCB için tek pazar seçeneği olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle karşılıklı ihtiyaç durumu, 1987'de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'nin Moskova ziyaretinin ardından SSCB ve İran arasında geniş kapsamlı ekonomik protokolün imzalanması ile sonuçlanmıştır. Ayrıca İran'ın uzlaşmacı tutumu ve rejim ihracı politikasına yönelmeyeceğini göstermesi sonucunda, Gorbaçov yönetimi, İran-Irak savaşının son yıllarında İran'a destek vermeye başlamıştır. Nitekim aynı dönemde SSCB birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi ile ikili ilişkilerin önü açılmıştır. Şöyle ki, İran Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani 1989'da Sovyet'i artık bir tehdit olarak görmediğini açıklamış ve Moskova'yı ziyaret ederek SSCB ile askeri ve ticaret alanlarda birçok anlaşma imzalamıştır. Nitekim bu süreçte Rusya ile İran arasında yapılan bu anlaşmalar, gelecek dönemlerde ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.

Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, küresel ve bölgesel dengelerindeki değişim ile beraber, Rusya ve İran açısından ortak tehditler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, ikili ekonomik ilişkilere paralel olarak, bölgesel güvenlik konularında da işbirliğini gündeme getirmiştir. Nitekim bu çalışma, yeni dönemde, eski iki rakip, yeni ortaklar olan Rusya ve İran arasında gelişen ilişkileri, bölgesel güvenlik dengeleri bağlamında incelemeye hedeflemektedir. Araştırmanın temel gayesi, bu ortaklığın konjonktürel mi yoksa stratejik mi olduğunun araştırılmasıdır. Bu bağlamda, çalışmamızda bakış açımızın temel sabitesi olarak ele alacağımız Moskova'nın, İran'a yönelik politikasını açıklayan birçok görüş mevcuttur. Bazı kesimler, Rusya'nın İran'la işbirliğini ABD'ye yönelik pazarlık aracı olarak görürken, bazı gruplar, Rusya ile İran işbirliğini salt

pragmatik olarak ve ekonomik kâr açısından yorumlamaktadırlar. Diğer yandan, son gelişmelere paralel olarak Rusya-İran stratejik ittifakının büyük ölçüde kurulduğunu iddia eden kesimler de mevcuttur. Araştırmada bu görüşlerden hangisinin daha uygun olduğu incelenecektir. Bu bağlamda Rusya-İran ilişkilerinin, ulusal, bölgesel ve ulusal düzeyde birçok faktörden etkilendiği gözlemlenmiştir. Özellikle çalışmanın temel çerçevesi olan bölgesel güvenlik dengeleri, doğrudan ABD'nin bu bölgelere yönelik politikalarından etkilenmektedir. Bu nedenle Rusya-ABD ve İran-ABD ilişkileri, çalışma açısından önemli bir faktör olarak dikkate alınacaktır. Bununla birlikte Rusya-İran ilişkileri, askeri endüstrisi ile enerji endüstrisi gibi ulusal aktörlerin faaliyetlerinden ve Rusya'nın dış politika yapım sürecinden etkilenmektedir. Bu nedenle, ikili ilişkileri incelemeye önce, birinci bölümde Rusya Federasyonunun Ortadoğu politikasının temel özellikleri ve oluşum süreci araştırılacaktır. Ardından ikinci bölümde bölgesel güvenlik dengelerini doğrudan etkileyen nükleer, askeri ve enerji alanlarında Rusya ve İran arasındaki ikili ilişkiler incelenecektir. Üçüncü bölüm ise Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri bağlamında Rusya ve İran arasındaki bölgesel ilişkilerin incelenmesine ayrılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOVYET/RUS DIŞ POLİTİKALARINDA ORTADOĞU

1. SSCB’NİN GENEL ORTADOĞU POLİTİKASI

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesi, sahip olduğu stratejik konumu ve ekonomik kaynakları nedeniyle en önemli rekabet alanlarından biri olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği, bölgede nüfuzunu artırmak, petrol kaynaklarını kontrol altına almak ve böylelikle uluslararası sistemdeki stratejik dengeyi kendi lehine çevirmek adına Ortadoğu’da yayılcı politikalar izlemiştir. Bu bağlamda SSCB, çeşitli askeri ve ekonomik araçlar kullanarak, bölge ülkeleri ile stratejik ilişkiler sağlamaya ve bununla birlikte liman ve üsler aracılığıyla bölgede askeri varlığını geliştirmeye çalışmıştır. Buna karşılık ise ABD, Sovyetler Birliği’nin yayılmasını önlemek ve Ortadoğu petrolünün Batı pazarlarına ulaşımını güvencesini sağlamak adına Sovyetler Birliğini “Çevreleme” politikasının alanlarından biri olarak Ortadoğu’yu seçmiş ve bölgede askeri müttefiklikler kurmuştur.¹

Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu politikasını ilk ayağını, Türkiye ve İran’ın oluşturduğu Kuzey Cephesi oluşturmuştur. Bu ülkeler daha ilk yıllardan, Stalin’in İran’ın kuzeyinden çıkmayı reddetmesi ve Türkiye’den de toprak talebinde bulunması nedeniyle, (Irak ile beraber) Batı güvenlik sistemine (Bağdat Paktı) katılmışlardır. Ancak Kruşçev döneminde Sovyet Rusya bu taleplerden vazgeçerek, bu ülkelerin en azından tarafsızlığını kazanmaya çalışmıştır.² Ancak her ne kadar Türkiye ve İran, ulusal süreçte yaşanan gelişmeler ve ABD ile ilişkilerinde yaşanan sorunlara paralel olarak SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışsalar da, bu iki ülkenin güvenlik politikası Batı’ya dayalı olarak kalmıştır. Diğer yandan Kruşçev döneminde Sovyetler Birliği’nin Arap dünyasına yönelik politikaları daha etkili olmuştur. Bu bağlamda, bölgede artan Arap milliyetçiliği ve Batı

¹ Sean Paul Ashley, “Cold War Politics In The Middle East”, **E-International Relations**, 30 August 2012, <http://www.e-ir.info/2012/08/30/cold-war-politics-in-the-middle-east/>, (e.t.05.09.2013), par.4.

² John C.Campbell, “The Soviet Union And The United States In The Middle East”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 401, May 1972, p.126.

karşıtlığı, Sovyetler Birliği'nin nüfuzunu yayma stratejisinin etkili olmasını sağlamıştır. Özellikle Mısır'da Nasır Rejiminin Arap dünyasında liderlik arayışları ve bu bağlamda Batı'dan bağımsız politika izleme girişimi, SSCB için önemli bir fırsat yaratmıştır. Nitekim Nasır'ın 1955 yılında Sovyetler Birliği'nden silah satın alması, bölgede Batı silahlarına alternatif olarak, Sovyet silahlarına rağbetin oluşmasının yolunu açmış ve bu da bölgede ABD'nin silah monopolisini kırmıştır.³ Bu nedenlerle SSCB, bu dönemde Mısır'ı Ortadoğu Stratejisinin merkezine koymuştur.

Diğer yandan Sovyet Rusya, hem bölgede etkinliğini artırmak, hem de silah ticaretini sürdürmek açısından Arap-İsrail Sorununun, (süper güçleri doğrudan karşı karşıya getirmeyecek ölçüde) devamına yönelik politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, Moskova, Arap ülkelerini destekleyerek, bu ülkeleri İsrail'e yönelik saldırgan politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Nitekim SSCB'nin anti-İsrail politikaları, 1956 Süveyş Kanalı Krizinin ardından, bölgede Fransa ve İngiltere'nin nüfuzunun azalmasını sağlarken, Sovyetler Birliği'nin imajının güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca 1958 yılında Mısır ile Suriye'nin Arap Birliği altında birleşmesi, SSCB'nin Suriye'de de etkisini artırmasına fırsat yaratmıştır. Her ne kadar bu birleşme kısa sürmüş olsa da, Baas Rejiminin Suriye'de kontrolü yeniden ele alması ile Sovyet Rusya'nın bu ülkedeki etkinlik kurma politikaları devam etmiştir. Böylelikle Moskova, Mısır ve Suriye'de askeri varlığını artırmış; Alexandra, Port Said ve Lazkiye limanlarında üsler elde etmiştir. Nitekim Irak'ta 1958 yılında Monarşinin devrilmesi ve ardından 1968 yılında Baas Partisinin tamamen iktidarı ele geçirmesi, SSCB'nin bu ülkede de nüfuz sağlamasına olanak sağlamıştır.⁴ Her ne kadar Baas Rejimi, Irak'taki komünist kesimlere karşı baskı politikası uygulasa da SSCB, Irak'a silah desteği vermiş ve 1972 yılında bu ülke ile Dostluk ve İşbirliği Andlaşması yapmıştır.⁵ Ayrıca Moskova, 1967 savaşının ardından, İsrail ile ilişkilerini keserek, Yaser Arafat liderliğindeki FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile yakın ilişki kumuş ve Filistin halkının varlığını kabul etmiştir. Bu bağlamda SSCB, Filistin devletinin kurulmasını savunmuş ve 1972'den itibaren FKÖ'ye silah desteği sağlamaya başlamıştır. Ancak SSCB, bölgede nüfuzunu artırmasına rağmen, Güney Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti) dışında, Ortadoğu'da komünist ideolojisini yaymakta başarısız olmuştur. Nitekim bu

³ Campbell, a.g.m., p.127.

⁴ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, Bursa, 2004, ss.302-303.

⁵ Arı, ag.e., s.287.

dönemde SSCB'nin ABD'nin güvenlik sisteminde yer alan Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde de önemli bir gelişme yaşanmamıştır.

Diğer yandan 1967 Arap-İsrail Savaşında, Mısır ve Suriye güçlerinin İsrail karşısında hezimete uğraması, Nasır'ın imajına zarar vermiş ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin gücünün sınırlılığı göstermiştir. Nitekim Enver Sedat dönemi ile beraber, SSCB'nin Mısır'a dayalı Ortadoğu politikası çökmeye başlamıştır. Şöyle ki, Enver Sedat, Sovyetler Birliğinin rol aldığını düşündüğü 1971 darbe girişiminin ardından, Moskova'ya karşı tutumunu değiştirmiştir. Sedat, SSCB'nin de ABD-İsrail gibi Ortadoğu'da "ne savaş ne de barış" politikasını izlediğini ve bu bağlamda Arap devletlerine saldırı nitelikli silahları temin etmeye yanaşmadığını ileri sürmüştür.⁶ Nitekim Sedat, Temmuz 1972'de Sovyet Birliği'nden, Mısır'daki askeri danışmanlarını ve teknisyenlerini (yaklaşık 20.000 kişi) ülkeden çıkarmasını talep etmiştir. Öte taraftan, Libya'da gerçekleşen 1969 darbesinin ardından, Batı karşıtı Kaddafi rejiminin iktidara gelmesi, SSCB'nin çıkarları açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Her ne kadar yeni rejim, SSCB'ye karşı da eleştirel tutum benimsemiş ve ülke içindeki komünist kesimlere karşı baskıcı politikalar izlemiş olsa da SSCB, Libya-ABD arasındaki gerilimi fırsat olarak görmüştür. Nitekim 1974'de ABD'nin Libya'ya silah satışını durdurmasının ardından, SSCB Libya'ya silah satışına başlamıştır. Ayrıca Libya ve SSCB arasında 1975 yılında yapılan anlaşma ile Moskova, bu ülkede üs elde etmiş ve Doğu Blokundan binlerce askeri danışman ülkede konuşlanmıştır.⁷

Ancak 1973 Arap-İsrail Savaşından da Arap devletlerinin mağlup çıkması, bu devletlerin Sovyetler Birliği'nin desteğine olan güvenini sarsmıştır. Zira bu süreçte SSCB bir yandan süper güç olarak müttefiklerini korumak için askeri destekte bulunurken, diğer yandan ABD ile yaşanan 'detant' sürecini korumaya çalışmıştır. Şöyle ki, bu dönemde SSCB, Cenevre Sürecini desteklemeye başlamış ve 1977'de ABD ile sorunun çözümüne yönelik ortak deklarasyon açıklamıştır. Moskova'nın bu ikili yaklaşımı ise Arap devletleri açısından olumsuz karşılanmış ve dolayısıyla SSCB'nin Arap devletleri nezdinde ateşkes girişimleri başarısız olmuştur. Buna karşılık Arap devletleri, bu süreçte, SSCB'nin İsrail nezdinde nüfuzunun olmadığını, sadece ABD'nin nüfuzunu geçerli olduğunu görmüşlerdir. Böylelikle Suriye dâhil çoğu Arap devleti, Arap-İsrail Sorunun çözümü için ABD ile

⁶ Zikreden, William B.Quandt, "Soviet Policy In The October 1973 War", A Report Prepared For Office Of The Assistant Secretary Of Defense Of USA, Rand Corporation, Santa Monica, May 1976, p.4.

⁷ "Libya - Foreign Relations", **Global Security**, <http://www.globalsecurity.org/military/world/libya/forrel.htm>, (e.t.05.09.2013), par.5.

işbirliğine yönelmişlerdir. Özellikle Mısır, 1976'da SSCB ile yapılan 1971 tarihli dostluk ve işbirliği andlaşmasından tek taraflı olarak çekilerek, ABD ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır.⁸ Bu gelişme ise SSCB gemilerinin Alexandra ve Port Said limanlarına erişimini sınırlandırmış ve SSCB'nin Akdeniz'de ABD'nin 6.Filosuna karşı stratejik konumunu zayıflatmıştır.⁹

1978-1979 döneminde ise SSCB'nin bölgede yeniden etkinliğini artırma şansı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, 1978 Camp David sürecinde, Mısır'ın Filistin Devleti'ni kurmayı öngörmeyen barış anlaşmasını imzalaması, diğer Arap devletlerinin tepkisini çekmiştir. Bu süreçte Arap devletleri bir yandan Mısır ile ilişkilerini keserken, diğer yanda ABD'nin İsrail yanlısı tutumuna karşı tavır almışlardır. Bu durum ise SSCB için bölgede etkinliğini artırması açısından avantaj sağlamıştır. Nitekim bu süreçte S.Arabistan Moskova ile ilişkilerini geliştirme girişimlerinde bulunmuştur.¹⁰ Ayrıca bu dönemde SSCB, Libya ile silah ticaretini artırırken, 1979 yılında Güney Yemen ile; 1980 yılında ise Suriye ile Dostluk ve İşbirliği Andlaşması imzalamıştır.¹¹ Yine bu dönemde, SSCB, bölgede FKÖ'ye desteğini artırmıştır. Şöyle ki, 1976'da FKÖ'nün Moskova'da temsilcilik ofisi açmasını sağlamış ve 1978 yılında FKÖ'nü Filistin Halkının tek temsilcisi olarak tanımıştır. Ancak bu durum, kısa zamanda, Sovyetler Birliği'nin 1979 yılının sonunda Afganistan'ı işgal etmesi ile sona ermiştir. Zira Arap monarşileri, Afganistan işgalini Körfez bölgesinde Sovyet yayılma planının ilk aşaması olarak görmüş ve SSCB'nin karşısında yer almışlardır. Böylelikle S.Arabistan da Moskova ile işbirliği girişimlerini sonlandırmış, Ocak 1980'de SSCB'yi suçlu ilan eden (Suriye ve Güney Yemen hariç) İslam zirvesini organize etmiştir.¹² Nitekim bu gelişmenin ardından Körfez ülkeleri, ABD ile askeri ilişkilerini daha da derinleştirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde, SSCB, Irak nezdinde de etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Şöyle ki, Irak-İran savaşında SSCB'nin her iki tarafa da silah sağlaması, müttefiki Irak açısından olumsuz karşılanmış ve ikili ilişkiler gerilmiştir. Diğer yandan 1982 yılından itibaren ABD'nin Irak'a destek vermesi, Bağdat'ın ABD ile ilişkilerini geliştirmesinin yolunu açmıştır. Böylelikle 1984 yılında Irak, ABD ile diplomatik ilişkilerini geliştirirken, SSCB ülkedeki konumunu kaybetmeye başlamıştır. Yine 1982 İsrail-Lübnan Savaşında da kaybeden taraf SSCB olmuştur. Şöyle ki, Arap

⁸ Mark N.Katz, "Soviet Policy In The Middle East", **Current History**, February 1988, p.57.

⁹ Ashley, a.g.m., par.7.

¹⁰ Katz, a.g.m., p.58.

¹¹ Arı, a.g.m., s.304.

¹² Katz, a.g.m., p.58.

lkeleri, Moskova'yı İsrail'in Lübnan'ı işgaline müdahale etmemesi nedeniyle suçlamışlardır.¹³ Nitekim bu dönemde Filistinli gruplar arasındaki çatışmalar ve FK'nin Suriye ve Ürdün ile yaşadığı ihtilaflar, SSCB'nin politika seçeneklerini sınırlandırmıştır. Bu durum karşısında Moskova, Suriye'deki konumunu kaybetmemek adına Arafat'a desteğini durdurmuş, hatta Suriye'ye FK'ye yönelik yürüttüğü operasyonlarda kullanması için silah temin etmiştir.¹⁴ Ayrıca, SSCB, Ürdün'n tepkisini çekmemek adına, Filistin harektindeki ayrılıkların ardından Arafat'ı resmi olarak Filistin'in temsilcisi olarak tanımaya yanaşmamıştır.¹⁵ Bu durum ise FK lideri Arafat'ı ABD'nin yardımına yönlendirmiştir. Böylelikle, bu gelişmelerle beraber, 1979'dan itibaren SSCB, Ortadoğu'daki nüfuzu azalmış ve teker teker bölge müttefikleri nezdinde etkisini kaybetmeye başlamıştır.

Diğer yandan Gorbaçov'un 1985'de iktidara gelmesinin ardından SSCB, "Yeni Düşünce" kapsamında, bölgesel sorunların çözümüne yönelik politikalar benimsenmiş ve bu bağlamda Ortadoğu'da çok taraflı politikalar izleyerek, bölgede imajını düzeltmeye çalışmıştır. şöyle ki, Gorbaçov bir yandan, Irak'ta konumunu yeniden kazanmaya çalışırken, diğer yandan Körfez lkeleri ile sınırlı olan ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Nitekim Gorbaçov'un çabaları sonuç vermiş, 1985 yılının sonunda Oman ve BAE (Birleşik Arap Emirlikleri), SSCB ile diplomatik ilişkiler kurmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca S.Arabistan, Bahreyn ve Katar da gayri resmi olarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu bağlamda en önemli gelişme SSCB-Kuveyt ilişkilerinde yaşanmıştır. SSCB ile diplomatik ilişkileri daha önce kuran Kuveyt, ABD'nin kısıtlı desteği karşısında Moskova ile işbirliğine yönelmiştir. şöyle ki, Kuveyt, 1984 yılında ABD'nin silah temin etmemesi nedeniyle, Sovyetler Birliğinden silah almaya çalışmıştır. Yine Kuveyt, 1986 yılında ABD İran'ın saldırıları karşısında petrol tankerlerini korumak talebini ret edince, Moskova'dan yardım talep etmiş, Moskova da Kuveyt'in bu talebini 1987 yılında kabul etmiştir. Gorbaçov ayrıca, Mısır ile ilişkilerini yeniden geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim bu dönemde Moskova ile Kahire, Mısır'ın SSCB'ye 3 milyar dolarlık askeri borcunun ödemesini, 25 yıllık aradan sonra, yeniden programlama konusunda anlaşmışlardır.¹⁶

¹³ Katz, a.g.m., p.58.

¹⁴ Serge Schmemann, "Soviet Stake In The P.L.O.", **New York Times**, 23 November 1983, <http://www.nytimes.com/1983/11/23/world/soviet-stake-in-the-plo.html>, (e.t.05.09.2013), par.6.

¹⁵ Schmemann, a.g.m., par.7.

¹⁶ Katz, a.g.m., p.60.

Diğer yandan bu dönemde, SSCB'nin "Yeni Düşünce" politikası, Moskova'nın ABD ile bölgesel rekabet sürecini sonlandırmamıştır. Bu bağlamda SSCB'nin Ortadoğu politikasının en önemli konularından biri İran olmuştur. Şöyle ki, İran'ın devrimci politika izlemediğini anlayan ve ABD düşmanı İran'ı Körfez'de ABD'yi dengelemek açısından fırsat olarak gören Gorbaçov, Irak-İran Savaşında İran'ı daha fazla desteklemeye başlamıştır. Nitekim SSCB, bu dönemde, İran'ın Körfezde Kuveyt tankerlerini koruyan Sovyet gemilerine ve Kuveyt tankerlerine karşı ataklarını görmezden gelmiştir. Ayrıca Moskova, ABD'nin Güvenlik Konseyinde İran'a yönelik silah ambargosu kararının alınmasına da karşı çıkmıştır. Buna karşılık, ABD ve müttefiklerinin silah ambargosuna maruz kalan İran da Sovyetler Birliği'nin kendisine daha çok silah tedarik etmesine ve Irak'a olan desteğini azaltmasına çalışmıştır. Böylelikle Ağustos 1987'de Moskova ve Tahran, ekonomik işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma ile SSCB, İran petrolünün Karadeniz'e taşınmasını sağlayan boru hattının inşa edilmesini kabul etmiş ve iki devlet arasında demiryolu sistemi kurulması planlanmıştır. Nitekim aynı dönemde SSCB birliklerinin Afganistan'dan çekilmesi, ikili ilişkilerin önünü açmıştır. Şöyle ki, İran Meclis Sözcüsü Haşemi Rafsancani 1989'da Moskova'yı ziyaret etmiş, askeri ve ticari alanlarda SSCB ile birçok anlaşma imzalamıştır.¹⁷

Gorbaçov döneminde SSCB'nin Ortadoğu politikasının diğer konusu ise Arap-İsrail Sorunu olmuştur. Sovyet Rusya, bölgenin tüm tarafları ile iletişim kurmaya çalışarak, sorunun çözümünü sağlayacak tek süper gücün ABD'nin değil kendisinin olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Moskova, Irak ile İran arasında barışın sağlanması gerektiğini, aksi takdirde süren savaşın, ABD ve İsrail'in lehine bir şekilde, Müslüman dünyanın ilgisinin Arap-İsrail sorunundan uzak tutulmasını ileri sürmüştür.¹⁸ Nitekim SSCB, FKÖ ve Suriye arasındaki anlaşmazlıklar da arabuluculuk yapmaya çalışmış, Filistin harekâtının birleşmesini ve Arafat'ın yeniden Filistin merkezi harekâtına liderlik etmesini desteklemiştir.

Diğer yandan artık dağılmanın eşiğinde olan ve dış politikadaki gücü zayıflayan SSCB'nin 1988'den itibaren dış politikada ABD ile rekabetçi yaklaşımdan vaz geçtiği gözlemlenmiştir. Şöyle ki, Gorbaçov-Shevardnadze ikilisi, Batıcı politikalara ağırlık

¹⁷ Elaheh Koolaee, "Iran And Russia", Conference On Russia And Islam, Edinburgh, 19-20 2008, http://www.pol.ed.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/28687/Iran_and_Russia.pdf, (e.t.18.05.2013), p.2.

¹⁸ Katz, a.g.m., p.60.

vererek, Avrupa'da Almanya'nın birleşmesine göz yummuş ve Doğu Avrupa'daki devrimler eşliğinde Soğuk Savaş'ın sona ermesini sağlamışlardır. Nitekim SSCB'nin dış politika değişimi, Ortadoğu politikasına da yansımış, yönetimdeki Batıcıların etkisiyle Ortadoğu'da ABD ve diğer Batı ülkeleri ile işbirliğine gidilmiştir. Böylelikle Moskova, ABD öncülüğünde gündeme gelen Ortadoğu Barış Sürecini destekleyerek, Ortadoğu'daki arabuluculuk rolünü korumaya çalışmıştır. Bu bağlamda dönemin SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Shevardnadze, ABD ve FKÖ nezdinde sürekli diplomatik girişimlerde bulunmuş, Arafat'ı uzlaşmacı tutum benimsemeye yönlendirmiştir. Şöyle ki, 1988 yılında Arafat'ı Moskova'da ağırlayan Gorbaçov, FKÖ'nün İsrail'i tanınması yönünde baskı yapmıştır.¹⁹ Ayrıca Moskova, İsrail ile de 1967'den beri sorunlu olan ilişkilerini geliştirerek, süreçte daha etkin olmaya çalışmıştır.²⁰ Bu bağlamda, 1988 yılında iki ülke arasında temaslar artmış ve 14 Mart 1989'da konsolosluk ilişkileri kurulmuştur. Nitekim Eylül 1989'da SSCB'nin göç sınırlamasını kaldırması, iki ilişkilerin gelişmesi yönünde en önemli adım olmuştur.²¹

Sovyetler Birliğinin Batı dünyası ile işbirliğine gittiği diğer bir konu ise Irak Krizi olmuştur. 2 Ağustos 1990 tarihinde Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgal etmiş ve dokuzuncu bölge olarak Irak'a ilhak etmiştir. Bu durum karşısında Gorbaçov, bir yandan BM Güvenlik Konseyinin kararlarını (660 sayılı konama kararı ve 661 sayılı ekonomik yaptırım kararı) onaylarken, diğer yandan diplomatik yollarla, işgali sona erdirmesi yönünde Irak'ı ikna etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Gorbaçov, Ortadoğu uzmanı Yevgeney Primakov'u Saddam Hüseyin ile görüşmeye göndermiştir. Ancak Primakov'un da Irak nezdindeki girişimleri başarısız olmuştur. Buna karşılık ise SSCB, Saddam Hüseyin'in beklentisinin tam aksine, 29 Kasım'da BM Güvenlik Konseyi 678 sayılı kararı ile 660 sayılı kararın uygulanmasının sağlanması için "gereken tüm yöntemlerin kullanılması"na yetki veren kararı onaylamıştır. Diğer yandan bu süreçte Saddam Hüseyin'in Kuveyt'in işgalini Filistin Sorunu ile ilişkilendirmesi, SSCB ve FKÖ arasında da gerilimin artmasına neden olmuştur. Ayrıca 1989-1990 döneminde Güney Yemen'in Kuzey Yemenle birleşmesi, SSCB'nin bu

¹⁹ Gregg Rickman, "The PLO And Iraq In The Twilight Of Soviet Foreign Policy", **Meria Journal**, Volume 4, No. 3, September 2000, <http://www.gloria-center.org/2000/09/rickman-2000-09-08/>, (e.t.05.09.2013), par.5.

²⁰ Joseph A. Reaves, "Arafat Claims Deal With Soviets, Criticizes U.S. On Middle East" 11 May 1989, **Chicago Tribune**, http://articles.chicagotribune.com/1989-05-11/news/8904110915_1_yasser-arafat-middle-east-israel, (e.t.05.09.2013), par.2.

²¹ 1991 yılı sonu itibari ile SSCB'den yaklaşık 325.000 Yahudi, İsrail'e göç etmiştir. Bakınız, Rickman, a.g.m., par.6.

ülke ile de bağlarını koparmıştır. Böylelikle Gorbaçov'un SSCB'nin varlığı devam ettirmeye yönelik "Perestrojka" ve "Glasnost" politikaları, SSCB'nin dağılmasını önleyemediği gibi, uzlaşmacı politikalar da Moskova'nın Ortadoğu'da etkinliğini korumasını sağlayamamıştır. Sonuç olarak, SSCB'nin varlığı sonra erirken, Ortadoğu'daki nüfuzu da tükenmiştir.

2. RUSYA FEDERASYONUNUN DIŞ POLİTİKASININ BELİRLENMESİNDE KİMLİK TARTIŞMALARI

1991 yılının sonunda önce Minsk'te (Belovejsk) sonra da Almaata'da toplanan yetkililer, SSCB'nin varlığının sona erdiğini ve Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kurulduğunu açıklamışlardır.²² Böylelikle ülke nüfusunun %50'sini ve topraklarının %30'unu kaybeden Rusya, SSCB'nin yasal varisi olarak Rusya Federasyonu adıyla, ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan devletin başlık görevini ise eski Rusya Sovyet Cumhuriyeti başkanı olan Boris Yeltsin üstlenmiştir. Bu dönemde Yeltsin, yeni oluşan ulusal, bölgesel ve uluslararası koşullar çerçevesinde yeni Rusya Federasyonu Devleti'nin dış politikasını belirlemeye çalışmıştır. Nitekim bu dönemde Rusya, siyasal sistemin, diktatörlükten demokrasiye geçişi; ekonomik sistemin merkezi planlamadan serbest piyasaya geçişi ve dört yüzyıllık imparatorluktan ulus devlete geçişinden oluşan üç boyutlu dönüşüm sürecine girmiştir.²³ Bu dönüşüm süreci, aynı zamanda, kimlik sorununun derin bir şekilde yaşanmasına neden olmuştur.

Bir devletin dış politikasını etkileyen temel faktörlerden biri kimlik ve rol algısıdır. Devletler tarihsel bir süreç sonucunda oluşan kimliği doğrultusunda dış politika hedeflerini, çıkarlarını ve stratejilerine belirler. SSCB'nin dağılmasının ve "Homo Sovieticus" tanımlayıcı kimliğinin özelliğini yitirmesinin ardından, yeni kurulan Rusya Federasyonu dış politikasının belirlenmesi için, öncelikle yeniden ulusal ve siyasi kimliğin tanımlanması ihtiyacı doğmuştur. Ancak uzun bir tarihsel imparatorluk geçmişine sahip olan ve kimliğini emperyal devlete dayandıran Rusya, yeni şartlar karşısında kimlik belirleme konusunda sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar üç seviyede kendini

²² Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa, 2010, s.174-175.

²³ Daniel Yergin - Thane Gustafson, **Russia 2010: And What It Means for The World**, (The Cera Raport), Nicholas Brealey Publishing, London, 1994, p.4.

göstermiştir: bireysel seviyede pazar ekonomisinin ne anlama geldiği ve devlet kontrolü olmadan nasıl yaşanması gerektiği, toplum seviyesinde Sovyet vatandaşlığına karşın Rusya vatandaşlığının ne anlama geldiği ve devlet seviyesinde Rusya'nın dünyadaki yeni yerinin neresi olduğu ve diğer devletlerle nasıl ilişkiler kurulması gerektiği konularıdır.²⁴

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri, etnik kimliğe dayalı ulusal kimlik yaratma sürecine girerken, mevcut sınırları dâhilinde farklı etnik unsurları barındıran ve 25 milyon etnik Rus sınırların dışında kaldığı Rusya, “Rusya” devletine dayalı bir kimlik belirleme yolunu seçmiştir.²⁵ Şöyle ki, 28 Kasım 1991’de kabul edilen RF Vatandaşlık Yasasında ve 1993’de kabul edilen RF Anayasasında, Rusya Federasyonu (RF) vatandaşları, Rus (Russkii) değil Rusyalı (Rossiyan) olarak tanımlanmıştır.²⁶ Ancak Rusya'nın siyasi kimlik seçimi konusundaki sorunları çözülememiştir. Tüm bu sorunsallar karşısında, akademik ve politik çevrelerde yaşanan kimlik tartışmaları çerçevesinde, iki karşıt siyasi cephe oluşmuştur: Batıcılar (Atlantistler) ve Avrasyacılar. Bu politik bakışların entelektüel kaynakları ve teorik temelleri Rusya'nın kimliği, dünyadaki rolü ve Batı ile ilişkileri üzerine yapılan en az 200 yıllık Batıcılar-Slavofiler tartışmalarına dayanmaktadır. Ancak geleneksel Batıcılar-Slavofiler arasındaki tartışma Gorbaçov döneminden itibaren Atlantikçiler-Avrasyacılar şekline dönüşmeye başlamıştır.²⁷ Nitekim bu taraflar, günümüzde çoğu zaman “neo” ön başlığı ile beraber adlandırılmaktadır.²⁸

İlk başlarda Rusya siyasi hayatında etkili olan grup, eski Sovyet coğrafyası ile normal diplomatik ilişkilerin yürütülmesine vurgu yapan ve Rusya'nın Batı uygarlığının bir parçası olması gerektiğini ifade eden “Batıcılar” (Zapdniki/Atlantikçiler) olmuştur. Batıcılar, Rus siyasi sisteminin, Batılı Piyasa demokrasilerini örnek alarak köklü reformlar geçirmesi gerektiğini; Avrupa ve ABD ile yakın ilişkiler kurulmasını savunmuşlardır.²⁹ Bu dönemde hükümette Batıcıları, Başkan Yeltsin, Başbakan Yegor Gaidar, Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev, Ulaştırma Bakanı Mikhail Polaranin, Devlet

²⁴ Angela Borozna, “Russia’s Friend – United State’s Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran”, **The International Studies Association**, Annual Convention, San Francisco, USA, 26-29 March 2008, <http://ssrn.com/abstract=2250017>, (e.t. 18.04.2013), p.9.

²⁵ Yahya Kemal Taştan, “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya’da Kimlik Arayışları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1 (Yaz 2012), s.71.

²⁶ Zeynep Dağı, Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 2002, s.138.

²⁷ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., s.87.

²⁸ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., s.87.

²⁹ Andrew C. Kuchins - Igor A. Zevelev, “Russian Foreign Policy: Continuity In Change” **The Washington Quarterly**, Winter 2012, p.148.

Sekreteri Gennady Burulis ve diğerleri temsil etmiştir.³⁰ Bazı Batıcı liberaller, 1990'ların başında hedeflerini sadece Batı ile entegrasyon olarak değil hatta Batı'ya asimile olmak şeklinde tanımlamışlardır.³¹ Bu dış politika, Yegor Gaidar'ın başbakanlık yaptığı Yeltsin hükümetinin ilk yılının dış politika hedefinin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu fikre göre Rusya kendi dış politikasını Batı'ya yönelik belirlemeli, hedef ise Rusya'nın tamamen Batı ülkesi olması istikametinde olmalıdır.³² Bu politika çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin emperyalist yapısının ortadan kaldırılması, ABD ile nükleer alandaki rekabetin sona erdirilmesi ve stratejik işbirliğinin kurulması, NATO ile işbirliğinin geliştirilmesi, BM Güvenlik Konseyi'ndeki diğer daimi üye ve Avrupalı müttefiklerle ilişkilerin kurulması, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve G-7 gibi uluslararası kurumlara üyeliği hedeflenmiştir.³³ Buna paralel olarak, Batıcılar, eski Sovyet politikasına tepkisel bir politika izlemeyi seçmişlerdir. Şöyle ki erken Sovyet Sonrası dönemde, "Sovyet" ile anılan her ne varsa, eski Sovyet ittifakları da dahil olmak üzere reddedilmiştir.³⁴ Bu da Rusya'nın Latin Amerika ve Ortadoğu bölgelerine yönelik düşük profilli bir politika izlenmesine neden olmuştur.

Diğer yandan, Liberal-Batıcı hükümete karşı, daha ilk yıllardan itibaren geniş yelpazeli bir muhalefet oluşmuştur. Bu süreçte yaşanan ekonomik sorunlar ve dış dünyada Rusya'nın imaj kaybetmesi tepkilerin merkezinde olmuştur. Bu tepkiler, Rus halkının eski günlere özleminin tezahürü olan, milliyetçi unsurları da içinde barındıran karma ideolojik bir akımın, Avrasyacılık'ın (Eurosistvo) ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁵ Kökenleri 20.yüzyıla dayanan Avrasyacılık, Sovyet sonrası dönemde teorik bağlamda Aleksandr Dugin, A.S.Panarin gibi düşünürler tarafından yeniden oluşturulmuştur. "Rusya'yı zikrederek anlattığımızda biz devletin kendisini değil içeriğini-yani halkı kastediyoruz" diyen Dugin, bu Rus halkının ne tam Doğu ne de Batı halkı olduğunu, "Avrasyalı" olduğunu savunmuştur.³⁶ Dugin'in bu yaklaşımı, dış politika konularında da Avrasyacı görüşün temelini oluşturmuştur. Jeopolitik bir yaklaşımı benimseyen Avrasyacılara göre

³⁰ Helen Belopolsky, **Russia And The Challengers: Russian Aligment With China, Iran, And Iraq In The Unipolar Era**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, p.16.

³¹ Kuchins, a.g.m.,p.148.

³² Kuchins, a.g.m.,p.149.

³³ İlyas Kamalov, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.yılında Rusya'nın Orta Asya Poltikaları", Ahmet Yasevi Üniversitesi, (Rapor) Ankara, Haziran 2011, s.28.

³⁴ Belopolsky, a.g.e., p.16.

³⁵ Fuad Hilalov, "Avrasyacılık ve Rusya", **Uluslararası Kafkasya Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli, Temmuz 2012,s.252.

³⁶ Zikreden, Hilalov, a.g.m., s.253.

Rusya, eşsiz bir coğrafyaya, tarihe ve entelektüel potansiyele sahiptir ve “büyük güç” statüsü kimliğinin temelidir. Böyle bir ülkenin büyük ölçekli bir dış politika izlemesi ve jeostratejik çıkarlarını Batı’ya karşı bile olsa koruması gerekmektedir.³⁷ Avrasyacı düşüncenin en önemli ismi olan Dugin, bu bağlamda, BDT eksenini çok önemli görmektedir. Ona göre, Rusya’nın önderliğinde Avrupa Birliği’ne (AB) benzer bir birlik oluşturulmalı ve bu birlik; Moskova, Tahran, Pekin ve Yeni Delhi’yi de içerisine almalıdır. Dugin, ayrıca Türkiye’nin Batı İttifakı’ndan ayrılması halinde Avrasyacı bloğun içerisinde yer alabileceğini belirtmektedir.³⁸

Ancak bu akım, çok geniş ideolojik yelpazeyi içinde barındırmış ve her bir üyesi kendine özgü, birbiriyle çelişen fikirler ortaya atmışlardır. Bunlara, Komünistler, Etnik milliyetçiler, Aşırı Milliyetçiler, İlimli/Pragmatist Avrasyacılar gibi gruplar örnek gösterilebilir. Komünistler birlik fikrini savunarak, Rusların emperyal bir misyona sahip olduklarını ve eski SSCB’nin yeniden inşasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁹ Komünistlere göre liberal ekonomik reformlar durdurulmalı ve eski merkezi ekonomik sistem yeniden kurulmalıdır. Bu grubu temsil eden en etkili parti, 1990’larda Gennadi Zyuganov liderliğindeki Rus Komünist Partisi olmuştur. Nitekim bu parti 1993 Parlamento seçimlerinde beklenmedik bir başarı elde etmiştir. Ancak bu grup giderek marjinalleşmiş ve milliyetçi gruplara karışmıştır.⁴⁰

Milliyetçiler ise açık bir şekilde ABD ve İsrail karşıtı politikalar izlenmesini ve Rusya’nın eski Sovyet coğrafyasında yeniden hakimiyet kurmasını istemektedirler.⁴¹ Ancak çoğu milliyetçi görüş, Rusya’nın mevcut sınırlarına karşı olmasına rağmen yeni haritanın çizimi ve dış politika hedefleri bakımından farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Örneğin etnik milliyetçiler, etnik Ruslar ve Doğu Slavların yaşadığı bölge olan Rusya, Belarus, Ukrayna’nın bir parçası ve Kuzey Kazakistan’ın yeniden birleşmesini istemektedirler. Şöyle ki, tarihsel kökeni Slavofillere dayanan Etnik Milliyetçiler, Rus uygarlığını, Slav-Ortodoks toplumsal gelenekleri ile karakterize etmektedirler ve

³⁷ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., s.146.

³⁸ Zikreden, Hilalov, a.g.m, ss.253-254.

³⁹ Taştan, a.g.m., s.86.

⁴⁰ Taştan, a.g.m., s.86.

⁴¹ Sedide Kayrak, “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası”, **Bilgesam**, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?view=article&catid=104%3AAnalizler-rusya&id=2092%3Arusya-federasyonunun-ortadoğu-politikası&format=pdf&option=com_content&Itemid=136, (e.t.05.06.2013), par.2.

uluslararası ilişkilerde Rusya'ya özel, mistik bir misyon yüklemektedirler.⁴² “Tek tarih, tek ulus, tek Rusya” mottosunu öne süren Slav birliği yanlıları, teorik olarak Vasili Klyuchevsky, Aleksandr Solzhenitsyn, Valentin Rasputin, Vasily Belov ve Igor Safareviç gibi önemli entelektüellerin fikirlerinden beslenmişlerdir.⁴³ Bu grupta Rus Halk Birliği lideri Sergei Baburin, Ulusal Kurtuluş Cephesinden Igor Nicolaev, Yurii Beyaev ve Nikolai Povlov gibi isimler yer almıştır.⁴⁴ Diğer yandan, Komünistlerle aynı fikirleri paylaşan emperyalist milliyetçiler ise sadece Slav ülkelerinde değil, tüm SSCB bölgesinde yeniden Rus hakimiyetinin kurulmasını arzulamaktadırlar. 1990'lı yıllarda bu fikri savunan birçok politikacı olmuştur: Başkanlık Konseyi Üyesi Andranik Migranyan, Yevgeniy Ambartsumov, Moskova belediye başkanı Yuri Luzhkov, Duma BDT ile İlişkiler Komite başkanı Konstantin Zatulin.⁴⁵ Nitekim bu politikalar geniş halk kesiminden de destek görmüş ve grubu temsil eden Vladimir Zhirinovskiy (Jirinovisk) başkanlığındaki Liberal Demokratik Partisi, 1993 parlamento seçimlerinde Duma'da büyük bir oy potansiyeli elde etmiştir.

İlimli/Pragmatist Avrasyacılar olarak adlandırılan grup ise Batıcılar ile Milliyetçiler arasında orta bir yolu benimsemişlerdir. Milliyetçilerden farklı olarak İlimli Avrasyacılar göre Rusya'nın çıkarlarının korunması için, Batı ile ilişkilerini durdurması veya zıtlaşması gerekmiyor. Onlara göre Rusya, Avrupa, Ortadoğu ve Uzak Doğu'ya eşit ve dengeli bir dış politika yürütmelidir. Nitekim İlimli Avrasyacılar Batı'nın tecrübesini inkar etmemekte ve Batı'dan bir şeyler öğrenmeye vurgu yapmaktadırlar. Batı'dan teknoloji ithalatını ve dış yatırımları desteklemekte ve Batı ile rekabet edilebilir bir duruma gelmeyi hedeflemektedirler.⁴⁶

⁴² Kuchins, a.g.m., p.148.

⁴³ Taştan, a.g.m., s.87.

⁴⁴ Dağı, a.g.e., s.129.

⁴⁵ Kuchins, a.g.m., p.151.

⁴⁶ Kuchins, a.g.m., p.150.

3. YELTSİN DÖNEMİNDE RUS DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI

Yeltsin Yönetimi, ilk yıllarda kimlik arayışında, özü itibariyle, Atlantikçi-liberal yaklaşımı benimsemiş ve dış politikayı bu doğrultuda belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya, Batı ile ilişkilere ağırlık vermiş, NATO ile kurumsal işbirliği sürecine girmiştir. Nitekim Yeltsin, daha Aralık 1991’de Rusya’nın ileride NATO’ya üye olabileceğini açıklamıştır.⁴⁷ Daha sonra, Mart 1992’de Rusya, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyini (NACC) üyesi olmuştur. Diğer yandan, Ukrayna ve Gürcistan hariç tüm BDT ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini tesis edilmiş, egemenlik, toprak bütünlüğü ve iç işlerine karışmama ilkelerine dayalı ikili dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁸

Ancak ekonomik ve sosyolojik krizlerin yaşanması, merkezi hükümetin zayıf olması ve Yeltsin’in şahsında liderlik sorunları, ülke içinde Yeltsin’e ve uyguladığı Batıcı politikalara karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim Batı’ya yönelik uzlaşmacı politikalara karşılık, Batı’nın Rusya’ya beklediği eşit statüyü tanımaması ve ekonomik reformlara destek çıkamaması, Batıcı hükümeti daha da zor duruma düşürmüştür. Böylece uygulanan liberal politikalarla, Rusya ekonomisinin Batılı kuruluşlara giderek borçlanması ve BDT bölgesindeki ekonomik çıkarlarının da zarar görmesi, milliyetçi söylemlerin güçlenmesine neden olmuştur.⁴⁹ Nitekim Rusya’nın Orta Avrupa’da eski müttefiklerinde ve Baltık ülkelerinde nüfuzunu kaybetmesi, Avrupa’nın ve ABD’nin bu bölgelerde Rusya’yı dışlayıcı politikalar izlemesi ve bu ülkelerin kısa süre içerisinde NATO ve AB ile entegrasyon sürecine girmesi, ülke içinde milliyetçi/komünist kesimin tepkisini çekmiştir. Bu gelişmelerden güvenlik tehdidi algılayan Rusya, kısa sürede dış politikasında değişikliğe gitmiş, özellikle BDT bölgesinde baskıcı ve güvenlik eksenli politikalarına geri dönmüştür.

İlk olarak, Rusya, BDT örgütünü çalışabilir hale getirmeye çalışmıştır. Örgüt çerçevesinde, Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında 15 Mayıs 1992’de Taşkent’te Kolektif Güvenlik Andlaşması imzalamıştır. Antlaşma’da tarafların başka bir askeri birliğe üye olamayacakları ve birbirlerine yönelik

⁴⁷ Thomas L.Friedman, “Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO”, **The New York Times**, 21.12.1991, <http://www.nytimes.com/1991/12/21/world/soviet-disarray-yeltsin-says-russia-seeks-to-join-nato.html>, (e.t.05.06.2013), par.1.

⁴⁸ A.Sait Sönmez, “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu’nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle ilişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:27, Ağustos, 2010, s.280.

⁴⁹ Dağı, a.g.e.,ss.117-118.

herhangi bir operasyona da katılamayacakları hükümlerin belirtilmesi ile bu ülkelerin diğer askeri ittifaklara yönelimleri engellenmek istenmiştir. Nitekim NATO Kurucu Antlaşmasına benzer bir şekilde, antlaşmanın 4. maddesinde andlaşmaya taraf olan ülkelerden birine yönelecek bir saldırının tüm taraf ülkelere yönelik bir saldırı sayılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Rusya, BDT kapsamında, Rus askerlerinin BDT sınırlarının korunması için ve özel garantör ve “barış koruma gücü” sıfatıyla bu bölgelerde konuşlandırılması girişimlerine başlamıştır.⁵⁰ Bu çerçevede RF Dışişleri Bakanlığı, BM ve AGİT’e başvurarak, Rusya’nın BDT bölgesinde barışı koruyucu faaliyetleri için destek istemiştir.

1993 yılındaki Duma seçimlerin ardından ülke içinde milliyetçi kesimlerin konumu daha da güçlenmiştir. Böylelikle Rus egemenliğine, devletin rolünün büyüklüğüne ve yeniden bağımsız büyük güç olma hedefine vurgu yapan politikalar, giderek Rus siyasetini domine etmeye başlamıştır.⁵¹ Şöyle ki, Nisan 1993’de milliyetçi/komünist askeri çevre tarafından hazırlanan Rus Dış Politikası Doktrini kabul edilmiştir. RF’nin “Monroe Doktrini” olarak adlandırılan bu doktrinde “yakın çevre”, birçok boyutta, Rusya’nın hayati çıkar alanı olarak tanımlanmıştır:

- ulusal güvenlik boyutu: bölge RF’nin “yumuşak karnı”dır. Köktendinci İslam ve etnik çatışmalar RF’nin toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir. Sınır bölgelerdeki gerçekleşen ve potansiyel çatışmalar, bu durumu doğrudan etkilemektedir.

- enerji boyutu: bölgedeki doğal kaynaklara duyulan gereksinim söz konusudur. Ayrıca enerji transiti konusunda da Rusya, konumunu korumayı hedeflemektedir.

- siyasi/kimlik boyutu: Yeniden küresel güç olmak için öncelikle Yakın Çevrede nüfusun ve kontrolün sağlanması gerekmektedir.⁵²

Böylelikle RF Dış Politika Konseptinde BDT bölgesinde istikrarın korunması, bu bölgede yayılcı emellerin önüne geçilmesi ve SSCB döneminden kalan bölgesel ve küresel sorumlulukların yerine getirilmesi, öncelikli dış politika konuları olmuştur.⁵³ Ayrıca temelde Rusya’nın eski SSCB mekanında ayrıcalıklı konuma sahip olduğunu

⁵⁰ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., ss.191-192.

⁵¹ Kuchins, a.g.m., p.149.

⁵² Erel Tellal, “Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı.65, Cilt.3, 2010, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_eral.pdf, s.207.

⁵³ Tellal, a.g.m., s.206.

belirten bu doktrinde güvenlik ve siyasi amaçlar doğrultusunda askeri araçların etkin olarak kullanımını da öngörülmüştür. Nitekim bu durum, 2 Kasım 1993 tarihli “Karaganov Doktrini” adıyla bilinen Askeri Güvenlik Doktrinine yansımıştır. “Karaganov Doktrini”de RF’nin nükleer silahlara ilk başvuran ülke olmayacağı ilkesi reddedilirken, RF ve BDT ülkelerinin güvenliğini sağlamak üzere gerektiğinde, RF askerlerinin ülke dışında da konuşlanabileceği ilkesi kabul edilmiştir.⁵⁴ Ayrıca bu belgede ABD ve NATO dünyaya hakim olmak isteyen bazı devletler ve koalisyonlar olarak nitelendirilmiş ve bu örgütün genişlemesi dış askeri tehlikeler unsurları içerisinde yer almıştır.⁵⁵ Böylelikle bu doktrinler çerçevesinde, 1993 yılında Rusya ile BDT ülkeleri arasında ekonomik, güvenlik ve askeri nitelikte 72 iki taraflı anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Rusya, Yakın Çevresinde nüfusunu korumak adına, etkin politikalar izleyerek, kendi kontrolüne dayalı yeni bir entegrasyon sistemi oluşturmağa çalışmıştır. Bu kapsamda 14 Eylül 1995 tarihinde kabul edilen ‘Rusya’nın BDT Üyesi Devletlere Yönelik Stratejik Politikasının Onaylanması Üzerine 940 No’lu Başkanlık Emri’ ile BDT örgütü kapsamında siyasi, güvenlik ve ekonomik alanlarda ortak politikalar yürütülmesini hedeflenmiştir.⁵⁶

Nitekim 1995 yılındaki başkanlık seçimlerinin ardından Yeltsin, Batı dünyası ile ilişkilerin gerilimlerin artmasına paralel olarak dış politika milliyetçi söylemini artırmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin Çeçenistan Sorununda Rusya’nın karşısında yer alması, ABD’nin öncülüğünde NATO’nun bölgeye müdahalesini ve Bosna’yı desteklemesi, ABD’nin BDT bölgesine yönelik aktif politikalar izlemesi, Rusya’nın genel dış politikasında da değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Böylelikle Yeltsin, Ocak 1996’da Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Kozirev’i görevden alarak yerine aynı zamanda bir Ortadoğu uzmanı olan, Yevgeni Primakov’u getirmiştir. Yeni Dışişleri Bakanı Primakov’un dış politikasının temel prensibi “çok kutupluluk” ve “çok taraflılık” olmuştur. Ona göre ancak çok kutuplu sistemde, Rusya büyük güç olma özelliğini sağlayabilir ve yakın çevredeki nüfuzunu, ABD hegemonyasından koruyabilirdi. Nitekim Primakov’un dış politikaya bu yönelik yaklaşımı 17 Aralık 1997 tarihinde onaylanan RF Ulusal Güvenlik Doktrinine de yansımıştır. Bu belgede çok kutupluluk birçok yerde vurgulanmış ve Rusya’nın da bu kutuplardan biri olduğu iddia edilmiştir. Böylelikle bu dönemden itibaren çok taraflılık ve

⁵⁴ Tellal, a.d.m., s.206; Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation" Adopted by Edict No. 1833 of The President of The Russian Federation, 2 November 1993, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>, (e.t.05.05.2013).

⁵⁵ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., s.176.

⁵⁶ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık** a.g.e., s.191.

stratejik denge fikri, Rusya'nın geleneksel güç dengesi politikasının modern şekli olarak ortaya çıkmıştır. Yeni konseptin geleneksel politikalarından farkı ise Rusya'nın büyük güç olmak için diğer güçlerle işbirliği yapması gerektiğini fark etmesidir.⁵⁷ Bu doğrultuda Rusya dünyanın güç merkezleri olarak gördüğü ülkelerle işbirliği arayışlarına girmiştir. Daha Yeltsin döneminin başlarında, Asya'nın yükselen gücü Çin ile güvenlik ve sınır sorunları giderilmeye çalışılmış, nükleer ve enerji alanlarında işbirliğine gidilmiştir. Primakov ise bu işbirliğini daha geniş çerçeveli ittifaka dönüştürmeyi amaçlamıştır. Nitekim bu girişimlerden biri, 26 Nisan 1996'da Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya ve Çin arasında Çin'in Şanghay şehrinde yapılan toplantıda "Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güven Artırıcı Önlemlere İlişkin Anlaşması"nın imzalanması ile ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1998 yılında Primakov, ABD'nin jeopolitik niyetlerini dengelemek için bir 'Moskova-Delhi-Pekin Mihveri'nin oluşturulmasını önermiştir.⁵⁸ Çin ve Hindistan'ın yanında, Ortadoğu/İslam Dünyası da Primakov'un önem verdiği bölge olmuştur. Bu dönemden itibaren, Rusya, bölgeye yönelik eski Sovyet Soğuk Savaş bakış açısı değiştirmiş ve açılım politikası izlemeye başlamıştır.⁵⁹

4. YELTSİN DÖNEMİNDE RUSYA'NIN ORTADOĞU POLİTİKASI

Soğuk Savaşın bitmesi ve ardından SSCB'nin dağılması ile beraber Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'daki stratejik ortaklıkları da sona ermiştir. Erken Sovyet Sonrası dönemde, Rus liderler iç sosyal-demografik ve ekonomik koşulları dikkate alarak, Rus dış politikasında Ortadoğu bölgesini öncelikli alanların haricinde tutmuşlardır.⁶⁰ Nitekim Boris Yeltsin'in 1993 yılında kabul ettiği ilk Rus Dış Politika Konseptinde de Ortadoğu'ya, özellikle Arap Dünyasına yönelik düşük profilli politika benimsenmiştir. Bu belgede başlıklarda Ortadoğu sadece kısa bir şekilde, Arap-İsrail Sorununun çözümü bağlamında ele alınmıştır.⁶¹ Nitekim Rusya'nın bu dönemde Arap-İsrail Sorununa yönelik politikası,

⁵⁷ Borozna, a.g.m., pp.11-12.

⁵⁸ İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, a.g.e., s.95.

⁵⁹ Oded Eran, "Russia in the Middle East: The Yeltsin Era and Beyond", **Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on The Threshold of The Twenty-first Century**, ed. Gabriel Gorodetsky, Cummings Center for Russian and East European Studies, Frank Cass Publishers, London, 2003, p.152.

⁶⁰ Olena Bagno-Moldavsky, "Russian Foreign Policy in the Middle East: No Change in the Offing", **Strategic Assessment**, Volume 15, No: 4, January 2013, p.127.

⁶¹ Moldavsky, a.g.m., p.123.

geleneksel Sovyet politikasından farklılık teşkil etmiştir. Şöyle ki, Yeltsin-Kozirev döneminde Gorbaçov-Shevardnadze döneminde olduğu gibi Rusya, ABD'nin inisiyatifi ile gerçekleşen Ortadoğu Barış Sürecine destek vermiştir. Rusya, bu süreçte Arap-İsrail tarafları arasındaki müzakerelerinde ev sahipliği yapmış, 1993'de Filistin Kurtuluş Örgütü ve İsrail arasında yapılan Oslo Antlaşmaları'nın imza töreninde yer almıştır. Ayrıca törende Rus Dışişleri Bakanı Kozirev tanık sıfatıyla antlaşmaları imzalamıştır.⁶² Nitekim Yeltsin-Kozirev ikilisi, Batı dünyasının mali desteğini almak için 1992 yılında BM Güvelik Konseyinin Libya'ya karşı yaptırım kararını da onaylamıştır.

Diğer yandan Rusya Ortadoğu'nun Arap Dünyası'nda nüfuzunu kaybederken, iki eski düşman/hasım olan Türkiye ve İran, Rus Dış Politikasının bölgesel politikalarında önemli yer edinmeye başlamıştır. Şöyle ki, Sovyet Sonrası dönemin başlarından itibaren Türkiye ve İran, Rusya'nın bölgedeki en büyük ticari partnerleri haline gelmiştir. Rusya ve Türkiye arasında, Kürt Sorunu ve Çeçenistan Sorunu konusunda anlaşmazlık yaşanması; Kafkaslar ve Orta Asya Bölgelerinde, Hazar kaynaklarının transiti konusunda rekabet sürmesine rağmen, ekonomik dürtüler, iki ülkeyi işbirliğine yönlendirmiştir. Sıcak paraya ihtiyaç duyan ve savunma dâhil endüstrisini korumakta sıkıntı çeken Rusya, bu zayıf konumunu göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin tekliflerine karşılık vermiştir. Nitekim Rusya, Kürt Sorununda Kürt ayrılıkçıları desteklese de Türkiye'ye Kürt teröristlere karşı operasyonlarda kullanılan helikopterler satmayı kabul etmiştir.⁶³ Diğer yandan Rusya, aynı nedenlerle, İran ile de askeri, nükleer ve enerji alanlarında işbirliğini geliştirmiştir. Ayrıca ikili ilişkilerde bölgesel konularda işbirliği önemli unsur haline gelmiştir. Böylelikle Türkiye ve İran ile çeşitli alanlarda işbirliğine giden Rusya'nın bu ülkelerle olan ticaret hacmi giderek artmıştır. Bununla beraber Rusya'nın Ortadoğu bölgesinde en önemli ortaklarından biri de İsrail olmuştur. Her ne kadar Rusya'nın İsrail ile olan ticaret hacmi, İran ve Türkiye ile olan ticaret hacmine ulaşmasa da Rus dış politikasında İsrail, ayrıcalıklı bir noktada ele alınmıştır. Moskova ile Tel-Aviv arasındaki özel ilişkiyi belirleyen temel faktör ise son 30 yılda İsrail'e göç etmiş 1 milyon eski Sovyet vatandaşı olmuştur. Rusça konuşabilen bu kesim, İsrail nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmuş ve İsrail seçim

⁶² Ayrıntılı bilgi için bakınız. Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2008, ss.662-666.

⁶³ Robert O.Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", Ortadoğu Etütleri, Volume 2, No:2, Jule 2010, p.11.

politikalarında bir anlamda, güç belirleyicisi (power broker) olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Nitekim bu canlı ve büyüyen topluluk aktif bir şekilde Rusya-İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Diğer yandan 1990'ların ortalarına doğru Rusya'nın Ortadoğu'da pro-Amerikan çizgisinde dış politika izlemesi giderek zorlaşmıştır. Rusya'da liberal ekonomik reformların başarısız olmasıyla toplumsal desteği azalan Yeltsin, Aralık 1995 parlamento seçimleri yaklaşırken, iç politikadaki baskı nedeniyle Ortadoğu politikasında değişiklik yapmaya çalışmıştır. Bu değişiklik özellikle Yeltsin'in söylemlerine yansımıştır. 1994'de Rusya ilk defa Bağdat'a yönelik uluslararası yaptırımların kaldırılmasını dile getirmiş ve bir yıl sonra ABD'nin Irak'ı bombalamasını kınamıştır. Buna paralel olarak, Rusya Libya'ya yönelik yaptırımların da kaldırılmasını istemiştir.⁶⁵ Ayrıca 1995 seçimlerinin ardından Yeltsin, Dışişleri Bakanlığı görevine Kozirev'in yerine Ortadoğu uzmanı olan Yevgeni Primakov'u getirmiştir. Yeni Dışişleri Bakanı Primakov, Rusya'nın hâlâ süper güç olduğunu ve bölgedeki konumunu kaybetmediğini, aktif bir diplomasi izlendiğinde bölgeyle ticaretin yeniden güçleneceğini savunmuştur. Nitekim Primakov'un açılım politikası ile beraber, Rusya'nın Ortadoğu bölgesine yönelik diplomatik aktivitesi artmıştır. Bu dönemden itibaren, Rusya, Irak'a yönelik ABD yaptırımlarına karşı daha güçlü bir şekilde muhalefeti ortaya koymuştur (Ekim 1997, 1998 ve 1999'da).⁶⁶ Nitekim 1997'den itibaren ABD'nin Irak'ta Kürtleri desteklemesi ile ABD-Türkiye ilişkileri gerilirken, Türkiye-Rusya ilişkileri yeni aşamaya girmiştir. Şöyle ki, Rusya, Türkiye'nin itirazlarına karşılık vererek, SAM-300 hava savunma sistemlerini Güney Kıbrıs yerine Yunanistan'a satmayı kabul etmiştir. Ayrıca 1997 yılında imzalanan Mavi Akım anlaşması ile Rusya'dan Karadeniz vasıtasıyla Türkiye'ye gaz boru hattı çekilmesi planlanmış ve Rusya, Türkiye'nin önemli gaz tedarikçisi haline gelmiştir. Nitekim 1999'da Rusya'nın Abdullah Öcalan'a sığınma hakkı vermemesi ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli etken olmuştur.⁶⁷

Primakov, ayrıca, Arap-İsrail sorununda daha aktif bir imaj çizmeye çalışmıştır. Şöyle ki, Primakov, 1996'da Lübnan'da İsrail-Hizbullah çatışmalarında, İsrail Başbakanı Şimon Peresi ağır dille eleştirmiş ve Lübnan işgalini sonlandırmaya çalışmıştır. Ancak Primakov'un çabalarına rağmen savaşın bitmesinde ABD Dışişleri Bakanı Warren

⁶⁴ Eran, a.g.m., p.157.

⁶⁵ Eran, a.g.m., p.158.

⁶⁶ Eran, a.g.m., p.159.

⁶⁷ Freedman, "Russian Middle East Politics Under Putin", a.g.m., p.12.

Christopher'ın baskısı daha etkili olmuştur.⁶⁸ Buna rağmen Primakov çabalarını sürdürmüş, Kasım 1996 ve Ekim 1997'de iki kez İsrail ve Filistin Otonom Bölgesi'ni ziyareti sırasında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ile Suriye Başkanı Hafız Esad arasındaki mesaj teatisinde aracılık etmiştir. Böylelikle Rusya, Suriye konusunda da Rusya'nın pazarlık gücünü ispatlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan Mayıs 1997'de Primakov, Suriye ve İran'ı Hizbullah'a olan desteklerini bitirmeleri için ikna etmeye çalışarak Lübnan krizine de dâhil olmuştur. Ayrıca Primakov, Ortadoğu'da arabuluculuk rolünü etkin bir şekilde yerine getirmek için, Kasım 1997'de ABD temsilcisi Dennis Ross'a paralel olarak Viktor Posuvaliuk'u Ortadoğu özel temsilcisi olarak atamıştır. Bu bağlamda Rusya, 1997'de Primakov Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Ürdün Velihaht Prensi Hasan, İsrail Başbakanı Netanyahu Yönetim Kurulu Başkanı Yaser Arafat ve Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara gibi Ortadoğu'nun ileri gelenlerini Moskova'da ağırlamıştır.⁶⁹

Primakov'un Ortadoğu politikasının bir diğer gündem maddesi ise bölge ülkeleri ile askeri/siyasal ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve SSCB döneminden kalan borçların tahsil edilmesi konusu olmuştur. Bu bağlamda İran'ın borçlarının yeniden yapılandırılması konusunda anlaşma sağlayan Primakov, Suriye nezdinde başarılı olamamıştır. Nitekim 1999'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın, Moskova'ya ziyaretinde Sovyet borçlarını kabul etmemesi nedeniyle, ikili ilişkilerde önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Nitekim Primakov, bu konuda Irak ile de yapılan görüşmelerden sonuç elde edememiştir.⁷⁰

Sonuç olarak Rusya, bu dönemde Arap-İsrail sorununda etkili olamadığı gibi, Suriye ve Irak gibi ülkelerden Sovyet döneminde kalan borçlarını tahsil edememiş ve ticari ilişkileri istediği seviyeye getirememiştir. Şöyle ki, Primakov'un Ortadoğu'ya yeniden dönüş planı, Rusya'nın bölgedeki süreçlere nüfus etme gücünün 1950'li yıllardan beri en aşağı seviyede olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Ne yoğun diplomatik faaliyetler ne de Primakov'un kişisel yetenekleri Rusya'nın mevcut durumunu düzeltebilmiştir. Zira Rusya

⁶⁸ Freedman, "Russian Middle East Politics Under Putin", a.g.m, p.13.

⁶⁹ Eran, a.g.m., p.159.

⁷⁰ "Assad, Yeltsin Begin Talks", CNN, 06.07.1999, <http://edition.cnn.com/WORLD/meast/9907/06/syria.russia/>, (e.t. 05.09.2013), par.1.

bu dönemde, SSCB döneminde olduğu gibi, Ortadoğu ülkelerini yönlendirecek ekonomik ve askeri güce artık sahip değildi.⁷¹

5. PUTİN-MEDVEDEV DÖNEMİNDE RUS DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARI

Vladimir Putin, Aralık 1999'da Yeltsin'in istifa etmesinin ardından devlet başkanlığı görevini vekâleten sürdürmeye başlamıştır. 26 Mart 2000'de yapılan seçimleri ilk turda aldığı %53 oyla kazanan Putin, 5 Mayıs'ta resmi olarak Rusya Federasyonu Devlet Başkanı olmuştur. Göreve gelir gelmez Putin'in ilk adımı, kendi politik görüşünü yansıtan doktrinleri kabul etmek olmuştur. Şöyle ki, Putin, 10 Ocak 2000'de 'Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti', 21 Nisan 2000'de 'Rusya Federasyonu Askeri Doktrini' ve 28 Haziran 2000'de "Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti" belgelerini kabul etmiştir. Bu belgelerle Primakov döneminde benimsenen dış politika yaklaşımları, değişen uluslararası koşullar doğrultusunda yeniden ele alınmıştır. Ayrıca yeni Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrinde Rusya'ya karşı algılanan tehditler artırılmış ancak belirtilen tehditler yine Batı kaynaklı olarak gösterilmiştir.⁷² Diğer yandan bu belgelerde de herhangi bir saldırı durumunda nükleer silah kullanılacağı ilkesi benimsenmiştir.

Yeni doktrinlerde de görüldüğü gibi Putin döneminde Rus Dış Politikasının temel hedefi, ülkenin güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak adına modern dünyanın en nüfuzlu merkezlerinden biri olarak tanımlanan 'büyük güç' statüsünü kazanmak olmuştur.⁷³ Ancak Yeltsin dönemindeki doktrinlerden farklı olarak bu belgelerde daha gerçekçi ve uygulanabilir stratejiler ve taktikler benimsenmiştir.⁷⁴ Nitekim dış politika konseptinde de "Rusya Federasyonu, bağımsız ve yapıcı bir dış politika

⁷¹ Eran, a.g.m., p.159.

⁷² Sezgin Kaya, "Rus Dış Politikasında Gelenekselci-Modernist Unsurların Analizi ve Batı", Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, 2008,s.189.

⁷³ "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation", Approved by the President of the Russian Federation V. Putin June 28, 2000, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (24.02.2013), par.8.

⁷⁴ Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.70.

sürdürmektedir. Bu, tutarlılık ve öngörülebilirlik ve karşılıklı pragmatizm üzerine dayanmaktadır” denilerek gerçekçi dış politikaya vurgu yapılmıştır.⁷⁵

Bu hedef doğrultusunda Rusya, iç ve dış politikada birbirine bağlı stratejiler izlemiştir. İç politikada, ekonominin ve merkezi yönetimin güçlendirilmesine dayanan “kuşatılmış kale” stratejisi uygulanmıştır. Bu bağlamda Putin, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda reformlar yapmış, siyaseten çok güçlenen büyük şirket sahibi zengin oligarkların güçlerini sınırlamış ve kendi iktidarını sağlamlaştırmıştır.⁷⁶ Aynı zamanda Putin, siyasi alandaki Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesine de bir sentez oluşturmaya çabalayarak çözüm getirmeye çalışmıştır. Dış politikada ise Rusya’nın yeniden büyük güç statüsünü kazanmasının ancak çok kutuplu sistemde mümkün olacağı üzerinde durulmuş ve bu doğrultuda, çok taraflı dış politika prensibi benimsenerek üç katmanlı bir strateji izlenmiştir.⁷⁷ İlk olarak Rusya’nın hem iç güvenliği hem de büyük güç algısı açısından BDT coğrafyası, Rus dış politikasında birincil yer edinmiştir. Putin, bu coğrafyaya karşı nüfuzunu, sadece askeri/hard power yöntemlerle değil, BDT ülkelerinin Rusya’ya ekonomik bağımlılığını da kullanarak sağlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan hem yakın çevresinde hem de küresel bağlamda çıkarlarını korumak için Batı hegemonyasını (ABD ve müttefiki AB) engellemeye yönelik Batıyı dengeleyici bir politika izlemiştir. Ancak bu strateji, direkt karşı durma yerine, Batı ile eşit ekonomik ve diplomatik ortaklık ilişkileri kurularak, Batı arasında, yani AB ile ABD arasındaki farklılıklar kullanılarak uygulanmıştır. Bu bağlamda Avrupa’nın Rusya’ya enerji bağımlılığı etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Üçüncü katman olarak ise Rusya, Batı’nın tek taraflı politikalarını kısıtlamak ve çok kutuplu sistemi sağlamak için diğer bölgesel aktörlerle işbirliğinin geliştirilmesi ve dünyanın farklı bölgelerinde yeni angajmanların kurulmasına yönelik politikalar izlemiştir. Bu bağlamda Rusya, enerji, silah ve nükleer enerji politikasını etkin olarak kullanarak hem ekonomik kalkınmasını sağlamış hem de uluslararası politikadaki nüfuzunu artırmıştır.

⁷⁵ “The Foreign Policy Concept Of The Russian Federation”, Approved By The President Of The Russian Federation V. Putin June 28, 2000, par.10.

⁷⁶ Tellal, a.g.m., s.196.

⁷⁷ “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation V. Putin June 28, 2000, par.20.

Diğer yandan, Putin'in birinci dönem başkanlığı ile ikinci dönem başkanlığı arasında belirli farklılıklar gözlemlenmiştir. Putin, birinci başkanlık döneminde ulusal güvenlikle ilgili sorunlar (Çeçenistan sorunu, ekonomik süreç) yaşamış ve bu da dış politikasına yansımıştır. Şöyle ki, Putin ülkenin zayıf konumunu dikkate alarak, ilk yıllarda, 11 Eylül 2001 Saldırılarından sonra uluslararası terörizmle mücadele konusunda Batı dünyası ile işbirliğine ağırlık vermiştir. Nitekim bu dönemde NATO'nun Afganistan müdahalesinin ardından yaşanan renkli devrimlerle BDT bölgesinde stratejik konumu zayıflamıştır. Ancak, ikinci dönemden itibaren Rusya'nın enerji fiyatlarının artması sonucu ekonomik alanda güçlenmesi ile Putin dış politikada daha kendine güvenen, sert politikalar izlemeye başlamıştır. Nitekim 2006 yılında Moskova'nın Paris Kulübüne borçlarını ödemesi ile Rusya'nın 1990'lardan beri devam eden finansal bağımlılığı sona ermiş ve bu da siyasal bağımsızlığını güçlendirmiştir. Böylelikle Rusya, BDT ve ŞİÖ vasıtasıyla ABD ve müttefiklerinin, BDT ve Asya bölgelerinde yayılmasını önlemeye yönelik politikalar izlemiştir. Lakin Putin her iki dönemde de yukarıda belirtilmiş olan üç katmanlı strateji doğrultusunda hareket etmiş ve pragmatist-rasyonel dış politikadan sapmamıştır. Nitekim her iki dönemde de Putin, ABD ile doğrudan karşı karşıya gelmeme ilkesini terk etmemiştir. İki dönem başkanlığın ardından Putin, Anayasal kısıtlamalar nedeniyle 2008 başkanlık seçimlerine katılamamış ancak halefi olarak Dimitri Medvedev'i göstermiştir. Mart 2008 tarihinde yapılan seçimlerde %70 oy oranı ile Medvedev Rusya Devlet Başkanı olarak seçilmiştir. Diğer yandan Putin, Rusya Başbakanı olarak Rus siyasetinde varlığını ve etkinliğini devam ettirmiştir.

İlk olarak Medvedev, dış politikada daha liberal politika izleyeceğinin sinyalini vermiştir. Ancak 15 Temmuz 2008'de açıklanan Dış Politika Konsepti'nde de görüldüğü gibi Rusya, büyük devlet iddialarından vazgeçmemiş, yine milliyetçi çizgide dış politika benimsenmiştir. Şöyle ki, yeni konseptte, "büyük güç statüsü" kavramına yer verilmesi de "uluslararası ilişkilerde çok taraflılık prensibi", "modern dünyanın en etkili merkezlerinden biri" gibi kavramları ile Primakov'dan beri devam eden dış politika prensipleri ortaya konulmuştur.⁷⁸ Nitekim Medvedev, Putin'in dış politikasını devam ettirdiği, 8 Ağustos 2008'de Gürcistan'a yapmış olduğu müdahale ile de görülmüştür. Medvedev, konuyla

⁷⁸ "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation", Approved by the President of the Russian Federation N.Medvedev 12 July 2008, http://www.russianmission.eu/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf, (e.t.24.02.2013), 1-2.Article.

ilişkin basına “Dünya çok-kutuplu olmalı. Tek kutuplu dünya kabul edilmezdir. Hegemonya bizim izin vermeyeceğimiz şeydir. Biz ABD gibi ciddi ve nüfuslu bir ülkenin bile olsa tek bir ülkenin tüm kararları verdiği bir dünyayı kabul edemeyiz. Böyle bir dünya istikrarsızdır ve çatışmalar tehdidi altında olacaktır.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁹ Diğer yandan yeni belgede, uluslararası camiada daha demokratik bir Rusya imajı yaratılması hedeflenirken, siber alanda savaş ve uluslararası terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, bölgesel çatışmalar, demografik sorunlar, küresel açlık ve ekolojik sorunlar gibi yeni tehditler belirlenmiştir.⁸⁰ Bu bağlamda bahsi geçen tehditlerin bertaraf edilmesi için Medvedev, uluslararası örgütler ve Batılı devletlerle işbirliği yapmaya önem vermiştir. Nitekim ABD’de Obama’nın başkanlığa gelmesi ile ABD-Rusya ilişkilerinin “reset” sürecine girmiş, ikili Avrupa, Afganistan ve Ortadoğu bölgelerinde ortak politikalar izlemeye çalışmışlardır. Ancak ülke içinde milliyetçi söylemin giderek daha da güçlenmesi ve uluslararası politikada yaşanan gelişmeler (Arap Baharı, NATO füze savunma programı) nedeniyle, Medvedev’in liberal retoriği ülke içinde milliyetçi akımın ve askeri endüstrisinin tepkilerine neden olmuştur.⁸¹ Özellikle Libya’da yaşanan nüfus kaybı, sınır sorunlarında tavizler, Sovyet diplomasisinin emperyal tarzına özlem duyan milliyetçiler tarafından kabul görmemiştir. Bu kesim, başkanın dünyanın Batı dışındaki bölümlerinde de kendi ulusal çıkarlarını daha aktif bir şekilde korunması gerektiğini ileri sürmüştür.⁸² Böylelikle Toplumsal desteği azalan Medvedev, 2012 Başkanlık seçimlerinde aday olmamış, Putin’i desteklemiştir. Milliyetçi kesimden aldığı %63’lük oyla Putin, üçüncü kez RF başkanı olarak seçilmiştir.⁸³

Üçüncü döneminde Putin, önceki başkanlık dönemlerine oranla, dış politikada daha sert tutum benimsemiştir. Şöyle ki, uluslararası politikada yaşanan gelişmelerin Rusya’nın çıkarlarını olumsuz etkilediğini savunan Putin, bu trendi önleyici dış politika izleme gerektiğini düşünmüştür. Diğer yandan, Putin’in söyleminin sertleşmesinde, ülke

⁷⁹ Zikreden, Pavel K. Baev, “Defying that Sinking feeling: Russia Seeks to Uphold Its Role in the Multistructural International System in Flux”, **Perspectives on Russian Foreign Policy (ed. Stephen J. Blank)**, Strategic Studies Institute Monograph, Carlisle Barracks, September 2012, p.2.

⁸⁰ “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation N.Medvedev 12 July 2008, 2.Article.

⁸¹ 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Katyn trajedisinde Sovyet rolünü kabul etmiş, Azerbaycan, Norveç ve Japonya ile yaşanan toprak sorunlarından taviz verici bir tutum benimsemiştir. Bakınız, Nikolay Kozhanov, “Russia’s Relations with Iran Dialogue without Commitments”, **Policy Focus 120**, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, June 2012, p.29.

⁸² Kozhanov, a.g.m., p.29.

⁸³ “Putin: Bir Yıldır Devlet Başkanlığı Görevinde”, **Rusya’nın Sesi**, 05.06.2013, http://turkish.ruvr.ru/2013_05_06/Putin-bir-yildir-devletbaskani/, (e.t. 07.05.2013), par.3.

içinde giderek artan toplumsal hoşnutsuzluğu dış politikaya kanalize etmek isteği de etkili olmuştur. Nitekim dış politikada milliyetçi söylemin artması, 12 Şubat 2013’de kabul edilen Dış Politika Konseptine de yansımıştır. Bu konseptte de Rusya, büyük güç ve çok kutupluluk söylemine devam etmiştir. Bu bağlamda BDT bölgesi, Rusya’nın dış politikasında öncülüğünü korumuştur. Yine Rusya, yeni konseptte de çok taraflılık politikaların devamına yönelik tutum benimsemiştir. Bu bağlamda Avrupa, ABD, Asya-Pasifik, Latin Amerika ve Ortadoğu bölgeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu konseptte, Rusya, Ortadoğu bölgesini, Kuzey Afrika ile birlikte ele almış ve Arap-İsrail Sorunu dâhil bölgedeki sorunların çözümünü, uluslararası güvenliğini korunması açısından önem atfetmiştir.⁸⁴

6. PUTİN-MEDVEDEV DÖNEMİNDE RUSYA’NIN ORTADOĞU POLİTİKASI

Putin döneminde, çok taraflı dış politikanın alanlarından biri Ortadoğu olmuştur. Son yıllarda ABD’nin moda kavramı “Genişletilmiş Ortadoğu” (Ortadoğu, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika) çerçevesinde bölgeyi ele alan Rusya, dünyanın istikrarını ve dolayısıyla, Rusya ve yakın çevresinin güvenliğini doğrudan etkilemek bakımından, bölgenin istikrarına önem vermiştir.⁸⁵ Elbette ki, güvenlik kaygıları ile beraber, diğer küresel aktörler gibi, Ortadoğu’nun sahip olduğu enerji kaynakları ve ticaret potansiyeli, bölgeyi Rusya’ya cazip hale getiren unsurlar olmuştur. Nitekim uluslararası ilişkilerde Rusya-Batı (ABD merkezli) rekabetinin yeniden gündeme gelmesi ile beraber, Ortadoğu bölgesi de bu rekabet sürecinin bir süjesi haline gelmiştir. Bu bağlamda Rusya’nın Ortadoğu politikasının temel hedefi “dengeleyici” rolü ile bölgede Batının konumunu sınırlandırarak nüfusunu artırmak ve bölge ülkeleri ile ilişkilerinde ekonomik ve siyasi kazançlar sağlamak olmuştur. Ancak Yeltsin döneminde olduğu gibi, Putin-Medvedev döneminde de

⁸⁴ “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, Approved by President of the Russian Federation V. Putin on 12 February 2013, <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>, (e.t.07.05.2013), par.10.

⁸⁵ “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation V. Putin June 28, 2000, par.25.

bölgeye yönelik kapsamlı strateji benimsenmemiş, konjonktürel gelişmelere paralel olarak pragmatik çerçevede politikalar geliştirilmiştir.⁸⁶

Putin'in birinci başkanlığı döneminde Ortadoğu politikası, Primakov'un çizgisinde devam etmiştir. Bu dönemde Rusya, Arap-İsrail barış sürecinde arabuluculuk yapma girişimlerinde bulunmuştur. Şöyle ki, 2000 Ekim-Kasım aylarında İsrail ile Filistin arasında gerçekleşen çatışma sürecinde, RF Dışişleri Bakanı İvanov, taraflarla yoğun temaslarda bulunmuş, Suriye, Filistin, Lübnan ve İsrail'i ziyaret etmiştir.⁸⁷ Ancak Arapların Çeçenistan'da ayrılıkçılara finansal yardımda bulunması ve çatışmalarda yer alması, Rusya'nın Arap-İsrail sorununda ABD'ye karşı olarak Arapları destekleme politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.⁸⁸ Nitekim 11 Eylül saldırıları sonucunda uluslararası politikada "İslami Terör" tehdidinin ön planda olması ve bu bağlamda Rusya ve Batı arasındaki işbirliği, Putin'in bölgeye yönelik temkinli politika izlemesine neden olmuştur.

Putin'in ikinci başkanlık döneminde ise Batı ile ilişkilerindeki gerginliğe paralel olarak, Ortadoğu bölgesine yönelik diplomatik etkinliğini artırmıştır. Nitekim Irak'ın ABD ve müttefikleri tarafından işgali, Rusya'nın bölgede nüfuzunu artırmak için avantaj sağlamıştır. Bu bağlamda Rusya, bölgede tüm taraflarla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik politika benimsemiştir. Şöyle ki, Putin Nikita Kruşçev'in 1964'deki turundan sonra, Rusya başkanı olarak, ilk kez Ortadoğu'yu ziyaret etmiş (2005'in Nisan ayında Mısır, İsrail ve Filistin'e; 2006 yılı Mart ayında Cezayir'e; 2007 yılında BAE, İran ve Libya) ve Arap Dünyası ile daha iyi anlayışın geliştirilmesine hazır olduğunu açıklamıştır.⁸⁹ Ayrıca Rusya'nın 2005 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne gözlemci statüsü ile üye olması bölgede artan etkinliği ve ilgisinin göstergesi olmuştur.⁹⁰

Bu dönemde Rusya'nın Ortadoğu politikasının en önemli gündem maddesi, bölge ülkeleri ile askeri-ekonomik işbirliğinin kurulması ile ABD'nin (genel olarak Batının) bölgedeki varlığının sınırlandırılması olmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın Ortadoğu

⁸⁶ Dmitri Trenin, "Russia's Policy In The Middle East: Prospects For Consensus And Conflict With The United States, **The Century Foundation**, New York, 2010, p.7.

⁸⁷ Eran, a.g.m., p.155.

⁸⁸ Dmitri V.Trenin - Aleksei V.Malashenko - Anatol Lieven, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, Crneie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2004, p.194.

⁸⁹ Moldavsky, a.g.m, p.125.

⁹⁰ Kayrak, a.g.m, par.22.

politikasında İran, Suriye ve Libya ile ilişkiler önemli yer edinmiştir. Daha Yeltsin döneminden İran ile yakın ilişkiler kuran Rusya, bu ülke ile askeri, nükleer ve enerji alanında işbirliğini giderek geliştirmiştir. Ayrıca Rusya, anti-Batıcı İran'ı bölgede ABD varlığını sınırlandıracak en önemli unsur olarak görmüş ve bölgesel konularda da işbirliğine yönelmiştir. Nitekim kendi ulusal güvenliği açısından İran'daki istikrara önem veren Rusya, nükleer sorun nedeniyle uluslararası alanda İran'ın hamisi haline gelmiş ve İran'a yönelik müdahaleyi önlemeye çalışmıştır. Rusya'nın Suriye ve Libya ile ilişkilerin gündeminde ise Sovyetler Birliği zamanından kalan borçlarının tahsil edilmesi konusu önemli yer edinmiştir. Daha Yeltsin döneminde Primakov nezdinde Suriye ile bu sorunun çözümü için girişimlerde bulunmuştur. Ancak Suriye'nin borçlarını kabul etmemesi nedeniyle ikili ilişkilerde ilerleme yaşanmamıştır. Ancak Putin döneminde, ekonomik sıkıntıların büyük ölçüde giderilmesi ve Suriye ile ilişkilerde güvenlik konularının daha çok ön plana geçmesi, Rusya'nın ödün vermesini sağlamıştır. Böylelikle Rusya, Beşar Esad'ın 2005 yılının Ocak ayında Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Suriye'nin Sovyetler Birliği zamanından kalan borçlarının (yaklaşık 9,8 milyar dolar) %73'ünün yeni yeni silah anlaşmaları karşılığında silmiştir.⁹¹ Böylelikle ikili ilişkilerin önü açılmış, siyasal, ekonomik, askeri ve enerji alanlarında işbirliğine gidilmiştir. Ayrıca Rusya, bu dönemde, İran konusunda olduğu gibi, uluslararası alanda Suriye'nin hamisi haline gelmiş, Suriye'ye olası Batı müdahalesini engellemeye çalışmıştır. Nitekim Rusya, Libya ile yaşanan borç sorununda da taviz vermek zorunda kalmıştır. Şöyle ki, 2003 yılında Libya-ABD (Batı) ilişkilerinin düzelmesinin ardından, Batılı şirketlerle rekabetle karşı karşıya kalan Rusya, Libya nezdinde girişimlerini artırmıştır. Nitekim 2007 yılında Putin ilk kez Libya'yı ziyaret etmiş ve Rusya, yeni anlaşmalar karşılığında Libya'nın 4,6 milyar dolarlık borcunu silmeyi taahhüt etmiştir.⁹² Yine bu ziyaret sırasında, Rusya Demiryolları Kurumu, Libya hükümeti ile Bingazi-Sirte arasında 2,2 milyar Euro değerinde, 554 km uzunluğunda demir yolu inşası anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca bu ziyaret sırasında iki ülke, nükleer enerji dâhil birçok alanda işbirliği anlaşmaları imzalamışlardır.⁹³

Rusya'nın bu dönemde Ortadoğu politikasının diğer önemli maddesi ise Arap-İsrail Sorunu olmuştur. Bu bağlamda Putin, bölgede İsrail'e yönelik politikaları ile eski Arap

⁹¹ Zvi Magen, "Russia And The Middle East: Policy Challenges", The Institute For National Security Studies Of Tel Aviv University, Memorandum 127, Tel Aviv, May 2013, pp.41-42.

⁹² Mark N. Katz, "The Russian-Libyan Rapprochement: What Has Moscow Gained?", **Middle East Policy Council**, 2008, p.3.

⁹³ Katz, "The Russian-Libyan Rapprochement: What Has Moscow Gained?", a.g.m., p.3.

müttefikleri ilişkilerinde denge sağlamaya çalışmıştır. Ancak 2006 yılının Ocak ayında Filistin'deki seçimleri Hamas'ın kazanmasının ardından, ABD ve AB'nin aksine Rusya Hamas'ı terörist bir grup olarak adlandırmaması ve Hamas lideri Halid Meşal'i Moskova'ya davet etmesi, İsrail'in tepkisini çekmiştir.⁹⁴ Ayrıca Suriye ve İran'la yaşanan işbirliği süreci de Rusya-İsrail ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Nitekim Hizbullah'ın iki İsrail askerini kaçırmamasıyla patlayan Lübnan Krizi'nde Suriye'nin Hizbullah'a Rus silahları vermesi, Rusya-İsrail ilişkileri germiştir. 2006'da S. Petersburg'da gerçekleştirilen G-8 zirvesinde Rusya, İsrail'i aşırı tepki vermek ve sivilleri öldürmekle suçlamış ve şiddet dışı yolların tüketilmediğini öne sürmüştür. Krizin ardından Rusya, BM Barış Gücü'ne katılmamış, onarım çalışmaları için Lübnan'a Çeçen askerlerin koruduğu bir grup mühendis göndermiş ve Arap dünyasının gözünde sempati kazanmayı çalışmıştır.⁹⁵ Nitekim bu dönemden itibaren, Rusya, Lübnan ve Hizbullah ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Şöyle ki, Rusya Lübnan'a doğrudan, Hizbullah'a ise Suriye ve İran vasıtasıyla silah temin etmeye başlamıştır.⁹⁶

Diğer yandan bu dönemde Rusya, sadece klasik ortakları ile değil, Ortadoğu'daki tüm aktörlerle iletişim kurmaya çalışmıştır. Daha Yeltsin döneminde Rusya ile Türkiye önemli ekonomik partner haline gelmişlerdir. Putin döneminde ise Türkiye'deki yeni hükümetin Batı'dan bağımsız politikalar izlemesi yönündeki çabaları iki ülke arasında bölgesel işbirliğini de gündeme getirmiştir. Ancak Rusya ve Türkiye'nin özellikle Hazar kaynaklarının transiti ve Kafkasya güvenlik konularında karşı taraflarda yer alması, bu işbirliği olasılığını azaltmıştır. Nitekim politik alanda ortak konumda bulunulmayan eski Sovyet müttefiki Mısır ile de başarılı ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. 2000'li yıllarda Rusya'nın lider gaz (Novatek) ve petrol (LUKoil) üretici şirketleri Mısır pazarına girmişlerdir. Şöyle ki, 2007-2008 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir.⁹⁷ Yine Putin döneminde S.Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri de önemli bölgesel aktörler olarak görülmüş ve bu ülkeler ile ilişkilerin

⁹⁴ Kayrak, a.g.m., par.5.

⁹⁵ Kayrak, a.g.m., par.6.

⁹⁶ Steven Erlanger-Richard A.Oppel, "A Disciplined Hezbollah Surprises Israel With Its Training, Tactics and Weapons", *New York Times*, 07.08.2006, <http://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07hezbollah.html?pagewanted=all>, (e.t.20.09.2013), par.3.

⁹⁷ "Egypt And Russia", *Egypt State Information Service*, http://www.sis.gov.eg/En/Templates/Articles/tmpArticles.aspx?CatID=2728#.U7heV_1uZw, (e.t.04.04.2014), par.6.

geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda Rus şirketleri, Körfezdeki petrol sektöründe de yer almaya başlamıştır. Nitekim Rusya bu ülkeler ile OPEC bünyesinde de ortak politikalar izlemeye çalışmışlardır. Ekonomik çıkarların yanında Rusya, Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek bu ülkelerinin Çeçen ayrılıkçılara desteğini engellemeye çalışmıştır. Özellikle Suudi Arabistan'ın Vahhabizm yoluyla Çeçenistan'daki Rusya karşı faaliyetleri, Rusya'nın endişesinin merkezinde olmuştur. Rusya, bu durumu düzeltmek için S.Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu bağlamda 2007 yılında Riyad'da ziyarette bulunan Putin, bu ülke ile ortak güvenlik konuları dâhil birçok anlaşmalar yapmıştır.⁹⁸ Ayrıca Rusya bu dönemde Kuveyt ve BAE ile de silah ticaretini geliştirmiş, anti-tank füzeler, anti-uçak füzeler, uzun menzilli roketleri dâhil önemli silah satışları yapmıştır. Bu süreçte ilginç olan konu şu ki, Rusya, bir yandan İran'ın nükleer programını desteklerken, diğer yandan Körfez ülkelerinin İran'dan tehdit algılamalarının artması sonucu silah kaynaklarını çeşitlendirmek istemelerinden faydalanmıştır.⁹⁹

Putin'in ardından işbaşına gelen Başkan Medvedev de Putin Ortadoğu Politikasını tamamen devam ettirmiştir. 2009 Arap Liginin Kahire Zirvesinde Başkan Medvedev, Obama'nın Batı ile Müslüman Dünya arasında dostluk kurulmasını önerisine "Rusya'nın Müslüman Dünya ile dostluk aramasında ihtiyacı yoktur: Bizim ülkemiz (zaten) bu dünyanın organik parçasıdır" şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁰ Nitekim Medvedev yönetimi de bölgeye yönelik aktif diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Bu bağlamda Medvedev, 2009'da Mısır'a ziyaret etmiş ve ikili ilişkiler stratejik işbirliği seviyesine yükseltilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Rusya, 2009'da Yemen ile 1 milyar dolar değerinde, 2011'de ise Libya ile 4 milyar değerinde silah anlaşması imzalamıştır.¹⁰² Medvedev ayrıca İsrail-Filistin Sorununda arabuluculuk girişimlerine devam etmiştir. Bu bağlamda Rusya, taraflar arasında görüşmelerin devam etmesini ve Moskova'da uluslararası barış konferansının geçirilmesini savunmuştur. Diğer yandan Rusya ile ABD arasında "reset" süreci, Ortadoğu sürecine de yansımıştır. Şöyle ki, Rusya, ABD ile işbirliği çerçevesinde BM Güvenlik Konseyinde İran'a yönelik yaptırımları onaylamış, İran ile askeri-nükleer işbirliğini dondurmıştır. Bu durum Rusya ile İran arasında gerilimli bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur.

⁹⁸ Magen, a.g.m, p.45.

⁹⁹ Magen, a.g.m, p.45.

¹⁰⁰ Zikreden, Moldavsky, a.g.m., p.125.

¹⁰¹ "Egypt And Russia", a.g.m, par.8.

¹⁰² Magen, a.g.m, p.45.

Diğer yandan 2010'den itibaren bölgede başlayan Arap Baharı süreci, Medvedev liderliğindeki Rusya için ikilemler yaratmıştır. Bir yandan yeni rejimlerin Batı karşıtı olması, Rusya'nın bölgedeki statüsünü artırmak için fırsat olarak görülmüştür. Diğer yandan bu rejimlerin İslami kökenli olması nedeniyle, Rusya, İslami radikal güçlerin bölgede kontrolü ele almasından ve bu sürecin kendi yakın çevresine yayılmasından endişe etmiştir.¹⁰³ Bu nedenlerle Rusya, öncelikle “bekle ve gör” politikası izlemiştir. Zira Tunus ve ardından Mısır'daki rejim değişiklikleri, Rusya için bir avantaj olarak görülmüştür. Şöyle ki, Rusya, Mübarek'in Moskova'ya ziyarette bulunarak yardım talebinin ardından Mübarek'e öncelik tanıyarak ayaklanmanın barışçıl olarak sonlanmasına çağırırsa da Mübarek'in devrilmesi ile “güçlü ve demokratik Mısır”ı hoş karşılamıştır.¹⁰⁴ Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi'yi Moskova'ya davet etmiş, Kremlin'in Mısır ile hem ticari, endüstriyel ve bilimsel alanlarda, hem de Suriye ve Filistin sorunları üzerinde işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁵ Ancak süreç yakın müttefiki Libya'ya sıçrayınca Rusya, kararsız bir duruma düşmüştür. Nitekim Libya krizi, Rusya açısından ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Bir yandan Rusya, AB ve ABD ile ilişkilerini olumsuz etkileyecek adımlar atmaktan kaçınmıştır. Nitekim çoğu gözlemci BM Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011'de aldığı 1973 sayılı ‘uluslararası toplumun Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturmasını öngören kararını’ veto etmesini beklerken, Rusya karara karşı çekimser oy kullanmıştır.¹⁰⁶ Ancak NATO'nun Libya'ya operasyonlar gerçekleştirmesi ve Kaddafi yönetiminin devrilmesini sağlaması Rusya tarafından sert bir şekilde eleştirmiştir. Lavrov, müdahalenin uluslararası terörizmi tetikleyebileceğini söylerken, Rusya Başbakanı Vladimir Putin ise müdahaleyi Ortaçağın Haçlı Seferlerine benzetmiştir.¹⁰⁷ Nitekim Libya'daki rejim değişikliğinin ardından Rusya ülkedeki ekonomik kontrolünü kaybetmiştir. Şöyle ki, Rusya Libya'daki opsiyonlarını mümkün olduğunca açık tutmakla meşgulken, Ulusal Geçiş Konseyi'ni (UGK) tanımakta geç kalmıştır. Sonradan UGK ile ilişki kurulmaya çalışılmışsa da UGK'nin kontrol ettiği AGOC petrol şirketinin temsilcileri Rusya ve Çin'in Kaddafi'ye destek vermeleri nedeniyle, petrol ve doğalgaz kontratları yapma konusunda sorun yaşayacaklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁸ Nitekim

¹⁰³ Magen, a.g.m., p.11.

¹⁰⁴ Moldavsky, a.g.m, p.127.

¹⁰⁵ Zikreden, Moldavsky, a.g.m, p.127.

¹⁰⁶ Kayrak, a.g.m., par.8.

¹⁰⁷ Kayrak, a.g.m., par.9.

¹⁰⁸ “New Leaders May Expel Russia And China From Libyan Energy Sector”, **World Tiribune**, 25

2011 yılının Şubat ayında Dera kentindeki çatışmalarla başlayan Suriye Sorunu, Rusya'nın Ortadoğu politikasını ve Batı devletleri ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Rusya, Libya'daki sürecin yeniden yaşanmaması ve Suriye'deki stratejik konumunu kaybetmemek adına Esad Rejimini desteklemiş, dış müdahaleleri engellenmeye çalışmıştır. Diğer yandan Rusya'nın Suriye taraftarı tutumu, Suriye'deki muhalif hareketleri destekleyen Körfez Ülkeleri ve Batı ülkeleri ile ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Bunun karşısında ise Rusya, Suriye'de Esad rejiminin çökme ihtimalini de dikkate alarak muhalif güçlerle de iletişime geçmiştir. Böylelikle Rusya, Suriye'deki taraflar arasında; Suriye ve muhalifleri destekleyen Körfez ülkeleri arasında; Suriye ve Batı dünyası arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunarak, hem Körfez ülkeleri ile ilişkilerini korumak istemiş, hem de Batı dünyası ile pazarlığa açık olduğunu göstermiştir.

Medvedev'in ardından yeniden işbaşına gelen Putin'in üçüncü başkanlık döneminde de Rusya'nın Ortadoğu politikası, pragmatik çerçevede devam etmiştir. Putin, bir yandan Suriye ve İran yanlısı politikalarına devam ederken, diğer yandan Körfez ülkeleri ile de ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Yine Rusya bu dönemde bir yandan Filistin Sorununda Filistin'i desteklerken, diğer yandan arabuluculuk rolüne devam etmiş ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Önceki dönemlerde olduğu gibi, Başkan Putin seçimlerinde ardından, Filistin, İsrail ve Ürdün'ü ziyaret ederek konuya yönelik aktif diplomasisine devam edeceğinin sinyalini vermiştir.¹⁰⁹ Nitekim esnek politika çerçevesinde Rusya, Mısır'daki darbe yönetimini de tanımış ve General Abdel Fattah al-Sisi ve Mısır Dışişleri Bakanı Nabil Fahmi'yi Moskova'da ağırlamıştır. Görüşmelerin ardından iki ülke 2 milyar Dolarlık silah anlaşması imzalamışlardır.¹¹⁰ Nitekim Rusya Devlet Başkanlığı Sözcüsü Marie Harf "Mısır, diğer ülkelerle ilişkilerini belirlemede özgürdür. Bu bizim ortak çıkarlarımızı etkilemez" şeklinde açıklama yaparak Rusya'nın, Ortadoğu'daki tüm rejim ve taraflarla işbirliğine açık olduğunu göstermiştir.¹¹¹

August 2011, http://www.worldtribune.com/worldtribune/WTARC/2011/me_libya1066_08_25.asp, (e.t.04.04.2014), par.2.

¹⁰⁹ "Visits Abroad", **President Of Russia**, <http://eng.kremlin.ru/visits?page=4>, (e.t.05.09.2013).

¹¹⁰ Nicola Nasser, "Historic Breakthrough in Egypt-Russia Relations. Towards a Strategic Shift?", **Global Research**, 21.02.2014, www.globalresearch.ca/historic-breakthrough-in-egypt-russia-relations-towards-a-strategic-shift/5369912 data-title="Historic Breakthrough in Egypt-Russia Relations. Towards a Strategic Shift?>", (e.t.04.04.2014), par.1-4.

¹¹¹ Zikreden, Nasser, a.g.m., par.3.;Karina Fayzullina, "Iran-Russia Relations in Light of Iran-US Rapprochement", Aljazeera Center For Studies, 06.04.2014, [rahttp://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/20144295214736271.html](http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/20144295214736271.html), (e.t.28.04.2014), par.15.

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET SONRASI DÖNEMDE NÜKLEER, ASKERİ VE ENERJİ ALANINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

1.RUSYA- İRAN ARASINDAKİ KARŞILIKLI İKİLİ İLİŞKİLERE GENEL BAKIŞ

Tarih boyunca, İranlılar Rusya'yı daima, "istediği zaman İran topraklarını işgal edebilecek bir güç" olarak görmüş ve ilişkilerinde bu korku duygusu hâkim olmuştur. Bu bağlamda, İran'ın en büyük ve tehlikeli komşusunun Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya'nın İran'a saldıramayacak düzeye gerilemesi, İranlıları sevindirmiştir.¹ Diğer yandan, İran, SSCB'nin dağılmasının ardından, Rusya'ya yönelik politikasının belirlenmesinde ideolojik ve tarihi kaygılardan çok, bölgesel jeopolitik, sosyo-ekonomik ve etnik gerçeklikleri dikkate almıştır.² Bu bağlamda İran, Rusya ile ikili ilişkilerini geliştirmeyi ve ortak bölgesel politikalar izlemeyi tercih etmiştir. Zira bu dönemde Rusların dengeleyici rolünün büyük ölçüde sona ermesi, İran'ın güvenlik çıkarlarının aleyhine bir şekilde, ABD ve müttefiklerinin Basra Körfezi'nde güçlenmesine neden olmuştur. Özellikle Körfez Savaşı'nın ardından, bölgede ABD ve müttefiklerinin hızlı bir şekilde silahlanması, İran'ın askeri pozisyonunu zayıflatmıştır. Bu bağlamda İran'ı Rusya ile işbirliğine yönlendiren diğer unsur ekonomik kaygıları olmuştur. Şöyle ki, İran, İran-İrak Savaşı'nın ardından büyük ölçüde tahrip olan ekonomisinin geliştirilmesini; bunun yanında askeri ve enerji alanında yatırım ihtiyacını, Rusya'nın yardımıyla gidermek istemiştir. Ayrıca bölgede Türk milliyetçiliğinin artması, bünyesinde çok sayıda (%24) Azerbaycan Türkü barındıran İran'ı, aynı etnik sorunlarla karşılaşan Rusya ile işbirliğine yönlendiren üçüncü bir etken olmuştur.

¹ Arif Keskin, "İran'ın Kafkasya Politikası", *Circassian Center*, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm>, (e.t.11.07.2013), par.5.

² Kaweh Sadegah-Zadeh, "Iran's Strategy in the South Caucasus", *Caucasion Review of International Affairs*, Vol.2, Winter, 2008, http://cria-online.org/Journal/2/Iran's%20Strategy%20in%20the%20South%20Caucasus%20by%20Kaweh%20SadegZadeh_done.pdf, (e.t.09.07.2013), p.2.

Diğer yandan, Yeltsin döneminde, Rus elitleri arasında Rusya'nın İran politikasına yönelik farklı yaklaşımlar görülmüştür. Aşırı milliyetçiler ve Batıcılar gibi bazı Rus siyasi elitleri, İran'ın bölgesel aktivitelerinden endişe duymuş, Tahran'a tamamen güvenmemişlerdir.³ Onlara göre, İran, 70 yıldan fazla bir süre Sovyet hâkimiyeti altında yaşamış olan ülkelerde İslam'ın zayıf olması, Müslüman liderlerin seküler Müslüman olması ve bu nedenlerle İran tarzı İslami Devrimin gerçekleşme olasılığının çok düşük olması gerçekleri nedeniyle, devrim ihracı politikası izlememiştir.⁴ Nitekim bu kesimler, İran'ın İslami devrimler yapmaya çalışmadan önce, camilerin kurulmasını ve İslam'ın olgunlaşmasını beklediğini ileri sürmüşlerdir.⁵ Aynı görüşü, Dışişleri Bakanı Kozirev de "Hiç şüphe yok ki, Rafsancani ve Dışişleri Bakanı Velayeti, merkez kanadı temsil ediyor ve İslami köktendincilikten uzaklaşmaya çalışıyor. Ancak unutmamak gerekir ki, ikinci bir kat daha var, arka sahnede tamamen farklı güçler idare ediyor" diyerek ifade etmiştir.⁶ Diğer taraftan Rusya'daki enerji ve silah endüstrisinin başını çektiği ekonomik elitler, İran ile işbirliğine önem vermişlerdir. Bu bağlamda, dağılma sonrasında kaynak sıkıntısı çeken Rosvooruzhenie (Rusya Federasyonu silah üreticisi) ve Minatom (Rusya Federasyonu Atom Şirketi) gibi devlet şirketleri Rus Hükümeti'nin İran ile en hızlı iletişime geçen kurumları olmuşlardır. Nitekim İran ile işbirliğine gönülsüz olan Yeltsin, ekonomik aktörlerin baskıları sonucunda, ülkenin stratejik hedefleri ile bakanlıkların ekonomik çıkarlarını uzlaştırmak zorunda kalmıştır.⁷ Böylelikle bu dönemde Rusya'nın İran politikası, devlet düzeyinden ziyade, bakanlıklar ve ekonomik elitler tarafından yönlendirilmiş ve onların çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir.

Rusya-İran ilişkileri, ulusal politik süreçlere paralel olarak uluslararası dinamiklerden ve uluslararası politik süreçlerden de etkilenmiştir. Bu bağlamda Rusya-İran ilişkilerini etkileyen en önemli uluslararası faktör, şüphesiz, ABD olmuştur. Şöyle ki, dağılma sonrasında Rusya'nın ABD'nin ekonomik desteğine ihtiyaç duyması nedeniyle Rus Dış Politikası, Batı dünyasının ve özellikle de ABD'nin müdahalelerine açık hale

³ Nikolay Kozhanov, "Russia's Relations with Iran Dialogue without Commitments", **Policy Focus 120**, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, June 2012, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/russian-relations-with-iran-dialogue-without-commitments>, (e.t.06.03.2013), p.9.

⁴ Helen Belopolsky, **Russia And The Challengers: Russian Aligment With China, Iran, And Iraq In The Unipolar Era**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, p.118.

⁵ Robert O. Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", **Radio Bergen**, http://radiobergen.org/russia/russia_iran2.htm, (e.t.15.03.2013), par.5.

⁶ Zikreden, Belopolsky, a.g.e., p.118.

⁷ Belopolsky, a.g.e., p..98.

gelmiştir. Bu dönemde ABD, ‘havuç ve sopa politikası’ izleyerek yaptırımlar veya ekonomik yardımlar yoluyla, Rusya ve İran arasındaki yakınlaşmayı, özellikle nükleer alanda işbirliğini engellemeye çalışmıştır. Buna karşılık ise Yeltsin, ABD’nin tepkisini çekmemeye dikkat etmiş ve İran’ı stratejik ortak olarak görmekten çekinmiştir.⁸ Nitekim ABD baskıları karşısında Rus Hükümeti, sürekli bir şekilde Rusya-İran ilişkilerinin ABD çıkarlarına tehdit oluşturmadığı teminatını dile getirmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda Yeltsin, 1993 yılında Vancouver Rusya-ABD Zirvesinde ve 1994 yılında G-7 Napoli Zirvesinde İran ile ekonomik ilişkilerin sınırlandırılacağı sözünü vermiştir. Yine Eylül 1994’de ABD ziyareti sırasında Yeltsin, Rusya-İran işbirliğinin geniş ölçekli olmadığını ve bölgesel istikrarı tehdit etmediğini açıklamıştır.⁹ Nitekim Rusya, 1995’de ABD’nin baskıları sonucunda, Rusya’nın İran’a silah satımını sınırlandıran Al Gore-Chernomirdin centilmenlik anlaşmasını kabul etmiştir.¹⁰ Ayrıca Yeltsin’in bu anlaşmaya onay vermesinde, Çeçenistan Savaşı’nda ve özellikle 1996 seçimlerinde ikinci kez devlet başkanı seçilmek için ABD’nin desteğine ihtiyaç duyması önemli faktörler olmuştur.

Diğer yandan ABD’nin ‘havuç ve sopa politikası’ ancak sınırlı bir başarı göstermiş, Rusya-İran işbirliğinin sadece hızını yavaşlatmıştır. Şöyle ki, Rusya, ABD’nin baskıları karşısında göstermelik kararlar ve anlaşmalar yapsa da nükleer ve enerji endüstrisinin baskıları nedeniyle, İran ile işbirliği görüşmelerine devam etmiştir. Nitekim bu durumu, Rusya’nın önemli akademisyenlerinden biri ve hükümet danışmanı olan Sergei Karaganov şöyle dile getirmiştir: “Rus enerji ve nükleer endüstrisinin Moskova’da çok güçlü bir lobiye sahip olması nedeniyle, ABD’nin Rusya’ya alternatif finansal destek sağlaması durumunda bile Rusya-İran nükleer işbirliği yine de devam edecektir.”¹¹

Diğer taraftan Yeltsin, ABD’den beklediği desteği alamaması ve ülke içinde milliyetçilerin güç kazanması nedeniyle dış politikasında değişiklikler yapmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte Yeltsin, Rusya-İrak ilişkilerinde olduğu gibi, Duma’daki milliyetçilere Rusya’nın ABD’den bağımsız hareket ettiğini göstermek ve ABD’nin bölgesel politikalarını dengelemek için Rusya-İran ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.¹²

⁸ Mark N.Katz, “Russian-Iranian Relations In The Putin Era”, **Demokratizatsiya**, Vol.10-1, Winter 2002, p.2.

⁹ Belopolsky, a.g.e., p..98.

¹⁰ Katz, “Russian-Iranian Relations In The Putin Era”, a.g.m., p.2.

¹¹ Zikreden, Freedman, “Iran-Russia Relations In The 1990’s Part 2”, par.8.

¹² Robert O.Freedman, “Russia, İran and the Nuclear Question: The Putin Record”, **Strategic Studies Institute**, November 2006, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB737.pdf>.

Özellikle yeni Dışişleri Bakanı Primakov'un geliştirdiği Ortadoğu açılım politikası çerçevesinde, Rusya İran'a yönelik aktif politika izlemeye başlamıştır. Bu süreçte Rusya ile İran arasında ekonomik ilişkiler gelişmiş, ikili ilişkileri koordine etmek adına 1998'de Rusya ve İran Ekonomik İşbirliği Komisyonu kurulmuştur. İki ülke arasında ekonomik konuların yanında, bölgesel güvenlik konuları da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Rusya ve İran, NATO'nun genişleme politikası başta olmak üzere ABD ve müttefiklerinin bazı hoşnutsuzluk verici politikalarına karşılık Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde ortak politikalar izlemeye başlamışlardır.

Rusya-İran ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden biri ise ABD-İran arasında yakınlaşma olasılığı olmuştur. Şöyle ki, Mayıs 1997'de İran Cumhurbaşkanı olarak seçilen Muhammed Hatemi, ulusal reform ve liberasyon politikası çerçevesinde Avrupa ve ABD ile yakınlaşma politikası izlemeyi benimsemiştir. Nitekim Aralık 1997'de Hatemi'nin CNN'de kullandığı Amerikan halkı ile ilişkilerini geliştirme yönlü söylemi ve ABD Başkan'ı Bill Clinton'un bu teklifi olumlu karşılması, iki ülke arasında yakınlaşma sürecini başlatmıştır. ABD güreş takımının Tahran'ı ziyareti, Washington yönetiminin İran'ın Güney Pars gaz sahasını geliştirmeyi planlayan Fransa, Rusya ve Malezya şirketlerine yönelik yaptırımları ertelemesi ve ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright'ın İran'a uzlaşma seçeneği sunan önemli konuşması ile süreç devam etmiştir.¹³ Ancak bu süreç, İran Meclis'indeki muhafazakarların keskin itirazları nedeniyle kısa zamanda kesilmiştir.¹⁴

Diğer yandan İran ve ABD arasındaki ilişkilerin düzelmesi ihtimali Rusya'nın İran politikasına yeniden önem vermesine neden olmuştur. Zira Moskova, ABD'nin İran'a yönelik ılımlı politikasının, İran'ı Moskova ile ittifak kurma isteğinden caydıracağından endişe etmiştir. Bu durumda Hazar ve Orta Asya'daki dengenin Rusya'nın aleyhine bozulma ihtimali ortaya çıkmıştır. Ayrıca Rusya, İran'ın Batı yanlısı politikalar izlemesi durumunda, ABD'nin nükleer endüstride Rusya'nın rakibi olacağından endişe etmiştir. Rusya'nın endişeleri, ikili ilişkilerin merkezinde olan Buşehr nükleer reaktörü projesinin gecikmesi nedeniyle milyar dolarlık sözleşmeleri kaybetme olasılığından dolayı daha da artmıştır. Böylelikle İran-ABD yakınlaşması, Rusya'nın İran ile ilişkilerini korumak için

(e.t.23.12.2012), p.7.

¹³ Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", a.g.m., par.23.

¹⁴ Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", a.g.m., par.23.

önlemler almasına ve nükleer, petrol ve gaz endüstrisi konusunda sözleşmeler yapılması için baskılar içine girmesine neden olmuştur.¹⁵

Kıscacası Yeltsin döneminin ilk yıllarında Rus Dış Politikasındaki istikrarsızlıklar ve Rusya-ABD ilişkilerinde ABD'nin belirgin üstünlüğü, Rusya-İran işbirliğini olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan ABD faktörü, Rusya ve İran'ın bölgesel konularda işbirliği yapmasına da katkıda bulunmuştur. Yani ABD, izlediği politikalarla Rusya'nın İran politikasını engellemekten ziyade İran ile daha fazla yakınlaşmasına vesile olmuştur. Şöyle ki, ABD, NATO ekseninde uyguladığı politikalarla Rusya ve İran için ortak tehdit algılamasına neden olurken, Washington'un İran ile ilişkilerini normalleştirme girişimleri de İran'daki imtiyazlarının kaçmasından endişelenen Rusya'nın İran'a daha yakın davranmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Rusya, İran'a yönelik olarak, İran'daki nüfuzunu maksimum düzeyde tutmaya ve aynı zamanda ABD ile ilişkilerine zararını minimize etmeye çalışan bir politika, yani 'minimax politikası' izlemeye gayet etmiştir.¹⁶ Ancak birçok alanda yapılan ikili anlaşmalara rağmen Rusya-İran ilişkileri hep stratejik bir temkinlilik seviyesinde olmuştur. Bu durum, Yeltsin ve diğer Rus yetkililerin İran ile ilgili yaptıkları açıklamalarına da yansımıştır. Nitekim Yeltsin, Başkanlığı boyunca hiçbir zaman İran'a resmi ziyarette bulunmamıştır.¹⁷

Putin'in başkanlığı döneminde ise Yeltsin döneminden farklı olarak, Rusya-İran ilişkileri, İran'ın inisiyatifleri doğrultusunda şekillenmekten çıkmış; Rusya, ikili ilişkilerde aktif rol almaya başlamıştır. Putin New York'da Hatemi ile yaptığı görüşmeler sonucunda, Kasım 2000'de Al Gore-Çernomirdin Anlaşmasını tek taraflı fesih ederek, ikili ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. İkili ilişkilerde önemli dönüm noktalarından bir diğeri ise Hatemi'nin Mart 2001'de Moskova'ya yaptığı ziyaret olmuştur. Bu ziyaretin önemli gündem maddeleri, Hazar'ın Statüsü Sorunu ve askeri-nükleer alanda işbirliği olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasında "İlişkilerin Temelleri ve İşbirliğinin Prensipleri Antlaşması" imzalanmıştır. Ayrıca ikili ilişkilerde iyi niyetin bir göstergesi olarak Rusya, Moskova Devlet Üniversitesi Hatemi'ye felsefe bölümünde onur derecesi vermiş ve kendisini Moskova Uluslararası Uzay İstasyonu'nda tura davet etmiştir. Nitekim görüşmelerden

¹⁵ Belopolsky, a.g.m., p.134.

¹⁶ Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", a.g.m., p.25.

¹⁷ Belopolsky, a.g.e., p.41.

memnun kalan eski Başbakan ve Dışişleri Bakanı Primakov, bu ziyareti, Rusya ve İran ilişkilerinde en önemli hadise olarak adlandırmıştır.¹⁸

Ancak bu gelişmelere paralel olarak, Hazar'ın statüsü ve muhtemel doğal gaz ve petrol hatlarının güzergahları konusundaki anlaşmazlık ile Çeçenistan Sorununda İran'ın tutumundaki değişiklik ikili ilişkileri olumsuz etkileyen faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ABD faktörü, Putin döneminde de Rusya-İran ilişkilerinde belirleyici olmaya devam etmiştir. Şöyle ki, 'minimax politikası' uygulamaya devam eden Rusya, ABD'nin tepkisini çekecek adımlardan kaçınmıştır. Örneğin Hatemi'nin ziyareti esnasında imzalanan Antlaşmada sadece "tarafardan birinin herhangi bir devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğeri saldırgan devlete hiçbir yardımda bulunmayacaktır" hükmü konulmuş, saldırgan karşı yardım etmek yükümlülüğü öngörülmemiştir. Yani bu antlaşma ile ikili ilişkiler 'stratejik işbirliği' düzeyine çıkarılsa da, Rusya, Yeltsin döneminde olduğu gibi, 'stratejik ittifak'tan kaçınmış ve herhangi bir ABD veya İsrail saldırısı karşısında bağlayıcı bir sorumluluk üstelenmemiştir. Nitekim 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından, Putin'in ABD ile yakınlaşması Rusya - İran ilişkilerine olumsuz yansımıştır. İranlı yetkililer, Putin'in politikalarını eleştirerek, ABD'nin hedefinin Rusya'nın yakın çevresinde nüfuzunu artırmak olduğu konusunda uyarılarda bulunmuşlardır.¹⁹

Bu dönemde Rusya-İran ilişkilerini olumsuz etkileyen diğeri bir faktör ise İran'ın Nükleer Sorunu olmuştur. 2002'de İran'ın Rusya'nın dahi haberi olmadan Buşehr istasyonuna ek nükleer tesisleri inşa ettiğinin ortaya çıkması, Rusya'nın İran'ın güvenilirliğine şüphe ile yanaşmasına yol açmıştır. İkili arasındaki gerilim, 2003-2004 yıllarında da sürmüş, İran ve Uluslararası Atom Enerji Kurumu (UAEK) arasında kalan Putin, defalarca İran'ı uyarmıştır. Nitekim bu dönemde ikili arasındaki ticaret hacmi de 2004 yılı rakamlarına göre belirlenen hedefin altında, 2 milyar dolar civarına gerçekleşmiştir.²⁰ Ayrıca 2002-2004 yılları arasında yaşanan gerilimli süreç, İran ve Rusya arasındaki bölgesel işbirliği sürecine de olumsuz yansımıştır.

Diğeri taraftan 2005 yılından itibaren ülke içinde ve uluslararası arenada yaşanan gelişmeler, Moskova'yı politika değişikliğine yönlendirmiştir. Bir yandan Beslan Katliamı Putin'in imajına darbe vururken, BDT bölgesinde yaşanan renkli devrimler veya

¹⁸ Mehdi Sanaei, "Problems And Prospects Of Iranian-Russian Relations", **Russia In Global Affairs**, Vol.5, No: 3, July – September, 2007, p.174.

¹⁹ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.15.

²⁰ Sanaei, a.g.m., p.174.

denemeleri Rusya'nın bölgesel konumunu zayıflatmıştır.²¹ Bu süreçlerde ABD ve diğer Batılı ülkelerin tutumu Rusya ve Batı arasındaki yakınlaşmayı gölgelemiştir. ABD'nin Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinde uyguladığı tek taraflı politikalardan rahatsız olan Rusya, 2005 yılından itibaren, tekrar İran ile işbirliğini hızlandırmıştır. Nitekim Kasım 2005'de Rusya ve İran, ABD ve müttefiklerinin Basra ve Hint Körfezlerindeki gücünü dengelemek adına, İran'ın askeri gücünü artırmak için 700 milyon dolar değerinde 29 adet TOR M-1 türlü hava savunma sisteminin satışını öngören savunma anlaşması imzalamışlardır. Nitekim bu gelişmelere paralel olarak 2006 yılında İran'da yapılan ankette Putin, İranlılar tarafından en çok sevilen yabancı lider olarak seçilmiştir.²² Yine 2007 yılında Doğu Avrupa'da füze savunma sistemi (füze kalkanı) meseleleri, Kosova'nın bağımsızlığı hususu ve Rusya'nın AKKA'yı askıya alması nedenleriyle, Rusya-ABD ilişkileri giderek gerilirken, Rusya-İran işbirliği süreci derinleşmeye başlamıştır. Ekim 2007'de ilk kez bir Rus devlet başkanı, İran'a resmi ziyarette bulunmuştur. Görüşmeler sırasında Ahmedinejat ve Putin, Rusya'nın İran'a S-300 füze savunma sistemi satışı için bir anlaşma imzalamışlar ve iki ülke arasındaki ticaret hacmini gelecek on yılda 200 milyar dolara kadar artırmak konusunda anlaşmışlardır. Yine Putin, Rusya'nın İran'a yatırım yapmak istediğini ve bilim ve teknoloji alanında işbirliğini genişletmeye hazır olduğunu dile getirmiştir.²³ Ahmedinejat, Putin'in bu ziyaretini "ikili ilişkilerin kilometre taşı" olarak adlandırmış; Tahran ve Moskova arasındaki işbirliğinin artmasıyla, her iki ülkenin ekonomik ve politik çıkar sağlayacağını belirtmiştir. Nitekim bu gelişmelere koşut olarak iki ülke arasında bölgesel işbirliği süreci yeniden hızlanmıştır.

2008 yılında, daha Batı yanlısı olarak adlandırılan Medvedev'in RF'nin başkanlığına gelmesi ve Putin'in başbakanlık koltuğuna oturmasıyla yaşanan görev değişikliği, Rusya-İran ilişkilerine olumsuz etki etmemiş, iki ülke arasındaki işbirliği artarak devam etmiştir. Nitekim bu işbirliği süreci iki ülke arasında ticaret hacmine de yansımıştır. Şöyle ki, BM yaptırımlarına rağmen, 2006 yılında 2 milyar dolar olan ikili ticaret hacmi 2008 yılında %74 artışla 3,7 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.²⁴ Bu

²¹ Freedman, "Russia, Iran and the Nuclear Question: the Putin Record", a.g.m., pp.27-28.

²² Angela Borozna, "Russia's Friend – United State's Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran", **The International Studies Association**, Annual Convention, San Francisco, USA, 26-29 March 2008, <http://ssrn.com/abstract=2250017>, (e.t. 18.04.2013), p.15

²³ Borozna, a.g.m., p.17.

²⁴ Ahmad Majidyar, "Russo-Iranian Relations From Iran's Perspective", **Iran Tracker**, 20.05.2009, <http://www.irantracker.org/analysis/russo-iranian-relations-iransperspective->, (e.t.18.04.2013), par.3.

dönemde İran, ABD ve Rusya arasında yaşanan füze savunma programı ve Gürcistan Sorunlarını kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Ancak Obama'nın ABD başkanlığına gelmesi ve ABD-Rusya ilişkilerinin “yeniden başlama” (reset) sürecine girmesi ile İran, Rus dış politikasında bir hayli gerilere itilmiştir. Medvedev, ABD Başkan Yardımcısı Joseph R. Biden'nin 7 Şubat 2009 tarihindeki İran dâhil, bölgesel konularda işbirliği önerisini olumlu karşılamıştır. Nitekim ABD'nin Rusya ile İran konusunda işbirliği yapılması durumunda Doğu Avrupa'daki füze savunma programını askıya alacağını bildirmesi, Rusya'yı politika değişikliğine yönlendirmiştir.²⁵ Böylelikle Rusya, 2010 yılında BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik en kapsamlı yaptırım kararını onaylamış ve kendi ulusal hukukunda da tarihinde ilk kez İran'a yönelik 1454 sayılı yaptırım kararnameyi çıkarmıştır. Yine 2009-2010 yıllarında İran'ın Şangay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) tam üyelik başvuruları, İran'ın nükleer faaliyetleri ileri sürülerek Rusya tarafından engellenmiştir.²⁶ Buna paralel olarak, Rusya'nın Buşehr istasyonunun teslimatını geciktirmesi ve silah sözleşmelerine uymayarak İran'a silah satışını durdurması, iki ülke arasında gerilimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum Ahmedinejat'ın açıklamalarına da yansımış, İran Cumhurbaşkanı, İkinci Dünya Savaşında İran'ın egemenlik haklarını ihlal ettiği için Rusya'yı tazminat ödemeye bile davet etmiştir.²⁷

Ancak Rusya-ABD yakınlaşması uzun sürmemiş, Ortadoğu'daki Arap Baharı sürecinin hız kazanması ve NATO'nun, Füze Savunma Sistemini onaylaması gibi gelişmeler, Rusya ve İran'ı yeniden yakınlaştırmıştır. Bu gelişmeler, Rusya ve İran açısından ABD tehdidinin yeniden güç kazanmasına neden olmuştur. İki ülke de Arap Baharının Bush dönemindeki ABD yönetiminin politikalarının sonucu olduğunu ileri sürmüş, bölgedeki rejim değişikliklerinin kendilerine karşı kullanılmasından endişelenmişlerdir. Bu bağlamda iki ülke de Suriye İç Savaşı'nda Beşar Esad rejimi tarafında yer almıştır. Nitekim bu gelişmelere paralel olarak ikili ilişkiler, tarihinin en üst seviyesine ulaşmıştır. Şöyle ki, Kasım 2012'de Rusya ve İran arasında ekonomik, politik, güvenlik ve bilimsel alanları kapsayan birçok anlaşma imzalanmış, ikili ilişkiler “stratejik

²⁵ Peter Baker, “Obama Offered Deal To Russia In Secret Letter”, **New York Times**, 02.03.2009, <http://www.nytimes.com/2009/03/03/washington/03prexy.html?module=Search&mabReward=relbias%3Ar&r=0>, (e.t.22.02.2014), par.1.

²⁶ Kozhanov, a.g.m., p.8.

²⁷ Sergei Balmasov, “Iran Claims Compensations For WWII From USSR, Britain And USA”, **Pravda**, 23.12.2009, http://english.pravda.ru/world/asia/23-12-2009/111336-iran_compensation-0/ (e.t.05.08.2013), par.2.

ortaklık” olarak nitelendirilmiştir.²⁸ Bu bağlamda iki ülke, enerji, savunma, nükleer ve bölgesel konularda aralarındaki işbirliğini ilerletmişlerdir. Bu durum, resmi söylemlere de yansımıştır. 22 Şubat 2013 tarihinde İslami Şura Meclisi Başkanı Ali Laricani, Rusya Duma’sı Meclisi Başkan Yardımcısı Nikolay Laichev ile görüşmesinde iki ülkenin gelişen ilişkilerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve çeşitli siyasi ve iktisadi alanlarda ilişkileri geliştirmek için uygun zemin bulunduğunu kaydetmiştir.²⁹ İki ülkenin bölgesel ve küresel konularda ortak görüşleri paylaştıklarını belirten Laricani, bölgede güçlü bir İran’ın varlığının, Rusya’nın da lehine olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Görüşmede Laichev de “İran İslam Cumhuriyeti’nin Rusya için güvenilir ve güçlü bir müttefik sayıldığını” vurgulamıştır.³¹

Diğer yandan ABD yönetimi, yeni bir politika başlatarak hem Rusya hem de İran ile ilişkilerini düzeltmeye yönelik politikalar izlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya ile çeşitli temaslarda bulunan ABD, İranlı yetkilerle de gizli görüşmelere başlamıştır. Olası ABD-İran yakınlaşmasından endişelenen Rusya ise ABD-İran görüşmelerinde etkinliğini sürdürmeye gayret etmiştir. Nitekim Şubat 2013’te açıklamalarda bulunan RF Dışişleri Bakanı Yardımcısı Sergei Riyabekof, Rusya’nın İran’la ABD’nin ikili görüşmelerine karşı olmadığını, fakat böyle bir görüşme olduğu takdirde şeffaf olması ve Rusya’nın menfaatlerine aykırı olmaması gerektiğini söylemiştir.³² Diğer yandan 2013 seçimlerinde reformist aday Hasan Ruhani’nin galip gelmesi, İran-ABD görüşmelerinin daha istikrarlı bir şekilde devam etmesine ve P5+1 çerçevesinde yapılan nükleer müzakerelerde ilerlemelerin sağlanmasına neden olmuştur. Dini lider Hamaney’in “Kahramanca Yumuşama” olarak tanımladığı İran dış politikasındaki değişiklik, Rusya-İran ilişkilerine de yansımıştır.³³ Rusya bir yandan bu değişikliği, iki ilişkilerin ilerlemesi açısından olumlu karşılarlarken, olası ABD-İran yakınlaşmasından da endişe etmiştir.³⁴

²⁸ Amir Taheri , “Why Iran is Falling into Russia’s Arms”, **New York Post**, 14 February 2013, <http://nypost.com/2013/02/14/why-iran-is-falling-into-russias-arms/>, (e.t.04.03.2013), par.2.

²⁹ “İran’ın Bölgede Güçlü Varlığı, Rusya’nın Lehinedir”, **Fars Haber Ajansı**, 22.01.2013, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9107146594> (e.t.22.02.2013), par.2.

³⁰ “İran’ın Bölgede Güçlü Varlığı, Rusya’nın Lehinedir”, a.g.m., par.4.

³¹ “İran’ın Bölgede Güçlü Varlığı, Rusya’nın Lehinedir”, a.g.m., par.5.

³² “Rusya: İran’la ABD Direkt Görüşme Konusunda Anlaşmadılar!”, **Fars Haber Ajansı**, 22.02.2013, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9107146630> , (e.t.22.02.2013), par.3.

³³ James Reynolds, “Iran Nuclear: Rouhani Changes Tone But Khamenei Has Final Say”, **BBC News**, 27.09.2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24304548> (e.t.05.08.2013), par.2.

³⁴ Karina Fayzullina, “Iran-Russia Relations in Light of Iran-US Rapprochement “, Aljazeera Center For Studies, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/20144295214736271.html>, 06.04.2014, (e.t.28.04.2014), par.20.

Yani anlaşıldığı kadarıyla Putin/Medvedev döneminde iki ülke arasındaki dikkat çeken en önemli başlıklar savunma, nükleer teknoloji, enerji ve bölgesel konular olmuştur. Yine bu bağlamda üç büyük Rus şirketi, Rosoboronexport, Atomstroyexport (Rosatom'un bir kuruluşu) ve Gazprom, İran ile yürütülen ikili ilişkilerin temel aktörleri olmuşlardır.³⁵ Bu dönemde Rusya, İran'a yönelik ticari kar ve politik sınırlamalar arasında denge politikası izlemeye çalışmıştır. Diğer taraftan Rusya, İran ile ilişkilerini Rusya-ABD ilişkilerinde pazarlık aracı olarak kullanmıştır. Şöyle ki, Rusya-ABD ilişkilerinde gerilimlerin artması durumunda, Rusya İran ile işbirliğini artırarak ABD'yi uyarma; işbirliğini durdurma karşılığında ise ABD'den ödül alma arayışında bulunma politikası izlemiştir. Nitekim Rusya, İran nezdindeki avantajını korumak adına ABD-İran yakınlaşmasını da kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Diğer yandan İran, ABD'nin bölgedeki etkinliğinin yayılmasını önlemek ve Batının uyguladığı izolasyonlardan kurtulmak adına Rusya ile yakın ilişkilere önem vermiştir. Bu bağlamda İran, Rusya ve diğer bölgesel güçlerle stratejik ittifak kurma hevesinde olmuştur. Ancak Rusya'nın, stratejik ittifak fikrine olumlu bakmaması ve İran'ı pazarlık aracı olarak kullanması, İran'ı yeni dış politika seçeneklerini aramaya ve artırmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Avrupa ile ilişkilerini düzeltmeye çalışan İran, ABD ile ilişkilerini de normalleştirmenin yollarını aramıştır.³⁶

2. NÜKLEER KONULARDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Yeltsin döneminde Rusya-İran işbirliğinin en önemli sembolü, hiç şüphesiz Buşehr Nükleer Tesis Projesi olmuştur. Bu proje, 1972'de Alman menşeli şirket Siemens şirketi tarafından üretilmiş ve bu firma ile Buşehr'de ilk inşaat anlaşmasını yapmıştır. Ancak İslam Devriminin ardından şirket, İran'ı terk etmiş, tamamlanmamış olan bu proje ise İran-İrak savaşında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve rejim politikaları nedeniyle askıya alınmıştır. Ancak Irak'ın sekiz yıllık savaş döneminde kimyasal silahlar kullanması, İran rejiminin nükleer silahlara yönelik fikrini değiştirmiş ve 1984 yılında sivil amaçlı nükleer

³⁵ Rubab Hasan, "Russia-Iran Relations: Allies or Acquaintances?", *Journal of European Studies*, http://www.asce-ku.com.pk/journals/2012/F%20-%20edited_%20Rubab%20Hasan.pdf, (e.t.01.09.2013), s.76.

³⁶ Michael Wilner, "Rouhani Wants Trust While US Promises To Verify Any Nuclear Deal", *The Jerusalem Post*, 23.12.2013, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Rouhani-says-Iran-seeking-to-rebuilding-relations-with-West-335892>, (e.t.22.02.2014), par.3.

projenin yeniden başlatılmasına karar vermiştir.³⁷ Bu durumda İran, bir yandan kara borsadan nükleer malzemeler elde etmeye çalışmış, diğer yandan Rusya, Kuzey Kore, Hindistan ve Çin gibi ülkelerle bu konuda işbirliğine daha fazla ağırlık vermiştir. Ancak sahip olduğu kapasite bakımından, Rusya en önemli seçenek olarak görülmüştür.

İran'ın çağrısına karşılık Rusya, karar verme sürecinde sıkıntıyla karşılaşmış ve ekonomik çıkarlar ile güvenlik algılamaları arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Zira İran ile nükleer işbirliği, Rusya'nın savunma bütçesine sağlayacağı katkılar nedeniyle olumlu karşılanırken, nükleer silaha sahip İran'ın Rusya'nın ulusal güvenliğine ve bölgesel güvenlik dengelerine tehdit oluşturabileceği de gözden uzak tutulmamıştır.³⁸ Nitekim Rusya'da merkez ile kurumlar arasında İran'a yönelik politika farklılığı en çok nükleer enerji konusunda yaşanmıştır. Dağılımdan sonra Rus nükleer endüstrisinin karşılaştığı ekonomik sıkıntılar ve teknolojik yeniliklerin sağlanmasına yönelik ihtiyaç, bu kesimi yurt dışıyla nükleer ticaret yapma yoluna sevk etmiştir. Bu nedenle, uzun zamandır güç/enerji ekipmanları sağlayan ve İran'da enerji/güç istasyonları kuran Tekhnopromexport gibi şirketler kadar, Minatom (daha sonra Rosatom) da teknolojilerini yurt dışına satmakta çok hevesli olmuşlardır.³⁹ Diğer yandan ise hükümette İran'ı potansiyel tehdit olarak gören ve ABD ile ilişkilerin bozulmasından endişe eden bazı kesimler, nükleer ilişkiler konusunda daha çekingen tutum benimsemişlerdir. Bu bağlamda Rus uzay endüstrisi, Rusya'nın İran ile nükleer işbirliğine karşı çıkan en önemli kesim olmuştur.⁴⁰

Ancak her şeye rağmen Rusya, enerji endüstrisinin baskıları sonucunda, 17 Ağustos 1992'de, İran ile Buşehr Santralinin kurulmasına ilişkin anlaşmayı imzalamıştır. ABD'nin bu anlaşmaya yönelik kuşku ve eleştirileri karşısında ise Rusya, İran'ın NPT'ye (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenme Antlaşması) taraf olduğunu, Atom Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nun (UAEK) müfettişlerinin bir sorun görmediklerini ve yapılan reaktörün ABD'nin Kuzey Kore'ye teklif ettiği nükleer reaktörle aynı özellikler taşıdığını ileri sürerek uluslararası hukuka aykırı hareket etmediğini vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Diğer yandan Rusya, bu endişeleri de göz önünde bulundurarak Buşehr anlaşması ile

³⁷ Michael Eisenstadt, "Russian Arms and Technology Transfers to Iran: Policy Challenges for the United States", **Arms Control Today**, March 2001, http://www.armscontrol.org/act/2001_03/eisenstadt, (e.t.25.04.2013), par.20.

³⁸ Sanaei, a.g.m., p.178.

³⁹ Belopolsky, a.g.e., p.100.

⁴⁰ Belopolsky, a.g.e., p.106.

birlikte “Sivil Amaçlı Atom Enerjisi Kullanımına İlişkin Anlaşma”yı da akdetmiştir. Daha sonra ise Mart 1993’de Rus Dışişleri Bakanı Kozirev ve İranlı meslektaşı Velayeti arasında, 440 MW’lık bir nükleer reaktörün Tahran’a satılmasını içeren bir anlaşma imzalanmıştır.⁴¹ Ardından 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya’nın dış ticaret şirketi Zarubezhatomenergostroi ile İran’ın Atom Enerji Kurumu arasında, Buşehr’de birinci nükleer ünitenin, VVER-1000 su soğutmalı, su moderatörlü reaktörünün tesisi, İranlı personelin eğitimi ve az zenginleştirilmiş uranyumun teminine ilişkin 800 milyon dolarlık anlaşma imzalanmıştır.⁴² Bu gelişmeler, iki ülke arasında nükleer enerji konusundaki uygulamalı işbirliğinin de başlangıcını oluşturmuştur. Nitekim bazı araştırmacılara göre, aynı tarihlerde Minatom Bakanı Mikhailov ve İran İslam Cumhuriyeti Atom Enerji Kurumu Başkanı Amrollahi arasında Buşehr nükleer reaktörü dışında, daha geniş kapsamlı nükleer işbirliği görüşmelerinin devam edeceğine yönelik gizli bir protokol de imzalanmıştır.⁴³ Protokole göre Rusya, İranlı uzmanların Rus nükleer araştırma merkezlerinde eğitilmelerinin sağlanması için görüşmelere devam edilmesini, İran’ın uranyum elde etmeye yönelik çabalarına destek vermesini ve İran’a gaz santrifüjü satılmasını kabul etmiştir.⁴⁴ Bu protokole ayrıca Rusya’nın İran’a 2000 tonluk doğal uranyum ve araştırma reaktörü sağlayabileceği de kayıtlara geçmiştir.⁴⁵

Diğer yandan Rusya ve İran arasındaki nükleer işbirliğinden endişelenen ABD, Rusya içerisindeki kurumlar arasında ortaya çıkan çatışmalarından faydalanarak Rusya’nın İran’a yönelik politikasına müdahale etmeye çalışmıştır. Şöyle ki, ABD sözcüleri, İran’a nükleer teknoloji sağlamayı durdurulmaması halinde Rus roketleri kullanılarak uydu fırlatmaya yönelik Rusya’ya uygulanan kotayı daha da sertleştirecekleri ve Rus uzay endüstrisine yapılan yardımların durdurulacağı yönünde Rusya’ya tehditlerini dile getirmiştir. Bu tehditler karşısında, nükleer güç endüstrisinin elde ettiği büyük karlara rağmen, maddi açıdan önemli zorluklarla yüzleşen Rus uzay endüstrisi, Rusya’nın İran ile işbirliğini engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. Böylelikle Rus uzay endüstrisi Rusya’da ABD’nin İran politikasının bir uzantısı haline gelmiştir.⁴⁶ Nitekim ABD’nin

⁴¹ Belopolsky, a.g.e., p.100.

⁴² “Protocol of Negotiations Between Iran And Russia”, Signed by N.N. Mikhailov and R. Amrollakhi, <http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm>, (e.t.27.09.2013).

⁴³ Eisenstadt, a.g.m., par.23.

⁴⁴ Eisenstadt, a.g.m., par.23.

⁴⁵ Eisenstadt, a.g.m., par.23.

⁴⁶ Belopolsky, a.g.e., p.106.

baskıları sonucunda Yeltsin, yukarıda belirtilen protokolün aksine, ABD Başkanı Bill Clinton'a Rusya'nın İran'a sadece atom reaktörü satacağı, nükleer santrifüj fabrikası inşa etmeyeceği sözünü vermiştir.⁴⁷ Ayrıca Rusya, her ne kadar Şubat 1996'da Buşehr'in birinci ünitesinin yapımına başlasa da süreci yavaşlatmıştır.

Diğer yandan ABD'nin her yaptırım tehdidinde, merkezi hükümet, daha ılımlı bir yaklaşım belirlerken, muhatap kuruluşlar tepki göstermeye devam etmiştir. O dönem Komünist/Milliyetçi çoğunluğa sahip Duma'yla beraber Gazprom ve Minatom gibi şirketler, Rus dış politikasının bağımsızlığına vurgu yapmış ve Rusya'nın İran ile işbirliği hakkı olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca Rus savunma çevreleri, nükleer teknoloji satma politikasını NATO'nun güvenlik politikalarıyla ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Dahası, nükleer teknoloji satışının Rusya'nın egemenliği ve bağımsızlığı açısından en önemli konu haline geldiği görülmüştür. Yani Rusya, ekonomik kazançlarla beraber, nükleer teknoloji satışını, egemenliğini dışa vurma ve ABD politikalarına karşı savunma aracı olarak kullanmaya başlamıştır.⁴⁸ Nitekim 1996-1997 döneminde İran ve ABD arasındaki yakınlaşmaya paralel olarak, Rusya'nın İran'daki konumunu kaybetme olasılığının ortaya çıkması, Rusya'nın süreci hızlandırmasına neden olmuştur. Şöyle ki, Şubat 1998'de Mikhailov, Atomstroieksport'ın Buşehr'de yeni bir nükleer ünite inşa edebileceğini açıklamıştır. Daha sonra Mart 1998'de Rusya-İran Hükümetler Arası Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun ikinci toplantısı sırasında Buşehr'de üçüncü ve dördüncü ünitelerin de inşa edilmesi yönünde anlaşmaya varılmıştır. Ek bir anlaşma ise 1998 yazında Rusya'nın Başbakan Yardımcısı Vladimir Bulgak'ın Tahran ziyareti sırasında imzalanmıştır.⁴⁹ Son olarak ise Kasım 1998'de Atomstroieksport başkanı Adamov, Tahran'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında Buşehr nükleer reaktörü projesinin yapımını hızlandırmak amacıyla İranlı teknisyenlerin yanında Rus teknisyenlerin de çalışması suretiyle Buşehr'i Mayıs 2003'e kadar tamamlamayı öngören anahtar teslim anlaşması imzalanmıştır.⁵⁰

Diğer taraftan, Rusya'nın İran ile nükleer işbirliğini sürdürmesi, ABD'nin yeni yaptırımları gündeme getirmesine neden olmuştur. Şöyle ki, İran Dışişleri Bakanı Kamal Kharrazi'nin Şubat 1998 Moskova ziyaretinden 2 hafta önce, ABD, İran enerji projelerine 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketlere yönelik yaptırımları öngören D'Amato-

⁴⁷ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", pp.6-7.

⁴⁸ Belopolsky, a.g.e., p.106.

⁴⁹ Sanaei, a.g.m., p.178.

⁵⁰ Freedman, "Russia, İran and the Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.11.

Kennedy Yasasını kabul etmiştir.⁵¹ Nitekim Temmuz 1998’de İran’ın Şahap 3 orta menzilli (1280 km) füze testinin başarılı geçmesi, ABD’nin İran’a füze teknolojisi sağlayan Rus şirketlere yönelik yaptırım çağrısını güçlendirmiştir.⁵² Aralık 1998’de yayımlanan bir CIA raporu, Rusya’nın yardımının İran’ın Şahap 3 füzesinin geliştirmesini hızlandırdığını ve Rusya’dan gönderile nükleer teknolojiyle bağlantılı malzemelerin İran’ın nükleer silah araştırmalarını daha da geliştireceği iddiasını öne sürmüştür.⁵³ Raporun ardından ABD Ocak 1999’da iki büyük Rus kurumuna (Enerji Teknolojisi için Bilimsel Araştırma ve Tasarım Enstitüsü (Nikiet) ve Mendelejev Kimya Teknolojisi Üniversitesi) yaptırım uygulama kararı almıştır.⁵⁴ Ağustos 1998’de Rus ekonomisinde yaşanan şiddetli kriz dolayısıyla çökmesi ile beraber, ABD baskıları karşısında daha da zayıf duruma düşen Rusya, bu baskılar karşısında zorlanmıştır.⁵⁵ Bu da aksi yönde açıklamalara rağmen, Rusya’nın ABD’ye bazı tavizler vermesine neden olmuştur. Şöyle ki, hükümetten bazı çevrelerin itiraz etmesine rağmen, Rusya’nın Atom Enerji Bakanı Yevgeny Adamov, New York Times’a 1999 yılının Mart ayında verdiği bir röportajda, yukarıda zikredilen iki Rus kurumuna uygulanan yaptırımların kaldırılması karşılığında İran ile nükleer işbirliğini azaltabileceklerinden bahsetmiştir.⁵⁶ Nitekim Yeltsin de Ocak 1999’da, ABD’li yetkililere, İran’a “çift kullanım” (“dual-use”) teknoloji satmayı durduracağı sözünü vermiştir.⁵⁷

Putin döneminde de Rusya-İran ilişkilerinde göze çarpan en önemli konu başlıklarından biri nükleer teknoloji alanında işbirliği olmuştur. Nitekim göreve gelir gelmez Putin, Yeltsin döneminde yaşanan sorunlarla tıkanan sürecin yeniden başlaması için önemli adımlar atmıştır. Yeni Başkan Mayıs 2000’de 1992 tarihli “RF’den Nükleer Maddelerin, Ekipmanların ve Teknolojilerin İhracının Kontrolü”nü düzenleyen başkanlık

⁵¹ Belopolsky, ag.e., p.109.

⁵² Aaron Bonfig, “Russian Aid to Iran’s Missile Program a Threat to America”, <http://www.public.iastate.edu/~rhetoric/105H16/copa/ambcoba.html>, (e.t.05.03.2013), par.13.

⁵³ “Unclassified Report to Congress”, CIA, January - June 1998, https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/jan_jun1998.html#iran, (e.t.05.03.2013).

⁵⁴ Howard Diamond, “U.S. Sanctions Russian Entities for Iranian Dealings”, **Arms Control Association**, January 1999, https://www.armscontrol.org/act/1999_01-02/rujf99#, (e.t.05.03.2013), p.3.

⁵⁵ Freedman, “Russia, İran and the Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.10.

⁵⁶ Michael R. Gordon, “Russia To Offer U.S. Deal To End Iran Nuclear Aid, **The New York Times**, 17.03.1999, <http://www.nytimes.com/1999/03/17/world/russia-to-offer-us-deal-to-end-iran-nuclear-aid.html>, (e.t.05.03.2013), par.3.

⁵⁷ Çift kullanım (dual use), nükleer malzemelerin hem askeri teknolojilerin hem de ekonomik amaçlı sivil-barışçıl teknolojilerin üretimi için gerekli olduğunu ifade eder. Bakınız, Harun Sakarya, “Ekonomik Özgürlük Veya Güvenlik”, TC Gümrük Ticaret Ve Müffetişleri Derneği, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/51/8.html> (e.t.05.03.2013); Freedman, “Iran-Russia Relations in the 1990's Part 2”, par.5.

emrini değiştirerek, nükleer programları tamamen UAEK'nin kontrolünde olmayan ülkelere de nükleer teknoloji ve ekipman satmayı olanaklı hale getirmiştir. Nitekim aynı dönemde Moskova ve İran 2 milyar dolar değerinde, 3 adet ek nükleer tesis için görüşmeler yapmaktaydılar. Bu bağlamda Ekim 2000'de RF Dışışleri Bakanı, İran ile nükleer işbirliğinin devamını öngören uzun dönemli ekonomik işbirliği anlaşması için adımlar atıldığını açıklamıştır. Böylelikle Rusya ve İran arasındaki nükleer işbirliği, 2001'de Hatemi'nin Moskova ziyareti ile hız kazanmıştır. Görüşmeler sırasında, Putin ve Hatemi, Buşehr nükleer kompleksinin inşasının, daha önce üzerinde anlaşıldığı gibi, Rusya tarafından bitireceğini açıklamışlardır. Yine Izhorskie Machine Works'un başkanı Yevgeny Sergeyev birinci reaktör ünitesinin 2004 yılının başlarında tamamlanabileceğini ve birinci reaktör için gereken malzemeler fabrikandan ayrılır ayrılmaz, ikinci nükleer reaktör için sözleşmenin yapılabileceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Nitekim Rusya, 2001 yılında Buşehr Nükleer Güç Tesisi için temel ekipmanların teslimine başlamıştır.⁵⁹ Ayrıca 2002 yılında Rusya (Minatom) ile İran arasında yeni bir nükleer işbirliği sözleşmesi imzalanmıştır. Aynı yıl Rusya ve İran Buşehr nükleer tesisinin tamamlanması konusunda anlaşma da imzalamışlardır. Nitekim gecikmelerin ardından Ağustos 2010'da tamamlanan Buşehr tesisi, tek başına büyük bir ekonomik değere (1 milyar dolar civarında) sahip olmasa da Rusya-İran ekonomik işbirliğinin en önemli sembolü olmuştur.⁶⁰ 300'e yakın Rus firması ve 2000 Rus uzman Buşehr tesisinin yapımında görev almıştır.

Diğer yandan, Putin döneminde de Rusya-İran nükleer işbirliğinin kaderi, bölgesel ve uluslararası politik ve stratejik gelişmelere de bağlı olmuştur.⁶¹ Özellikle ABD, Rusya ile İran arasındaki nükleer işbirliğini engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ABD'li yetkililer, Rusya'nın yardımıyla yapılan İran'ın Buşehr nükleer tesisinin amacının nükleer silah elde etmek olduğu iddialarını sürekli olarak tekrarlamışlardır.⁶² ABD'nin eleştirileri karşısında, Rus yetkililer İran'ın nükleer faaliyetlerinin kontrol edilebilir ve barışçıl amaçlı olduğuna vurgu yapmışlardır. Nitekim Rus Hükümeti de İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı tavır göstermiştir. Zira böyle bir gelişme, Ortadoğu'dan Orta Asya'ya kadar

⁵⁸ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., pp.13-14.

⁵⁹ "Bushehr NPP (Iran)", **Atomstroyexport**, <http://www.atomstroyexport.ru/wps/wcm/connect/ase/eng/about/NPP+Projects/Current/Bushehr/>, (e.t.03.05.2013).

⁶⁰ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.21.

⁶¹ Sanaei, a.g.m., p.179.

⁶² Sanaei, a.g.m., p.179.

bölgesel güvenlik dengelerini kendi aleyhine bir şekilde değiştirecektir. Nitekim birçok Rus siyasi eliti, nükleer silaha sahip bir İran'ın Kafkasya ve Merkezi Asya'da daha agresif ve bağımsız politika izleyeceğini ve Ortadoğu'daki istikrarsız rejimlere sahip ülkeleri kendi kitlesel silahlarını geliştirmeye sevk edeceğini düşünmüştür.⁶³ Nitekim nükleer silaha sahip bir İran Kafkaslardan Tacikistan'a kadar birçok önemli bölgede Rusya'nın rakibi olabilirdi. Bu durum ise Hazar havası enerji politikalarına da olumsuz etki edebilirdi.⁶⁴ Ancak teknik seviyede, Rus yetkililer ve uzmanlar Tahran'ın nükleer silah geliştirecek kapasitede olmadığını ve orta vadede bu hedefe ulaşamayacaklarını düşünmüşlerdir. Rus analistlere göre, Tahran'ın nükleer programının iki amacı vardır: İran halkını birleştiren bir sembolün geliştirilmesi ve Batı dünyası ile yaşanan sorunlarda pazarlık gücünü artıracak bir araç olarak kullanılması.⁶⁵

Moskova Tahran'a dönük nükleer satış konusunda ileri adımlar atarken, ABD yine havuç-sopa politikası ile Rusya'yı engellemeye çalışmıştır. ABD bir yandan, eski Sovyet mühimmatını sökmek için verilen 20 milyar dolarlık yardımın geri çekilmesi tehdidinde bulunurken, diğer yandan Moskova'ya 10 milyar dolarlık ek yardım sözü vermiştir. Diğer yandan Rusya, ABD'nin baskılarına rağmen İran ile nükleer işbirliğine devam etmiştir. Bu bağlamda sadece ekonomik kazançlar değil, politik unsurlar da önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Buşehr projesinde çalışan Rus uzmanlar ve teknisyenler, Rusya'nın nükleer endüstrisinin canlı ve ayakta kalmasını sağlamaktadırlar. Bunlara ek olarak, projeye devam edilmesi, Rusya'nın ABD'den bağımsız bir politika izlediğinin bir kanıtı olarak görülmüştür. Bu bağlamda nükleer politikası ile Rusya, ABD'nin tek taraflı politikaları karşısında tepkisini ortaya koymuştur. Böylelikle, Rusya, kendisinin de nükleer güç olduğunu ve dünya politikasında söz sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Rusya, nükleer politikası ile İran gibi bölgesel gücün dış politikasında nüfus sahip olmaya çalışmıştır.⁶⁶

Diğer taraftan Aralık 2002'de İran'ın Buşehr'den başka Natanz'da santrifüj tesisi ve Arak'da ağır su tesisi inşa ettiği ortaya çıktığında, 'İran Nükleer Sorunu' daha da derinleşmiş ve uluslararası arenada önemli bir gündem maddesi olarak yer edinmiştir. Rusya'nın bu tesislerden haberdar olmaması, Rusya'nın İran'ın nükleer programa yönelik

⁶³ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.19.

⁶⁴ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.19.

⁶⁵ Kozhanov, a.g.m., p.17.

⁶⁶ Kozhanov, a.g.m., p.17.

yaklaşımını değiştirmesine neden olmuştur. İran'ın Rusya'dan bağımsız araştırmalar yürütmesi, onun niyetine yönelik endişelerin duyulmasına yol açmıştır. Nitekim İran ve Batı arasında tansiyon giderek artarken, Rusya'nın manevra alanı daralmıştır. Rusya bir yandan İran'daki konumunu kaybetmek istemezken, diğer yandan dünya kamuoyunun tepkisini çekmemeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Rusya, gelişmelere paralel olarak Buşehr projesinin teslimini sürekli bir şekilde ertelemiş, ancak projeden de tamamen çekilmemiştir. Aynı zamanda Batılı ülkelerce uygulanan ekonomik yaptırımlar Rusya ile İran arasında askeri, enerji, finansal ve ileri teknoloji alanlarında işbirliğine olumsuz etki etmiştir.⁶⁷ Diğer yandan Rusya, zamanla, süreci kendi lehine çevirmeyi ve bu bazı politik ve ekonomik kazançlar da elde etmeyi başarmıştır. Nitekim İran Nükleer Sorunu, Rusya'nın olası bir tehdit olarak algıladığı ABD-İran yakınlaşmasını önleyebilmiştir. Buna ek olarak, Rusya, BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto hakkını pazarlık kozu olarak kullanmış, NATO'nun politikalarını gevşetmeyi başarmıştır.

Yani anlaşılan nükleer sorun ile ilgili Rusya'nın pozisyonu ne ABD yanlısı ne de İran yanlısı olmuştur. Rusya bir tarafta ABD, Avrupa ve İsrail diğer tarafta İran olmak üzere, taraflar arasında dengeyi sağlamaya çalışmış ve iki tarafa da katılmaktan çekinmiştir. Bu süreçte Rusya'nın temel politikası nükleer sorunun diplomatik yollarla çözülmesi ve askeri müdahaleye başvurulmaması olmuştur. Zira Rusya, kendi sınırlarında yeni bir savaşla istikrarsızlık alanı oluşmasını ve bölgesel dengelerin kendi aleyhine değişmesini arzu etmemektedir.⁶⁸

2.1. UAEK/AB-3 MÜZAKERE SÜRECİNDE RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

İran'da yeni nükleer tesislerin ortaya çıkması, UAEK ile İran arasında uzun bir nükleer müzakere sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte Rusya, değişken bir politika, kendi deyimi ile "denge" politikası izlemiştir. Başlangıçta Rusya gelişmeleri görmezlikten gelmiştir. Şöyle ki Minatom Başkanı Alexander Rumyantsev, delil olarak sunulan fotoğrafların tesislerin varlığına yönelik yeterli delil olmadığını ve öyle olsa bile Rusya'nın iki tesisle ilgili bir şey yapmayacağını açıklamıştır. Hatta Rumyantsev, Rusya'nın hiçbir koşul ileri sürmeden İran'a nükleer yakıt sağlamaya hazır olduğunu

⁶⁷ Kozhanov, a.g.m., p.15.

⁶⁸ Kozhanov, a.g.m., p.14.

söylemiştir. Nitekim Şubat 2003’de, Rummyantsev, İran’ın nükleer silah üretme kapasitesinin olmadığını açıklamıştır.⁶⁹ Ancak Mart 2003’de, UAEK yetkililerinin iki tesisi ziyaretinin ardından, Rummyantsev pozisyonunu değiştirmiş ve Rusya’nın İran’da gizli bir şekilde nükleer silah üretilip üretilmediğini söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Rummyantsev, “Rusya İran’a nükleer tesis konusunda yardım ederken, Rusya İran tarafından son zamanlarda ortaya çıkan tüm diğer projelerden haberdar edilmemiştir” şeklinde açıklama yapmıştır.⁷⁰ Nitekim bu dönemde Rusya-ABD ilişkilerindeki yakınlaşma nedeniyle ABD’nin, Rusya’ya yönelik baskısı da etkili olmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, Mayıs 2003’de Interfax’a verdiği demeçte Rusya’nın, İran’ın bütün nükleer programlarının UAEK’nın denetimine açmasını istediğini açıklamıştır.⁷¹ Daha sonra St. Petersburg’da Putin-Bush görüşmesinin ardından, uluslararası baskıların da etkisiyle Putin, İran’ın nükleer sorunu ile ilgili olarak ABD ve Rusya’nın pozisyonlarının sanılandan daha yakın olduğunu açıklamıştır. Diğer yandan Putin, İran’ın nükleer silah programı geliştirmesi bahanesinin, Rusya şirketlerine karşı adil olmayan bir şekilde rekabet aracı olarak kullanıldığını da eklemiştir.⁷²

Bu süreçte ABD, Rusya’dan Buşehr reaktörü ile ilgili iki temel talepte bulunmuştur. Birincisi, ABD Rusya’dan Buşehr’e desteğini sonuçlandırmasını, en azından İran’ın Buşehr’de kullanılacak olan tüm nükleer yakıtın Moskova’ya iade etmesini kabul edene kadar bu ülkeye nükleer yakıt temin etmemesini istemiştir. İkinci olarak ise Washington Moskova’dan, İran’ın UAEK yetkililerine nükleer tesislerinin kontrolü için izin veren ek protokolü imzalayana kadar nükleer yakıtı vermemesi istemiştir.⁷³ Ayrıca bu talepler Rusya’nın da dâhil olduğu G-8 ve AB örgütleri tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim Rusya da Haziran 2003 tarihli G-8 zirvesinde diğer üyelerle birlikte hareket ederek, İran’dan UAEK’nın ek anlaşmasını imzalaması ve yerine getirmesi çağrısında bulunmuştur.⁷⁴ Ayrıca bu dönemde Minatom Başkanı Alexander Rummyantsev, 3 Haziran

⁶⁹ Zikreden, Freedman, “Russia, Iran and the Nuclear Question: the Putin Record”, a.g.m., p.16.

⁷⁰ Zikreden, Charles Digges, “Minatom Finally Concedes Iran May Have a Nuclear Weapons Programme”, **Bellona**, 14.03.2013, http://bellona.ru/bellona.org/english_import_area/international/russia/nuke_industry/co-operation/29009, (e.t.05.02.2014), par.3.

⁷¹ Zikreden, Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.16.

⁷² Zikreden, Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.17

⁷³ Robert J. Einhorn - Gary Samore, “Ending Russian Assistance To Iran’s Nuclear Bomb”, **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol.44/2, No.15, Febrary 2011, p.65.

⁷⁴ Victor Mizin, “The Russia-Iran Nuclear Connection And U.S.Policy Options”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 8, No. 1, March, 2004, p.79.

2003'de, Buşehr reaktörünün planlandığı gibi 2004 yılında değil 2005 yılında tamamlanacağını açıklamıştır. Her ne kadar Rumyanstev, bu ertelemenin, reaktörün orijinal Alman parçalarının değiştirilmesi ihtiyacından kaynaklandığını açıklasa da İran bu durumu tepkiyle karşılamıştır.⁷⁵ Nitekim bu dönemde, Buşehr'de kullanılacak nükleer yakıtın Rusya'ya geri iade edilmesinin maliyetini kimin ödeyeceği konusundaki sorun da ikili ilişkileri daha fazla germiştir.

Diğer taraftan uluslararası kamuoyunun İran'a yönelik baskıları devam etmiştir. 12 Eylül 2003'de, Rusya'nın da üyesi olduğu UAEK, gizli bir şekilde nükleer silah üretmediğini kanıtlaması için nükleer programına ait tüm bilgileri kuruma vermesi için Tahran'a 31 Ekim tarihine kadar zaman tanımış ve ayrıca uranyum zenginleştirme programını dondurmasını talep etmiştir.⁷⁶ Nitekim bu talep doğrultusunda İngiltere, Fransa, Almanya temsilcileri (AB-3) Ekim 2003'de Tahran'a delegasyon göndermişlerdir. Delegasyon, İran ile uranyum zenginleştirmeyi geçici olarak durdurma ve ek protokolün imzalanması konusunda anlaşma imzalamışlardır. İran, görüşmelerde geçmiş nükleer faaliyetleri konusunda UAEK'na bilgi vermeyi kabul etmiştir. Nitekim o dönemki İran Güvenlik Konseyi Sekreteri Hasan Ruhani, 10 Kasım 2003'de Moskova'yı ziyaret etmiş ve Tahran'ın uranyum zenginleştirmeyi geçici olarak durduracağını ve UAEK ek protokolü kabul ettiğini resmi olarak açıklamıştır. Gelişmelerden memnun kalan Putin, Rusya ve İran'ın nükleer işbirliğine artık devam edebileceğini açıklamıştır.⁷⁷ Nitekim gelişmeler nedeniyle Kasım 2003'de UAEK'nın Hükümet Kurulu, İran nükleer programını, BM Güvenlik Konseyi gündemine taşımama kararı almıştır. Diğer yandan kurum, İran'ı nükleer silah geliştirme konusunda uyarılmış ve İran'ın nükleer tesisler konusunda bilgi gizlemeye devam etmesi durumunda tüm seçeneklerin masada olduğu tehdidinde bulunmaktan geri kalmamıştır.⁷⁸

2004 yılında da UAEK ile İran arasında denetimlerle ilgili yaşanan problemler devam etmiştir. UAEK sürekli bir şekilde İran'ın hâlâ nükleer aktiviteleri ile ilgili bilgileri gizlediğini ve anlaşmalara uymadığını dile getirmiştir. Nitekim Nisan 2004'de İran,

⁷⁵ Zikreden, Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", p.20.

⁷⁶ Mizin, a.g.m., p.77.

⁷⁷ "Iran Suspending Uranium Program", CNN, 10 November 2003, <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/11/10/iran.nuclear.reut/>, (e.t.22.03.2013), par.3.

⁷⁸ "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", Report by the Director General Of IAEA, 10 November 2003, GOV/2003/75, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf>, (e.t.22.02.2013), p.10.

UAEK'na İsfahan uranyum dönüştürme/zenginleştirme tesislerinde testlere başlayacağı konusunda bilgi vermiştir. Ardından İran az miktarda doğal uranyumu, santrifüjlerde zenginleştirilmiş uranyuma dönüştürmeye başlamıştır. Bu girişim, Ekim 2003'de AB-3 ile imzalanan anlaşmanın açık bir şekilde ihlali anlamına gelmekteydi. UAEK'nın hükümetler arası konsey toplantısındaki eleştiriler karşısında İran, santrifüjleri test etmek ve santrifüj parçalarının üretimine devam etmek niyetinde olduğunu açıklamıştır.⁷⁹ Bu durum, ABD'nin Rusya üzerinde İran'a Buşehr reaktörü projesinde nükleer yakıt sağlamaması konusundaki baskılarının artmasına neden olmuştur. Nitekim Rusya da ABD'nin öne sürdüğü argümanları kabul etme noktasına gelmiş ve Tahran'a yönelik eleştirilerini artırmıştır. Haziran 2004'de Putin, "Eğer İran açık bir şekilde davranmayı kabul etmezse ve UAEK'nın taleplerini yerine getirmekte başarısız olursa, Rusya, Buşehr'deki çalışmaların durduracaktır" tehdidinde bulunmuştur.⁸⁰ Yine Eylül 2004'de Fransız lider Jacques Chirac ve Alman lider Gerhard Schroeder ile görüşmesinde Putin, Rusya'nın nükleer kulübün genişlemesine, özellikle de İran'ın buraya dâhil olmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Eylül 2004'de UAEK, İran'ı, uranyum zenginleştirme programı konusunda tüm şüpheleri gidermemesi, UAEK denetçilerinin tüm nükleer tesislere ulaşmasını sağlamaması, uranyum zenginleştirme sürecinin amacını ve de özellikle P-2 santrifüjünün kurulma amacını açıklamaması durumunda, konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götürmekle tehdit etmiştir.⁸¹ Rusya'dan gelen bu ağır eleştiriler ve UAEK'nın açık uyarısı karşısında, İran zenginleştirme programını durdurmuş ve nükleer tesislerini UAEK'nın denetimlerine açmıştır. Ardından AB-3 ülkeleri İran ile ticari işbirliğine karşılık, uranyum zenginleştirmesini geçici olarak durdurması konusunda anlaşmışlardır. Ancak görüşmeler sırasında, İran, santrifüjleri araştırma amaçlı saklamak hakkı olduğunu ileri sürmüştür.⁸² Görüşme sürecini destekleyen Rusya, İran'ın talebini olumlu karşılamamıştır. Putin, AB-3 ile yapılan görüşmelerin çıkmaza girdiğinde İran'ı "Biz İran ile ikili ilişkiler kurmaktayız. İran'a barışçıl amaçlı nükleer güç elde etmesine yardımcı oluyoruz. Eğer anlaşmalar başarılı olursa, bu işbirliğine devam edeceğiz" diyerek uyarıda bulunmuştur.⁸³ Nitekim bu

⁷⁹ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.21.

⁸⁰ "Replies by Russian President Vladimir Putin to Journalists' Questions After End of G8 Heads of State and Government Meeting", Sea Island, Georgia, USA, June 10, 2004, <http://www.mid.ru/Bl.nsf/arh/A00EC9AEA5ABD500C3256EB4002A854D?OpenDocument>, (e.t.22.02.2013), par.10.

⁸¹ Zikreden, Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", ag.m., p.23

⁸² Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.23

⁸³ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: the Putin Record", a.g.m., p.23.

süreçte Rusya'nın İran'a yönelik katı tutumu İran haber ajansları (Mehr) tarafından eleştirilmeye başlamıştır.⁸⁴ Ancak baskılar karşısında Kasım 2004'de İran bu isteğinden vazgeçmiş ve AB-3 ile tüm zenginleştirme programına ilişkin tüm faaliyetleri askıya alma konusunda "gönüllülük esasında" anlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda anlaşmada gaz santrifüj ve onun parçalarının üretimi ve ithalatı; gaz santrifüjlerinin monte edilmesi, kurulması, test edilmesi veya operasyonu; plütonyum ayırma faaliyetleri veya plütonyum ayırma için kullanılacak tesislerin inşası ve herhangi dönüştürme testinin ve üretiminin yapılmasının askıya alınması öngörülmüştür.⁸⁵ Anlaşmaya göre, İran'ın süreci askıya alması, AB-3 nezdinde yapılan görüşmeler sonunda karşılıklı olarak uzun dönemli anlaşmanın sağlanmasına kadar sürecektir. Bunun karşılığında AB çalışma grupları İran ile politik ve güvenlik konuları; teknoloji ve işbirliği; nükleer konular olmak üzere üç alanda çalışmalara başlaması ve 15 Mart 2005'de tüm grupların raporlarını sunmaları öngörülmekteydi.⁸⁶

Diğer taraftan bölgesel ve küresel gelişmelere paralel olarak Rusya'nın İran'a yönelik tutumu değişmiştir. BDT coğrafyasında yaşanan devrimler süreci karşısında ABD ve Batı dünyası ile ilişkileri yeniden gerilen Rusya, bölgesel politikalar konusunda İran ile işbirliğine yönelmiştir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen Kasım Anlaşmasının gerçekleşmesi durumunda, AB'nin İran nükleer pazarında Rusya'nın bir rakibi haline gelme tehdidi ortaya çıkmıştır. Böylelikle İran'daki konumunun gerilemesinden endişe eden Putin, sorunun çözümü yönünde Buşehr için nükleer yakıt sağlama konusunun yeniden görüşülmesine ağırlık vermiştir. Putin gibi süreçten endişelenen Rafsancani de reaktör için sağladığı zenginleştirilmiş uranyumun kullanıldıktan sonra iade edilmesi şartını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Şubat 2005'de, Rusya ile İran arasında, Buşehr reaktörüne nükleer yakıt sağlanmasını öngören nihai anlaşma imzalanmıştır.⁸⁷ Ayrıca, ikili arasında 2003 yılından beri yavaşlayan savunma alanındaki işbirliği yeniden hız kazanmış ve Kasım 2005'de süreç silah anlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır.

⁸⁴ Zikreden, Freedman, "Russia, Iran and the Nuclear Question: the Putin Record", a.g.m., p.27.

⁸⁵ "Communication Dated 26 November 2004 Received From The Permanent Representatives Of France, Germany, the Islamic Republic Of Iran And The United Kingdom Concerning The Agreement Signed In Paris On 15 November 2004", **IAEA Information Circular**, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infcirc637.pdf>, (e.t.22.02.2014), p.1.

⁸⁶ "Communication Dated 26 November 2004 Received From The Permanent Representatives Of France, Germany, The Islamic Republic Of Iran And The United Kingdom Concerning The Agreement Signed In Paris On 15 November 2004", p.2.

⁸⁷ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m.,p.27.

Temmuz 2005’de İran’daki cumhurbaşkanlığı seçim süreci ve muhafazakar aday Ahmedinejat’ın seçilmesi, İran ile UAİK ve AB-3 arasındaki müzakere sürecinin bir kez daha tıkanmasına neden olmuştur. 5 Ağustos 2005’de AB-3, yeni hükümete AB-İran arasında ekonomik ve güvenlik alanlarında uzun dönemli ilişkilerin kurulması ve İran’a uluslararası hafif sulu nükleer reaktör teknolojisine erişim imkânı sağlamasına izin verilmesi, bunun karşılığında ise İran’ın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasından çekilmemesi ve tüm nükleer tesislerini UAİK’nın denetime açmasını içeren bir öneri hazırlamıştır.⁸⁸ Ahmedinejat bu teklifi reddetmekle kalmamış, İsfahan’da uranyum dönüştürme tesisinin çalışmalara tüm hızıyla devam ettiğini açıklamıştır.⁸⁹ Buna karşılık AB-3 görüşmeleri durdurmuş ve konuyu UAİK’nın yetkisine bırakmıştır. Krizi çözmeye çalışan Rusya Dışişleri Bakanı, 9 Ağustosta İran’a uranyum zenginleştirmeyi sonlandırması ve müzakerelere yeniden başlaması tavsiyesinde bulunmuştur.⁹⁰ Ancak Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın İran’a Güvenlik Konseyi yaptırım geleceği uyarısında bulunması Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Rusya Dışişleri Bakanı buna açıkça karşı olduğunu dile getirmiştir.⁹¹ Ancak Ahmedinejat sert tutumunu giderek artırmış, Eylül 2005’deki BM konuşmasında, ABD ve İsrail’i eleştirerek İran’ın hiçbir zaman uranyum zenginleştirme planından vazgeçmeyeceğini açıklamıştır.⁹² Bu konuşma UAİK üyelerinin Eylül 2005’de İran’ın nükleer programına ilişkin toplanmasına neden olmuştur. Toplantının başında, Rusya Dışişleri Bakanı, tekrar İran’ın nükleer programının BM Güvenlik Konseyi’nin gündemine sunulmasına karşı olduğunu ve sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini açıklamıştır.⁹³ Toplantıda yoğun tartışmaların ardında, Rusya’nın çekimsiz oyuna karşılık 22 olumlu oyla, İran’ın uluslararası kamuoyuna nükleer programının barışçıl amaçlı olduğunun araştırmasını/denetlenmesini sağlamak konusunda yapılan anlaşmaya riayet etmediği kararını almışlardır. Ayrıca kararda “İran’ın nükleer

⁸⁸ “EU Offers Iran Long-Term Nuclear Deal”, CNN, 06.08.2005,

<http://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/08/05/iran.nuclear/index.html>, (e.t.22.02.2013), par.5.

⁸⁹ Zikreden, Thomas Fuller, “Iran Rejects Calls To Halt Uranium Processing”, **New York Times**, 10.08.2005, http://www.nytimes.com/2005/08/09/world/africa/09iht-iran.html?_r=0, (e.t.05.02.2013), par.10.

⁹⁰ “Russia Urges Iran To Halt Uranium Work At Isfahan”, **The Moskov Times**, 10.08.2005, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/russia-urges-iran-to-halt-uranium-work-at-isfahan/210699.html>, (e.t.22.02.2013), par.3.

⁹¹ “Russia Urges Iran To Halt Uranium Work At Isfahan”, a.g.m., par.7.

⁹² “Full text of President Ahmadinejad's speech at General Assembly”, **Global Security**, 17.09.2005, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2005/iran-050918-irna02.htm>, (e.t.22.02.2013), par.25.

⁹³ Zikreden, Freedman, “Russia, İran and the Nuclear Question: the Putin Record”, a.g.m., p.30.

programının tamamen barışçıl amaçlı olduğuna ilişkin güvenin yokluğu, konunun Güvenlik Konseyi'nin yetkisine dâhil olduğu sorusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır” ifadeleri dikkat çekmektedir.⁹⁴ Böylelikle bu karar vasıtasıyla, İran İsfahan tesislerindeki uranyum dönüştürme/zenginleştirme programını yeniden dondurmaya ve AB-3 ile görüşmelere tekrardan dönmeye davet edilmiştir. Diğer yandan ABD, Rusya'nın desteğini almak için çalışmalara başlamış, Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Ekim 2005'de Rusya'yı ziyaret etmiştir. Ancak Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Rusya'nın konunun Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirilmesine karşı olduğunu, UAEK'nın çerçevesinde görüşülmesini tercih ettiğini açıklamıştır.⁹⁵ Ancak İran'ın Ocak 2006'da ek uranyum zenginleştireceğini açıklaması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu gelişmelerle beraber AB-3 ülkeleri de ABD'nin görüşüne yakınlaşmış ve İran'ın durumunu BM Güvenlik Konseyi'ne götürmeye karar vermişlerdir. Böylelikle Şubat 2006'daki UAEK toplantısında, İran'ın ajansın denetçilerine nükleer programla ilgili önemli bilgileri sağlamakta isteksiz olması öne sürülerek, 3'e karşı 27 olumlu oyla, İran'ın, Mart ayına kadar uluslararası kamuoyunun nükleer programla ilgili güvenini kazanmada başarısız olması durumunda konunun BM Güvenlik Konseyi'ne sunulacağı kararı alınmıştır.⁹⁶ UEAk'nun kararının ardından, Ahmedinejat endüstriyel seviyede uranyum zenginleştirme programına başlanması talimatını vermiş ve UAEK'nın nükleer tesislere ziyaretlerini kaldırmış ve kurumun bazı tesislerde bulunan ekipmanlarını geri almasını istemiştir. Diğer yandan, bu süreçte Rusya, İran'ı uranyum zenginleştirme konusunda ikna etmeye çalışmış, ancak İran, kendi ülkesinde uranyum zenginleştirmeye hakkı olduğunu ileri sürmeye devam etmiştir.⁹⁷ Bu durumda Lavrov, İran'a az miktarda nükleer zenginleştirmeye izin verilmesine ve kalan zenginleştirme işleminin de Rusya'da devam ettirilmesini önermiştir. Ancak bu öneriyi UAEK Başkanı El Baradei olumlu karşılarken, ABD karşı çıkmıştır. Bu durum karşısında, UAEK 2006 baharında İran'da gizli nükleer programın olup olmadığı konusunda yürütülen araştırmalarda bir gelişme sağlanamadığını açıklamıştır.⁹⁸ Böylelikle ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya İran'ı BM Güvenlik Konseyi'ne havale etmeye karar

⁹⁴ “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran Resolution adopted on 24 September 2005”, **IAEA Board Of Governors**, GOV/2005/77, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-77.pdf>, (e.t.22.02.2013), p.2.

⁹⁵ Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.30.

⁹⁶ Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m.,p.36.

⁹⁷ Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.37.

⁹⁸ Borozna, a.g.m., p.18.

vermişlerdir. Sonuçta süreçte ikinci aşamaya geçilmiş, İran Nükleer Sorunu BM Güvenlik Konseyi gündeminin önemli bir maddesi haline gelmiştir.

2.2. BM GÜVENLİK KONSEYİ YAPTIRIM SÜRECİNDE RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

İran nükleer sorununun BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesi sürecinde de Rusya, geleneksel denge politikasına devam etmiştir. Bir yandan İran'ın açıklamalarını ve tutumlarını eleştirip, diğer yandan da İran'a yönelik sert önlemlerin alınmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca bu süreçte Rusya, Güvenlik Konseyindeki veto hakkını ve İran ile işbirliğini pazarlık aracı olarak kullanarak bazı bölgesel ve uluslararası konularda avantaj sağlamaya çalışmıştır.

İlk olarak Mart 2006'da Batılı güçlerce BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirilen, uranyum zenginleştirilmesinin durdurulmaması durumunda yaptırım uyarısında bulunan bildiriye kabul etmemiştir.⁹⁹ Sonuçta Güvenlik Konseyi, herhangi bir yaptırım öngörmeyen, sadece ciddi bir şekilde kaygı verici olarak adlandırılan, tüm uranyum zenginleştirme programının durdurulmasını talep eden 1969 sayılı kararı almış ve UAEK Başkanı El Baradei'den 30 gün içinde İran'ın karara uymasına yönelik rapor hazırlamasını talep etmiştir.¹⁰⁰ Yine Berlin ziyareti sırasında Lavrov, yaptırımların İran nükleer sorununu çözmeyeceğini ve UAEK'nın İran'ın nükleer silah geliştirdiğine yönelik kesin bir kanıtının olmadığını açıklamıştır.¹⁰¹ Ancak, İran'ın uranyum zenginleştirmede başarılı olması ve nükleer ülkeler kulübüne dâhil olması, durumu değiştirmiştir. İran Atom Enerji Kurumu Müdür Yardımcısı Mohamed Saeedi, birkaç yıl içinde 3000 civarında çalışabilir santrifüj (gözlemcilere göre bu nükleer silah yapımı için yeterli bir sayıdır) sayısına ulaşılacağını ve aynı hızla ilerlerse gelecekte 54000 santrifüje sahip olunacağını açıklamıştır.¹⁰² Ayrıca İran, El Baradei'in zenginleştirme faaliyetlerini durdurma taleplerini kesin bir şekilde reddetmiştir. Sonrasında İran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesin önemli ölçüde artıracak olan sofistike P-2 santrifüjü testini yaptığını açıklaması, durumu daha da zorlaştırmıştır. Bu gelişmelerin ardından Rusya'ya yönelik baskılar artmıştır. ABD

⁹⁹ Freedman, "Russia, Iran And the Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.39.

¹⁰⁰ "Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at its 5500th meeting, on 31 July 2006", UN, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696(2006)), (e.t.04.08.2013).

¹⁰¹ Freedman, "Russia, Iran And the Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.39.

¹⁰² Freedman, "Russia, Iran And the Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.39.

Dışişleri Bakan Yardımcısı Nicholas Burns, 21 Nisan 2006'da Rusya'yı İran'a silah temin etmeyi ve Buşehr nükleer projesine yönelik yardımlarını durdurmaya çağırmıştır. Bu talepler Rusya tarafından reddedilmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı olmadığı müddetçe projenin devam edeceğini açıklamıştır.¹⁰³

28 Nisan 2006 tarihinde UAEK İran'ı eleştiren bir rapor hazırlamıştır.¹⁰⁴ Rapor beş önemli noktaya değinmiştir: İran A. Q. Khan tarafından yönetilen, santrifüjlerle ve nükleer silahın çekirdeğinin yapımıyla ilişkili ve nükleer karaborsaya ilişkin belgeleri vermeyi reddetmektedir; İran az miktarda plütonyumla yapılan deneyleri hakkındaki sorulara cevap vermeyi reddetmektedir; İran P-2 santrifüjü ile ilgili araştırmalara ilişkin açıklama yapmaktan kaçınmaktadır. Böylelikle bu noktalara istinaden, UAEK, askeriyenin İran'ın nükleer programa ilişkin rolü de dâhil bilgi eksikliği nedeniyle, kurumun İran'ın açıklanmamış nükleer materyalin ve faaliyetlerin yokluğuna ilişkin araştırmalarda ilerleme sağlayamadığını belirtmiştir.¹⁰⁵

UAEK görüşmelerindeki tıkanmaya rağmen, Rusya, Eylül 2006'da İran'a Mart 2007'ye kadar, Buşehr reaktörü için az zenginleştirilmiş uranyum yakıtı sağlamayı kabul etmiştir. Şöyle ki, Lavrov, Ekim 2006'da "Biz İran'ın cezalandırılması için BM Güvenlik Konseyi'ni kullanmaya yönelik herhangi bir girişimi destekleyemeyiz" açıklamasında bulunmuştur.¹⁰⁶ Diğer yandan, Güvenlik Konseyi'nin kararlarına rağmen, Rusya, İran ile ekonomik alanda işbirliğine devam etmiştir. Ekim 2007'de Hazar Denizi 2.Zirvesinde, Putin, Tahran ziyareti sırasında, Batı dünyasını İran'a müdahale konusunda uyarmış ve İran'a barışçıl amaçlı nükleer programına devam etmesine izin verilmesi gerektiğini açıklamıştır. Putin, ayrıca, Rusya'nın Buşehr reaktörünü tamamlama konusunda çalışmalara devam edeceğini ve İran'ın Rusya nükleer kurumları ile işbirliğinin barışçıl amaçlı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷ Nitekim Putin'in Tahran'a ziyaretinden sonra, Rusya İran'a

¹⁰³ "Russia Discusses With U.S. Iran Nuclear Crisis", **Pravda**, 21.04.2006, http://english.pravda.ru/news/world/21-04-2006/79421-russia-0/#.U7_9k_1_uZw, (e.t.22.02.2013), par.6.

¹⁰⁴ Freedman, "Russia, Iran And the Nuclear Question: The Putin Record", p.40.

¹⁰⁵ "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic Of Iran Report By The Director General", **IAEA**, 28 April 2006, GOV/2006/27, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-27.pdf>, (e.t.22.02.2013), p.3-6.

¹⁰⁶ "Flowers and challenges for Condoleezza Rice in Moscow", **Pravda**, 23.10.2006, http://english.pravda.ru/russia/kremlin/23-10-2006/85171-condoleezza_rice-0/ (e.t.22.02.2013), par.6.

¹⁰⁷ Zikreden, Vladimir Isachenkov, "Putin Warns Against Attacks On Iran", **The Washington Post**, 17.10.2007, http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/10/16/AR2007101601060_pf.html, (e.t.22.02.2013), par.10.

Buşehir nükleer reaktörünün çalışması için gerekli olan 82 tonluk zenginleştirilmiş uranyumun teslimine başlamıştır. Bu süreçte Rusya-ABD ilişkilerindeki gelişmeler, İran nükleer sorununa büyük etki yapmıştır. Şöyle ki, ABD'nin Avrupa'da (Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde) Füze Savunma Sistemlerinin kurulmasına yönelik politikaları ve Kosova'nın bağımsızlığı Rusya'yı İran ile işbirliğini yeniden hızlandırmaya yönlendirmiştir. Diğer yandan Rusya, uluslararası toplumun tepkisini çekmemek için, İran ile yaşanan etkin işbirliğine rağmen, bir dizi kısıtlı yaptırım kararlarını onaylamıştır. Böylelikle BM Güvenlik Konseyi, Aralık 2006'da, tüm ülkelerin İran'a nükleer ve füze programlarında kullanılabilecek malzemelerin İran'a teminin durdurulmasını öngören 1737 sayılı ilk yaptırım kararını almıştır.¹⁰⁸ Ardından Moskova, Mart 2007'de BM Güvelik Konseyi'nin İran'a silah ihracatını yasaklayan 1747 sayılı kararını; Şubat 2008'de BM Güvenlik Konseyi'nde İran uyruklu şirketlerin ve gerçek kişilerin seyahat ve finansal transferlerini kısıtlayan ve bazı sivil ve askeri malzemelerin satışını ticaretini yasaklayan 1803 sayılı yaptırım kararını; Eylül 2008'de BM Güvenlik Konseyi'nin 1935 sayılı kararını onaylamıştır.¹⁰⁹ Nitekim Rusya, yapılan anlaşmalara rağmen, Buşehir projesinde ertelemeler devam etmiştir. Her ne kadar Rusya bu gecikmeleri teknik sebeplere bağlasa da, gecikmede Batı kamuoyunun baskısının da rol olduğu bilinmektedir. Bu süreçte Rusya, İran'daki ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurmuş ancak Batılı ortakları ile ilişkilerine zarar gelmesini önlemeye çalışmıştır.

ABD ise Başkan Barack Obama'nın işbirliği inisiyatifini ele alması ile ve Rusya ve ABD'nin yeniden ilişkilerine başlaması, Rusya'nın İran nükleer sorununa ilişkin politikasının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Böylelikle, Medvedev, Şubat 2009'da Obama ile İran nükleer meseleleri konusunda işbirliği yapacaklarını açıklamış ve 2009 yılının ortalarında, S-300 füzelerinin İran'a teslimatını iptal etmiştir.¹¹⁰ Diğer yandan Rusya'nın bu politika değişikliğinin tek nedeni ABD yaklaşması olmamıştır. Şöyle ki,

¹⁰⁸ "UN Resolution 1737 (2006) Adopted By The Security Council At Its 5612th Meeting, On 23 December 2006", [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737(2006)), (e.t.04.08.2013).

¹⁰⁹ UN Resolution 1747 (2007) Adopted By The Security Council At Its 5647th Meeting on 24 March 2007, UN, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747\(2007\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747(2007)), (e.t.04.08.2013); Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council At Its 5848th Meeting, On 3 March 2008, UN, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803\(2008\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803(2008)), (e.t.04.08.2013).

¹¹⁰ Michael D. Shear - Scott Wilson, "Obama, Medvedev Pledge Cooperation", **The Washington Post**, 2 April 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/04/01/AR2009040100242.html>, (e.t.22.02.2013), par.2.

İran'ın Kum şehri yakınlarında, "Ford" adlı ikinci bir zenginleştirme tesisi inşa ettiğinin açığa çıkması, Rusya'nın İran'ın niyetine yönelik endişelerini artırmıştır. Ayrıca Ekim-Kasım (2009) aylarında E3+3 (İngiltere, Fransa, Almanya+ Rusya, Çin, ABD) kapsamında yapılan görüşmelerde İran'ın, Avrupa'nın kontrolü altında, araştırma reaktörü için yüksek zenginleştirilmiş uranyum karşılığında kendi az zenginleştirdiği uranyumu takas etmeyi kabul etmemesi de Rusya'nın tepkisini artıran bir diğer gelişme olmuştur. Bunun karşılığında Rusya, Buşehr tesisine uranyum teminini gerçekleştirilmemiştir. Diğer yandan İran'ın, Rusya'nın yerine Türkiye ve Brezilya'nın takas sorunu ile ilgili arabuluculuk girişimlerini kabul etmesi de Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Nitekim İran'ın nükleer programında herhangi bir rakibin ortaya çıkmasını arzulamayan Rusya, bu gelişmeyi kendi çıkarlarına ve bölgesel rolüne tehdit olarak algılamıştır.¹¹¹ Nitekim Medvedev, Obama ile yaptığı Asya-Pasifik Zirvesi görüşmesi sonucunda, Rusya, Kasım 2009'da BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik 1887 sayılı kararını onaylamıştır.¹¹² Ayrıca, Rusya, bu süreçte, Buşehr reaktörünün tamamlanması sürecini tekrar ertelemiştir. Sürekli ertelemelere yönelik İran tarafından eleştirilere karşılık ise İran'ın karşılaştığı finansal problemleri ve bazı teknik nedenleri gerekçe olarak ileri sürmüştür. Buna göre, 1979 İran İslam Devriminden önce Avrupalılar tarafından inşa edilen Buşehr tesisinin inşasının devamı için eski parçalara uyan/adapte olan malzemeler gerekmektedir ancak ABD ve AB ülkelerinin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle bu malzemeleri temin etmek zor olmaktadır.¹¹³

Diğer yandan ABD'nin Rusya'yı İran'a yönelik yaptırım konusunda ikna çabaları sürmüştür. Nitekim ABD Başkanı Obama'nın İran'da rejim değişikliğini düşünmemesi konusunda tatmin olan ve ABD'nin İran'a yönelik olası askeri operasyonunun her zaman seçenekler arasında olduğunu göz önünde bulunduran Başbakan Putin, Haziran 2010'da BM Güvenlik Konseyi'nin, İran'a yönelik 1929 sayılı yaptırım kararını onaylamıştır. Bu gelişmeye yönelik, Rusya Başkanı Medvedev, İran'ın davranışlarını uygunsuz olarak değerlendirmiş ve Tahran'ın giderek nükleer silah elde etmeye yaklaştığının altını çizmiştir.¹¹⁴ Karara karşılık, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejat, Rusya Başkanı Medvedev'i sert bir şekilde eleştirmiş ve onu ABD'nin İran karşıtı propagandasının bir

¹¹¹ Kozhanov, a.g.m, p.16.

¹¹² "UN Resolution 1887 (2009) Adopted By The Security Council At Its 6191st Meeting, On 24 September 2009", UN, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887(2009)) (e.t.04.08.2013).

¹¹³ Kozhanov, a.g.m., p.15.

¹¹⁴ Kozhanov, a.g.m, p.16.

enstrümanı haline gelmekle suçlamıştır.¹¹⁵ İranlı yetkililerin aşırı saldırgan tutumu, Rusya'nın Güvenlik Konseyindeki veto hakkının arkasına saklanan ve ABD politikalarına karşı açıkça tavır alan İran'ın Rusya'nın politika değişikliğine duyduğu hayal kırıklığını da göstermiştir. Üstelik Rusya'nın pozisyonunu değiştirmesi, Güvenlik Konseyinde Rusya'ya paralel politika izleyen Çin'e de yansımıştır. Böylelikle İran, bir ara hiç tahmin edemediği ölçüde izole edilmiştir.¹¹⁶ Ayrıca, 22 Eylül 2010 tarihinde Medvedev, 1154 No'lu "BM Güvenlik Konseyi'nin 1929 Sayılı Kararını Uygulamaya yönelik Önlemler" başlıklı kararnameyi kabul etmiştir. Bu kararnameyle, Rusya, İran'ın nükleer ve füze faaliyetleri ile alakası olan birey ve kurumlara yönelik bankacılık ve ulaştırma/nakliyat alanlarında sınırlamalar koymuştur. Ayrıca bu faaliyetleri yürüten İranlıların Rusya ekonomisine yatırım yapmasını veya belirtilen programların gelişimi için gerekli teknolojiyi temin etmelerini yasaklamıştır. Bu kararname ile Rus yetkililerine, şüphelendikleri zaman, İran'a taşınan ürünleri kontrol etme ve diğer ülkelerle bu alanda koordinasyon sağlama yetkisi de verilmiştir.¹¹⁷ En etkili yaptırımlar ise savunma alanına yönelik olmuş ve öyle ki iki ülke arasındaki askeri işbirliği süreci yeniden durma noktasına gelmiştir. Kararnamenin geneli Güvenlik Konseyi'nin Yaptırım Kararının tekrarı niteliğinde olsa da bu gelişme İran açısından tam bir darbe teşkil etmiştir. Zira Rusya, bu tarihe kadar İran'a yönelik resmi olarak tek taraflı bir yaptırım kararı almamıştı. Böylelikle Moskova'nın İran'a ihraç olunan ürünlere kısıtlama getirmesi, 2009-2010 döneminde Rusya'nın toplam dış ticaretinde İran'ın payının azalmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin kabul ettiği yaptırımlar ve bu yaptırımların birçok ülke tarafından desteklenmesi, Rusya-İran ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ABD, Avrupa ve İsrail ile yakın ilişkileri bulunan ve finansal ve teknolojik olarak Batıya bağımlı olan Rus ekonomik eliti, Batının yaptırımlarına maruz kalmamak için İran ile ticaretten kaçınmışlardır. Şöyle ki, LUKoil gibi ABD ve AB'de önemli ekonomik çıkarları bulunan şirketler ve kurumlar İran pazarından çıkma kararı almışlardır. Bu durum finansal sektöre de yansımış, Rus bankaları ile Batılı finansal kuruluşların yakın ilişkileri olması nedeniyle, İran ile iş yapmakta isteksiz olmuşlardır.¹¹⁸ Öte yandan, Rusya'nın, İran'a yönelik tutumu kısa süre içinde yumuşamıştır. Şöyle ki,

¹¹⁵ "Iran's Leader Accuses Medvedev Of Betrayal", **The Moscow Times**, 26 July 2010, <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2010/7/article/irans-leader-accuses-medvedev-of-betrayal/410992.html>, (e.t.23.02.2013), par.3.

¹¹⁶ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin, a.g.m., p.23.

¹¹⁷ Kozhanov, a.g.m., p.16.

¹¹⁸ Kozhanov, a.g.m., p.15.

Rusya, BM yaptırımlarının ve söz konusu yaptırım kararnamesinin uygulanmasını konusunda esneklik göstermiştir. Örneğin, İran'ın Melli Bankası'nın Moskova şubesinin ismi "Mir Business Bank" olarak değiştirilmiş, ikili arasındaki ticarete Dolar/Avro yerine Ruble kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Rus yetkililer, ABD ve diğer ülkelerin tek taraflı yaptırımlarının Rusya açısından sanıldığı kadar, ekonomik zorluklar çıkarmadığını kısa zamanda fark etmişlerdir. Aksine Batılı yatırımcıların İran'dan ayrılmaları ve İran ile ticareti reddetmeleri, Rus şirketlerin İran'daki varlıklarını güçlendirmek adına önemli bir fırsat yaratmıştır. Örneğin, İtalyan Ansaldo firmasının İran'dan ayrılmasının ardından, Rus enerji türbin şirketi "Power Machines" İran pazarında onun yerini almıştır. Aynı şekilde dünyanın en büyük yük taşıma aracı üreticilerinin (Daimler, Volvo, Scania gibi) İran ile işbirliğini azaltmaları sonucunda İran, KAMAZ ve Gaz Group gibi Rus şirketlerine başvurmak zorunda kalmıştır. Nitekim 2010 petrol ve doğal gaz yaptırımlarının ardından İran, Rosneft, Gazprom Neft ve Tatneft gibi Rus şirketlerinden petrol almaya çalışmış ve bu şirketler İran'a gereken yakacak vermeyi kabul etmişlerdir.¹¹⁹

Ekonomik kaygılar dışında Rusya'nın İran'a yönelik tutumunun değişmesinde bölgede yaşanan Arap Baharı sürecinin hız kazanması ve NATO'nun füze savunma programını kabul etmesinin de büyük etkisi olmuştur. Bu süreçte, Rusya, gelişmeleri kendisini kısıtlamaya yönelik faaliyetler olarak görerek, İran'ın bölgesel politikadaki rolünü dikkate almış ve ortak politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum, İran nükleer sorununa da yansımış, Rusya'nın yönlendirmesiyle yeniden politik müzakere sürecine geçilmiştir.¹²⁰

2.3. P5+1 MÜZAKERE SÜRECİ ÇERÇEVESİNDE RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

2010 yılının sonlarından itibaren Rusya, İran Nükleer Programına ilişkin uluslararası sorunun çözümüne yönelik çalışmalar yapmıştır. Temmuz 2011'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, İran ve 2009 yılında tesis edilen P5+1 (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya) arasında dikkate alınacak yeni bir müzakere planı önermiştir. Bu girişim, Batı ve İran tarafından olumlu karşılanmıştır.¹²¹ Ancak İran'ın uranyum zenginleştirme programına devam etmesi ve Ahmedinejat'ın olumsuz tavrı

¹¹⁹ Kozhanov, a.g.m, p.22.

¹²⁰ Kozhanov, a.g.m., p.16.

¹²¹ Kozhanov, a.g.m., p.17.

görüşmelerde bir gelişme yaşanmasını engellemiştir. Bu süreçte, Rusya, İran'ın tarafında yer almış İran'a askeri müdahaleyi önlemeye çalışmıştır. Nitekim 2013 yılında UEAK'nın İran'ın nükleer programına ilişkin raporunda, İran'ın 2003 yılından önce nükleer silah yapımı üzerinde çalışmalar sürdürdüğüne ilişkin bilgiler yer almıştır. Raporun ardından, Fransa Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin İran'ın nükleer programı konusunda toplantı yapmasını dileyerek Tahran'a sert yaptırımlar uygulanması çağrısında bulunmuştur. İsrail Devlet Başkanı Şimon Peres ise Tel-Aviv'in problemin diplomatik kanallarla çözülmesinden ziyade İran'daki nükleer tesislerin vurulması yönünde açıklamalar yapmıştır. İsrail'in açıklamalarına karşılık Rusya tarafı tepki göstermiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Resmi Sözcüsü Aleksandr Lukaşeviç, "Rusya'nın Sesi" radyosuna verdiği röportajda, *"Yalnız Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararları üzerine veya Birleşmiş Milletler Yasasına ve bu Yasanın 51. maddesine uygun olarak kuvvet kullanılabilir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi çerçevesinde böyle konular görüşülmedi ve şimdi görüşülmüyor. Bunun için varsayımsal tahminler yaparken bile böyle dehşetli bir senaryonun hayata geçirilebileceği aklımıza bile gelmiyor. Hatta bu konu hususundaki varsayımsal tahminleri, gelecek için gerçek planlar çerçevesinde bu konuyu görüşen politikacıların ciddi bir hatası olarak nitelendiriyoruz. İran probleminin askeri yollarla çözülmesi, bölgesel ve global düzeyde pek çok problemlere yol açabilir"* açıklamasında bulunmuş ve Afganistan, Irak ve Libya örneklerini vererek askeri müdahalelerin sonuçlarına dikkat çekmiştir.¹²² Diğer yandan Lukaşeviç, raporun resmi olarak açıklanmadan önce basına sızması ve Rusya'nın suçlanması nedeniyle UAEK'na ve başkanına teessüflerini yöneltmiştir.

Diğer yandan İran ile ABD yetkilileri arasındaki gizli görüşmeler, Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi ile hız kazanmıştır. İran dini lideri Hamaney'in "Kahramanca Yumuşama" olarak tanımladığı dış politika değişikliği çerçevesinde Avrupa ile ilişkilerini düzeltmeye ve ABD ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır. Nitekim İran'ın bu adımları özellikle İngiltere cephesinden olumlu karşılanmıştır. Bu süreç, P5+1 düzleminde yapılan nükleer müzakerelerde bazı ilerlemelerin sağlanmasına neden olmuştur. Şöyle ki, 24 Kasım 2013'de imzalanan anlaşma ile İran, uranyum stokunu azaltmayı ve nükleer programını askıya almayı kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise Batılı

¹²² "Varsayımsal Tahminler Bile Tehlikelidir", **Rusya'nın Sesi**, 11.11.2011, <http://turkish.ruvr.ru/2011/11/11/60226146.html>, (e.t. 05.04.2013), par.3.

devletler, İran'a yönelik yaptırımları yumuşatmayı ve enerji ve ekonomi alanlarında İran'a yatırım yapmaya söz vermişlerdir.¹²³ 20 Ocak 2014'de başlayan anlaşma, 20 Temmuz 2014'de İran'ın sorumluluklarını tamamlanmasını öngörmüştür. Nitekim bu süreçte düzenli bir şekilde İran temsilcilerinin katılımıyla P5+1 görüşmeleri devam etmiş, UAEK raporları kapsamında İran'ın durumu değerlendirilmiştir. Nitekim son UAEK raporunda İran'ın sözünü tuttuğu ve Mayıs 2014 itibari ile İran'ın uranyum stokunu %82 oranında azalttığı belirlenmiştir.¹²⁴ İran'ın bu olumlu adımları karşısında ise AB temsilcileri İran'a ziyaretlerde bulunmuş, ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesinin yolları tartışılmıştır. Ayrıca Batılı şirketlerinin yeniden İran pazarında yer alması gündeme gelmiştir.¹²⁵ Diğer yandan Rusya, İran ve P5+1 arasındaki görüşmelere temkinli yaklaşmış, İran'ın Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirilmesi durumunda İran'daki konumunu kaybetmekten endişe duymuştur. Bu bağlamda İran nezdinde girişimlerini artıran Rusya, 2014 yılının başlarında İran'da en azından iki adet nükleer santral kurma imkanı elde etmiştir.¹²⁶

3. KONVANSİYONEL ASKERİ ALANDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Rusya ile İran arasındaki askeri ilişkilerin temeli, daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce atılmıştır. Sekiz yıl süren İran-İrak Savaşının ardından, İran'ın hava güçleri tamamen tahrip olmuştur. Nitekim ABD'nin daha önce Şah rejimine sattığı F-14 ve diğer uçaklarla beraber yeni parçaları tedarik etmeyi de kabul etmemesi ve 1983'de İran'a karşı uluslararası ambargo uygulamasını başlatması nedeniyle Sovyet silahlarına ihtiyaç hasıl olmuştur.¹²⁷ Bu doğrultuda İran'ın o dönem Meclis Başkanı Rafsancani Moskova'ya ziyarette bulunmuş ve 5 Kasım 1989'da askeri-tekniik işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu

¹²³ Fredrick Dahl, "IAEA Report Likely To Show Iran Living Up To Nuclear Deal Terms", **Reuters**, 19.06.2014, <http://www.reuters.com/article/2014/06/19/us-iran-nuclear-iaea-iduskbn0eu1xo20140619>, (e.t.20.06.2014), par.5-6.

¹²⁴ Dahl, a.g.m., par.7.

¹²⁵ "European Businesses Rushing Toward Iran In Hope Of New Deals As First Sanctions Are Suspended", **Fox News**, 22.01.2014, <http://www.foxnews.com/world/2014/01/22/european-businesses-rushing-toward-iran-in-hope-new-deals-as-first-sanctions/>, (e.t.06.04.2014), par.3-5.

¹²⁶ Olga Troshina, "Strategic Cooperation Between Russia and Iran", **The Voice of Russia**, 06.06.2014, http://voiceofrussia.com/radio_broadcast/no_program/273239256/ (e.t.08.06.2014), par.13.

¹²⁷ Eisenstadt, a.g.m., par.13.

anlaşma ile Rusya'nın İran'a toplam fiyatı 1,3 milyar dolar olan 24 MiG-29 ve 12 Su-24MK avcı uçağı, 2 adet C-200BE türü roket sistemi satması öngörülmüştür.¹²⁸

Diğer taraftan, 1990-1991 Körfez Savaşı sonrası bölgede yaşanan gelişmeler paralelinde İran'ın bölgedeki askeri konumu daha da hassas bir noktaya ulaşmıştır. Şöyle ki, savaş sonrasında ABD, sadece Basra Körfezi'nde hâkim güç olmamış, yapılan güvenlik anlaşmaları ile Körfez ülkeleri, özellikle de İran'ın en önemli rakibi olan Suudi Arabistan, çok sayıda ABD silahlarına sahip olmaya başlamıştır.¹²⁹ Rakiplerin silahlanmasından ciddi şekilde tehdit algılayan İran da silahlanma yolunu seçmiştir. Kısacası bu noktada bölgede klasik bir güvenlik ikilemi yaşanmıştır. Bu bağlamda İran, önemli bir karar vererek, sadece silah almak için değil, silah endüstrisinin gelişmesi için de Rusya ile bağlantılar kurmuştur. İran'ın bu talepleri karşısında, ilk başlarda doğrudan görüşmeleri, Rusya devlet silah üreticisi Rosvooruzhenie sürdürmüştür. Bu görüşmeler sonucunda, 17 Mayıs 1990 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile Rusya'nın İran'a 877KM türü denizaltı, torpido ve bunun yedek parçalarını satması kararlaştırılmıştır.¹³⁰ Yine 24 Nisan 1991 yılında tarihinde anlaşma ile Rusya tarafından İran denizaltıları için 6 adet üssün inşası ve mevcutların da genişletilmesi öngörülmüştür. Bu denizaltılar, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki donanmasına karşı harekete geçirilecek önlemler kapsamında İran silahlı gücünün envanterine katılmıştır.¹³¹ Daha sonra, 13 Kasım 1991 tarihinde imzalanan bir diğer anlaşma ile Rusya'nın İran'a toplam fiyatı 2,2 milyar dolar olan 1000 adet T-72 S tankı, 1500 adet BMP-2 türü zırhlı araç ile gerekli silah ve mühimmatı vermesi kararlaştırılmıştır.¹³² Böylelikle, Rusya ve İran arasında, 1989-1991 tarihleri arasında imzalanan bu dört anlaşmayla ortaya çıkan toplam silah satış hacmi 5,1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.¹³³ Nitekim Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında, Yeltsin döneminde devam eden Rusya ve İran arasındaki askeri işbirliğinin temelleri, büyük ölçüde Sovyet döneminin sonlarında yapılan bu dört anlaşmanın üzerinde oturtulmuştur. Ancak bu dönemde, İran'ın Sovyetler

¹²⁸ Bu anlaşmanın yükümlülükleri 1990-1994 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Rusya 2009 yılına kadar İran'a bu silahların yedek parçalarını vermiştir. Bakınız, Nazım Cafersoy, "Rusya-İran ilişkilerinde Askeri Boyut", **1 News**, 23.06.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110623043026359.html>, (e.t.18.04.2013), par.2.

¹²⁹ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.5.

¹³⁰ Denizaltılar, 1992-1997 yılları arasında İran'a verilmiştir. Sözleşmeye istinaden, Rusya 2008 yılı sonuna kadar İran'ı bu askeri silahların yedek parça da sağlamıştır. Bakınız, Cafersoy, a.g.m., par.2.

¹³¹ Kozhanov, a.g.m., p.21.

¹³² Bu bağlamda Rusya'nın İran'a 1993-2000 yılları arasında 422 tank ve 413 BMP-in verdiği bilinmektedir. Sözleşmeye göre, Rusya 2011 yılına kadar bu silahların askeri mühimmatını ve yedek parçalarını verecektir. Cafersoy, "Rusya-İran İlişkilerinde Askeri Boyut"; Eisenstadt, a.g.m., par.24.

¹³³ Cafersoy, "Rusya-İran ilişkilerinde Askeri Boyut", a.g.m, par.4.; Eisenstadt, a.g.m., par.24.

Birliği döneminden kalan borçlarını ödeyememesi ve Rusya'nın nakit ödeme konusunda ısrarlı tutumunu sürdürmesi nedeniyle, bu sözleşmelerde belirtilen silah ve ekipmanların ancak belirli bir kısmı, İran'a teslim edilmiştir.¹³⁴

Diğer yandan Rusya ve İran arasında silah ticareti, sürekli bir şekilde ABD (ve İsrail) tarafından itirazlarla karşılanmış, dolayısıyla durdurulmağa çalışılmıştır. Şöyle ki, ABD, İran'ın Basra Körfezi'nde güçlenerek, Hürmüz Boğazı'nın güvenliğini tehdit edecek duruma gelmesinden endişe etmiştir. Buna karşılık RF Dışışleri Bakanı Kozirev, Mayıs 1992'de "Biz büyük bir askeri-endüstriyel kompleks yarattık ve şimdi bizim bu silahları satmak için kâr elde edilebilir pazarlara ihtiyacımız var" diyerek ABD'nin itirazlarına karşı çıkmıştır.¹³⁵ Ancak ABD'nin engelleme politikası devam etmiş ve ABD Senatosu, Rusya'ya yönelik yardımları Rusya-İran askeri teknik işbirliğinin sonlandırılması şartına bağlamıştır. Nitekim ABD'nin bu türden baskıları sonucunda 1992'de Rusya'nın İran'a denizaltı ve 100 adet askeri uçak satışı için yapılan görüşmeler durdurulmuştur. Diğer yandan, Rus Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı bu görüşmelerin hiçbir zaman durdurulmadığını iddia etmiştir. Aynı şekilde, Rusya Savunma İhracat ve Dış Ticaret Kuruluşunun (Oboroneksport) Başkanı General Karaoglanov da Rusya'nın İran ile askeri-teknik işbirliği yaptığını resmen açıklamıştır. Yine Mart 1993 tarihinde Rusya ve İran Dışışleri Bakanları iki devletin de askeri-teknik işbirliğinin devam etmesine istekli olduğunu beyan etmiş ve bu işbirliğinin bölgesel güvenliği ve istikrarı tehdit etmediğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim sonraki iki ay içerisinde de Rusya'nın İran'a iki adet dizel yakıtlı denizaltı sattığı açığa çıkmıştır. Ancak bu açıklamalara rağmen Haziran 1995'de yapılan Gore-Chernomyrdin anlaşması ile Rusya, İran ile yeni silah sözleşmesi yapmayacağını ve mevcut anlaşmaların hükümlerini 1999 yılının sonuna kadar tamamlayacağını kabullenmiştir. Yine ABD'nin tepkisini önlemek adına Nisan 1997'de Primakov ve İran Meclis Başkanı Ali Akbar Nateq-Nuri, 'İhracat Kontrolünün Sağlanmasına Dair Memorandum' imzalamışlardır.¹³⁶ Ancak Gore-Chernomyrdin centilmenlik anlaşması, uluslararası hukuk açısından bağlayıcı bir belge olmadığı için Rusya'yı 1999 öncesinde ve sonrasında İran ile yeniden işbirliği yapmaktan uzak tutacak bir zorunluluk ortaya çıkmamıştır. Nitekim 1997 Ocak sonunda Rosvooruzheniye Genel Müdür Yardımcısı Mikhail Timkin, Moskova ve Tahran'ın 1 milyar dolar değerinde bir

¹³⁴ Cafersoy, "Rusya-İran ilişkilerinde Askeri Boyut", a.g.m., par.7.

¹³⁵ Belopolsky, a.g.e., p.107.

¹³⁶ Belopolsky, a.g.e., p.108.

askeri sözleşme için görüşmelerde bulunmaya devam ettiklerini açıklamıştır. Bu görüşmelerde 8 adet Su-25 saldırı uçağı; 100 adet T-72 tankı; 500-1000 adet SA-16/18 Iгла SAM füzesi, birkaç düzüne SA-10 ve SA-12 SAM füzesi ve bunların yanında hava gözetleme radarlarının da satışı konuları ele alınmıştır.¹³⁷ Ayrıca bu dönemde Rusya, İran ile konvansiyonel silah teknolojisi ve kimyasal/biyolojik silahların genişletilmesi üzerine bilimsel çalışmaların yapılması konusunda da işbirliğinde bulunmaya devam etmiştir. Şöyle ki, 1995'den itibaren çok sayıda Rus kurumu ve bilim adamı İran'ın füze programlarının geliştirilmesinde çalışmış ve teknolojik destekte bulunmuşlardır.¹³⁸ Nitekim İranlı bilim adamları Rusya'da silah/kimya enstitü merkezlerinde eğitim almışlardır.¹³⁹

Putin döneminde, Yeltsin döneminden farklı olarak, Rus hükümeti askeri alanda İran ile işbirliğinde öncü adımlar atmıştır. İlk olarak, Haziran 2000'de 1991'den beri ilk kez bir Rus askeri heyetinin İran'ı ziyaret etmesi ile Rusya, İran ile askeri işbirliğini derinleştirme isteğini ortaya koymuştur. Görüşmeler sonucunda Rusya Savunma Bakanlığı yetkilisi General Leonid Ivashov, Rusya ve İran arasında askeri alanda rutin işbirliği yapılmaya karar verildiğini açıklamıştır.¹⁴⁰ Bu çerçevede Gore-Chernomyrdin sözleşmesi 2000 yılının Kasım ayında Putin tarafından tek taraflı olarak iptal edilmiş ve İran'la silah anlaşmalarının kalan 1,6 milyarlık bölümü ve yerine getirilmemiş diğer şartları uygulamaya konulmuştur.

Bu dönemden itibaren iki ülke arasında savunma alanında işbirliği giderek artmıştır. Aralık 2000'de Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeev'in Tahran ziyareti (1979 İran İslam Devriminden sonra ilk kez bir Rusya savunma bakanı İran'ı ziyaret etmiştir) sırasında, İran'a 3 milyar dolar değerinde silah ve askeri malzeme satışı konusunda 10 yıllık bir program yapılması gündeme gelmiştir.¹⁴¹ Görüşmelerde İran, mevcut askeri ekipmanların yenilenmesine ek olarak yeni hava savunma sistemleri, yeni nesil askeri jetler, askeri nakliye helikopterleri ve anti-tank füzeler ithal etmek isteğini dile getirmiştir. Tahran sadece silah alımıyla değil, bu sistemlerin bazılarının üretim lisanslarını edinmekle de ilgilenmiştir. Ancak İran'a silah satmakta istekli olan Moskova, İran'ın askeri-endüstriyel kapasitesini geliştirme konusunda yardımcı olmayı kendi çıkarlarına aykırı olarak gördüğü

¹³⁷ Belopolsky, a.g.e., p.108.

¹³⁸ Eisenstadt, a.g.m., par.26.

¹³⁹ Eisenstadt, a.g.m., par.26.

¹⁴⁰ Kozhanov, a.g.m., p.8.

¹⁴¹ Borozna, a.g.m., p.14.

için tüm lisans taleplerini geri çevirmiştir. Böylelikle, Hatemi'nin Mart 2001'de Moskova ziyareti sırasında Rosoboronoexport'nın İran'a yıllık 300 milyon Dolar olmak üzere toplam 7 milyar Dolar değerinde silah satış yapması kararlaştırılmıştır. İki ülke arasındaki işbirliği, 2 Ekim 2001'de Rusya Savunma Bakanı Sergei Ivanov ve İran Savunma Bakanı Ali Shamkhani arasında 300 milyon Dolar değerinde Asker-Teknik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ile resmiyete dökülmüştür.¹⁴² Ayrıca İsrail basınının iddialarına göre, 2000 yılının sonunda Rusya, 700 adet SA-16/18 Iгла füzesini İran'a göndermiştir.¹⁴³

Öte yandan Aralık 2002'de İran Nükleer Krizinin patlak vermesinin ardında 2003-2004 yıllarında Rusya, İran ile askeri işbirliğini dondurmuştur.¹⁴⁴ Ancak, bazı bölgesel gelişmelerin ardından Rusya, 2005 yılından itibaren yeniden İran ile askeri işbirliğine yönelmiştir. Şöyle ki, Kasım 2005'de, 2001'de yapılan anlaşma kapsamında, Rusya 29 adet TOR M-1 türü hava savunma sistemlerini (1990'ların ortasında Yunanistan tarafından sipariş edilen, ancak daha sonra alınmayan) 700 milyon dolara (bazı kaynaklara göre ise 1-1,4 milyar dolara) İran'a satmış ve teslimat Ocak 2007'de gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵ Nitekim 2007 yılının Şubat ayında düzenlenen İran askeri manevraları sırasında denemeleri yapılan bu sistemlerin, nükleer sorun devam ederken, olası ABD ve İsrail saldırılarına karşı, başta Buşehr nükleer reaktörü olmak üzere çeşitli stratejik tesislerin korunması için kullanıldığı ileri sürülmüştür.¹⁴⁶ Ayrıca Rusya, bu süreçte İran'a 'İskender' adlı operasyonel ve taktiksel füze sistemleri yanında, süpersonik deniz roketleri, Su-27 ve Su-30 tipi uçakları, Ka-50 ve Ka-52 helikopterleri, T-90 ve T-82U tankları ile daha birçok silah ve mühimmat vermiştir. Buna ek olarak, Rus mühendisler daha önce ithal edilen dizel-elektrikli 877EKM tipi denizaltıların tamiri ve SU-25MK uçaklarının modernizasyonunda da yardımlarda bulunmuşlardır.¹⁴⁷ Ayrıca Rusya, İran-Afganistan sınırını toplam 7 milyar Dolarlık elektronik uyarı sistemleri ve denetim tesisleriyle donatmıştır.¹⁴⁸ Böylelikle bu dönemde

¹⁴² Kozhanov, a.g.m.,p.8.

¹⁴³ Eisenstadt, a.g.m., par.29.

¹⁴⁴ İran Nükleer Krizi, Aralık 2002'de İran'ın Buşehr'den başka Natanz'da santrifüj tesisi ve Arak'da ağır su tesisi inşa ettiği ortaya çıkması ile patlak vermiştir. Bunun ardından UAEK, İran'ın nükleer programı hakkında kuruma bilgi vermesi ve kurum yetkililerinin İran nükleer tesislerinde araştırmalar yapmak konusunda talepte bulunmuştur. Böylelikle İran ve UAEK arasında uzun dönemli müzakere süreci başlamıştır. Diğer yandan ABD, İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlı olmadığını savunarak, İran'a yönelik yaptırım uygulanması yönünde uluslararası kamuoyunda girişimlerde bulunmuştur.

¹⁴⁵ Cefersoy, "Rusya-İran İlişkilerinde Askeri Boyut", par.6.

¹⁴⁶ Freedman, "Russia, İran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.36.

¹⁴⁷ Kozhanov, a.g.m.,p.8.

¹⁴⁸ Alexandr Knyazev, "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", (Çev.Sercan Doğan), **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011,

iki ülke arasında giderek artan işbirliği sonucunda, İran ve Rusya arasındaki silah ticareti 1998-2001 dönemindeki 300 milyon Dolar değerinden 2002-2005 dönemindeki 1,7 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir.¹⁴⁹ 2006-2007 döneminde ise 29 adet TOR-M1 füze sistemleri ve 3 adet Su-27 uçaklarının satışı da dâhil olmak üzere, Rusya'nın İran'a silah ihracatı 1,2 milyar Dolara çıkmıştır. Rusya-İran askeri işbirliğine yönelik Batıdan gelen eleştiriler karşısında Rosoboronexport Başkanı Sergei Chemezov, Itogi dergisine verdiği demeçte “Kandırmacaya gerek yok, biz silah satımını durdurursak, başkası bunu yapacak” açıklamasında bulunmuştur.¹⁵⁰ RF'nin o dönemdeki Savunma Bakanı İgor İvanov ise Moskova'nın Tahran'ı gelecekte daha çok silahla destekleyeceğini belirterek, “Eğer İran, ordusuna savunma amaçlı, altını çiziyorum savunma amaçlı malzeme almak isterse neden olmasın?” açıklamasını yapmıştır.¹⁵¹

Putin döneminde Rusya-İran askeri ilişkilerinin temel konularından biri de S-300 hava savunma sistemlerinin satışı olmuştur. İran liderleri İsrail'in muhtemel bir saldırısına karşı S-300 sistemlerinin hayati bir öneme sahip olduğunu düşünmüş ve bu isteklerini Rus mevkidaşları ile görüşlerde sıkça dile getirmişlerdir. Nitekim 2007 yılı sonunda, 800 milyon Dolarlık yeni bir anlaşma ile Rusya'nın Tahran'a 20 adet S-300 füze savunma sistemlerini satmayı taahhüt ettiği iddia edilmiştir.¹⁵² Bu bağlamda Aralık 2008'de İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Başkan Yardımcısı Ismael Kowsari, İran'ın Rusya ile S-300 savunma sistemleri almak konusunda anlaşmaya vardıklarını açıklamıştır. Ayrıca Rus devlet haber ajansı RIA Novosti'nin de 17 Aralık 2008 tarihli haberinde Moskova'nın satışı tamamladığına ilişkin bilgiler verilmiştir. Ancak bu açıklamalara karşılık, Aralık 2008'de Rosoboronexport yetkilileri İran'a daha fazla hava savunma sistemlerinin satışının gündemde olduğunu, ancak bunlara S-300'lerin dâhil olmadığını açıklamışlardır.¹⁵³ Nitekim Ocak 2009'da Rusya, daha önce yapılan 45 milyon Dolarlık anlaşma kapsamında 5 adet Mi-17 tipi helikopterlerden ikisini İran'a teslim etmiş, ancak S-300'ler konusunda bir gelişme yaşanmamıştır.¹⁵⁴

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201183_15-inceleme.pdf, (e.t.19.05.2013), s.75.

¹⁴⁹ Borozna, a.g.m., p.14.

¹⁵⁰ Zikreden, Borozna, ag.m., p.14.

¹⁵¹ Zikreden, Belopolsky, a.g.e., p.110.

¹⁵² Cefersoy, “Rusya-İran İlişkilerinde Askeri Boyut”, a.g.m., par.15.

¹⁵³ Majidyar, a.g.m., par.3.

¹⁵⁴ Majidyar, a.g.m., p.4 ; Bazı kaynaklara göre ise daha Ocak 2005 tarihinde Gore-Chernomyrdin anlaşmasına aykırı olarak, Rusya 5 adet Mi-17'i İran'a teslim etmiştir., Bakınız, Eisenstadt, a.g.m.

İran nükleer sorunun uluslararası gündemde giderek ağırlık kazanması üzerine Rusya ve İran arasındaki S-300 satışı tartışmaları daha da derinleşmiştir. İran tarafı Rusya'nın anlaşmalara uymasını ve S-300'leri İran'a teslim etmesini talep ederken; Rusya, BM Güvenlik Konseyi yaptırım kararlarını gerekçe göstererek, S-300 füzelerini teslim etmeyi reddetmiştir. Şöyle ki, Güvenlik Konseyi'nin 2010 yılında aldığı 1929 sayılı yaptırım kararı ve buna istinaden Medvedev'in kabul ettiği 1154 sayılı kararname ile Rus şirketlerinin ağır askeri malzemeleri veya teknolojileri İran'a satması veya sevkiyatı yasaklanmıştır. Bu durumda Rus şirketlerinin İran'a Tu-204 jetlerinin satış planları da engellenmiştir.¹⁵⁵ Kısacası Eylül 2010'dan itibaren Rusya ve İran arasındaki silah ticareti askıya alınmış, sadece mevcut anlaşmalara bağlı pasif savunma amaçlı ekipmanların satışı devam etmiştir. Bu gelişmeler ise İran'ın savunma kapasitesini önemli ölçüde etkilemiştir.

Ayrıca 1154 sayılı Kararname ile İran'ın daha önce Rusya'dan satın aldığı TOR-M1 füze sistemlerinin ve bunlara bağlı gerekli malzemelerin satışı da durdurulmuştur. Bu füzeler, İran'ın olası bir ABD ve/veya İsrail saldırısı karşısında sahip olabileceği yegâne savunma araçlarından biridir.¹⁵⁶ İran ise Rosoboronexport şirketine Cenevre Uluslararası Tahkim Mahkemesinde 4 milyar Dolarlık tazminat davası açmıştır. Ayrıca Rusya'nın bu önlemleri karşısında İran, askeri alanda ortak bulma arayışlarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda Rusya'dan S-300 füzelerini temin edemeyen İran, Çin'in "FD-2000" adıyla ürettiği S-300 savunma sistemlerinin kopyasını almayı planlamıştır.¹⁵⁷

Diğer yandan Arap Baharı süreci ile birlikte, Rusya ile İran arasındaki askeri işbirliği yeniden canlanmıştır. Arap Baharının İran'a ve BDT ülkelerine sıçrayacağından endişelenen iki ülke, süreci önlemeye yönelik ortak politikalar izlemeye başlamışlardır. Nitekim Kasım 2012'de 'stratejik ortaklık' çerçevesinde imzalanan anlaşmalarla, Rusya ve İran, işbirliğini derinleştirmişlerdir. Bu anlaşmalara istinaden Ocak 2013'de oluşturulan 'güvenlik paktı' ise iki ülke arasındaki ortaklığın temel göstergesi olmuştur. Bu paktla İran, geleneksel savunma ve güvenlik doktrinlerine ters bir şekilde Rusya'nın, ülkesel savunmasında etkin bir şekilde rol almasını kabul etmiştir. Böylelikle istihbaratın toplanması, terörizm, insan kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretinin önlenmesini öngören bu paktla, Rusya, İran'ın güvenlik güçlerinin eğitimini üstlenmiştir. Özellikle Haziran

¹⁵⁵ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m, p.21.

¹⁵⁶ Kozhanov, a.g.m, p.16.

¹⁵⁷ Majidyar, a.g.m., p.6.

2013'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin güvenliğini sağlamak ve sivil başkaldırıcı önlemek adına, Moskova'nın, Rusya İçişleri Bakanlığı kontrolünde 500.000 kişilik özel bir polis gücü hazırlaması planlanmıştır.¹⁵⁸ Nitekim bu bağlamda Şubat 2013'de İran İslam Devrimi Muhafızlarından bir grup Moskova'da eğitimlerine başlamıştır.¹⁵⁹

Özet olarak, Rusya-İran ilişkilerinde askeri boyut özel bir önem arz etmektedir. İki ülke de bunu kısa ve orta vadeli çıkarları bakımından önemsemektedir. Rusya'ya göre askeri teknolojinin ihracatından elde edilecek gelirlerin Rus ekonomisine katkısı bakımından yüksek derece duyarlı sektördür. Ayrıca Başkan Putin döneminde askeri ve savunma konularında etki alanının geliştirilmesine önem verilmiş; bu bağlamda nükleer işbirliğinde olduğu gibi Rusya'nın İran'a silah satışı da Rus dış politikasının ABD müdahalelerine karşı bağımsız tutumunun bir göstergesi olarak görülmüştür.¹⁶⁰ Bu bağlamda Rusya ve İran arasındaki önemli silah satış anlaşmalarının, Rusya-ABD ilişkilerinin en gergin olduğu dönemlerde gerçekleşmesi tesadüf değildir.¹⁶¹ Diğer taraftan Rusya her fırsatta bu işbirliğinin, uluslararası hukuk çerçevesinde İran'ın savunma ihtiyacını karşılamak amaçlı bir karakter taşıdığını belirtmiştir.¹⁶² İran tarafı ise Rusya'nın ileri askeri sistemlerini teminini bir fırsat olarak görmüştür. Bu durumu İran Savunma Bakanı Mostafa Mohammad Najjar şu şekilde ifade etmiştir. "Rusya'nın ileri askeri teknolojisi var, biz bunu kullandık ve kullanmaya devam edeceğiz."¹⁶³ Ancak Rusya'nın verdiği taahhütleri tutmaması ve diğer politik süreçlere paralel olarak teslimatları geciktirmesi, ikili askeri işbirliğini sarsmıştır. İran ise bu handikapı kendi savunma sanayini geliştirerek ve Çin ile askeri ilişkilerini güçlendirerek gidermeye çalışmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Taheri , a.g.m., par.3.

¹⁵⁹ Taheri, a.g.m., par.3.

¹⁶⁰ Belopolsky, a.g.e., p.110.

¹⁶¹ Freedman, "Russia, İnan And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m, p.23.

¹⁶² Elaheh Koolaee, "İnan and Russia", Conference on Russia and İslam, Edinburgh, 19-20 2008, http://www.pol.ed.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/28687/İnan_and_Russia.pdf, (e.t.18.05.2013), p.6.

¹⁶³ Zikreden, Belopolsky, a.g.e., p.110.

¹⁶⁴ Cefersoy, a.g.m., par.7.

4. ENERJİ ALANINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Yeltsin döneminde, Rusya ve İran arasındaki işbirliğinin temel konularından biri enerji olmuştur. Askeri alanda olduğu gibi iki ülke arasındaki işbirliğinin temelleri Soğuk Savaş döneminde atılmıştır. 1966 ve 1972 yıllarında yapılan antlaşmalarla, Rusya, enerji alanında İran'a teknik destek verirken, İran 1970 yılında inşa edilen boru hattı ile Rusya'ya gaz ihraç etmiştir.¹⁶⁵ 1976 yılında imzalanan antlaşma ile aynı boru hattından istifade edilerek, Rusya üzerinden Almanya ve Fransa'ya İran gazının ihracatı yapılmıştır. Kısacası Sovyet döneminde Rusya ve İran arasında siyasi alanda ayrılık yaşanırken, enerji alanında işbirliği devam etmiştir. Yeltsin döneminde ise Rusya-İran enerji işbirliği, ekonomik karakterine ek olarak siyasi bir yön de kazanmış, bölgesel siyasi denklemler açısından da değerlendirilmiştir.¹⁶⁶

Yeltsin döneminde Rusya ve İran arasındaki enerji işbirliğinin temel konularından biri, İran'ın enerji kaynaklarının ve tesislerinin Rusya'nın teknik yardımıyla geliştirilmesi olmuştur. Geniş petrol ve gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen (dünyanın ikinci en büyük doğal gaz rezervine ve dünyanın beşinci en büyük petrol rezervine sahiptir) İran, 1979 İslam Devrimi'nin ardından Batılı enerji şirketlerinin enerji yatırımlarını durdurması nedeniyle, uzun bir süre, endüstriyel kapasitesini geliştirememiş ve sonuçta enerji ithalatçısı durumuna gerilemiştir. Bu nedenle İran, enerji endüstrisini modernize etmek ve kapasitesini artırmak adına Rus şirketlerini yatırım yapmaları için sık sık İran'a davet etmiştir. Bu bağlamda, Rusya'nın Petrol ve Enerji Bakanlığı (Mintopenergo) ile Endüstri Bakanlığı işbirliği sürecinde aktif rol oynamışlardır. Aralık 1996'da İran Endüstri Bakanı Muhammed Khan ile Rusya Endüstri Bakanı Yuri Bespalov'un görüşmesinin ardından, İran Hükümeti'nin yabancı teknoloji ve ekipmana yatırım amacıyla 40 milyon Dolar tahsis edeceği açıklanmıştır.¹⁶⁷ Bu, Rus girişimcilerin İran'a ilgisini çekmek için ilk kesin adım olmuştur. Bu gelişmelere rağmen, Başbakan Yardımcısı ve Petrol ve Enerji Bakanı (Mintopenergo) Boris Nemtsov "Ne yazık ki, Rusya'nın petrol şirketlerinin Gazprom'dan farklı olarak özellikle aktif olmadığı"ni açıklamıştır.¹⁶⁸ Bunun temel nedeni ise ABD'nin İran'a yatırım yapan şirketlere yönelik uyguladığı yaptırım politikası olmuştur. Şöyle ki,

¹⁶⁵ Mandana Tishehyar, "Iran-Russia Energy Relations: From A Bilateral To A Multilateral Regional Cooperation", **Iran Review**, 08.06.2011, http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Russia_Energy_Relations.htm (e.t.05.06.2013), par.2.

¹⁶⁶ Tishehyar, a.g.m., par.4.

¹⁶⁷ Belopolsky, a.g.e., p.111.

¹⁶⁸ Zikreden, Belposky, a.g.m., p.103.

ABD, askeri ve nükleer alanda olduğu gibi enerji alanında da İran'ı kısıtlayacak politikalar izlemiştir. Bu bağlamda ilk olarak, ABD Hükümetinin Mayıs 1995'de Amerikalı şirketlerin (Conoco ve Mobil Oil) İran ile petrol ticaretini yasaklayan karar aldığını görüyoruz. Ardından ise ABD, Ağustos 1996'da İran-Libya Yaptırım Yasasını (104-073 sayılı yasa) onaylayarak, bu kararı daha da genişletmiş ve sadece ABD şirketlerini değil, yabancı şirketleri de uluslararası terörizmi desteklediğini ileri sürdüğü İran'ın enerji sektörüne yatırım yapmaktan men etmiştir.¹⁶⁹ Nitekim bu yasa İran'ın enerji sektörüne 2 milyon Dolardan fazla yatırım yapan şirketlere yaptırım yapan uygulamasını öngörüyordu.

Ancak ABD'nin bu politikası, Eylül 1997'de Gazprom, TOTAL (Fransız) ve Petronas (Malezya) şirketlerinin, İran Ulusal Petrol Şirketi ile beraber Güney Pars gaz rezervlerinin geliştirilmesini öngören 2 milyar Dolar değerindeki sözleşmenin yapılmasını engelleyememiştir.¹⁷⁰ Nitekim ABD'nin bu politikasına karşılık, Rus hükümetinin uzun dönemli ekonomik işbirliğine yönelik ciddi teşebbüsleri sonucunda, Rus şirketleri İran'ın petrol ve gaz pazarına girmeye başlamışlardır. Mart 1998'de Gazprom, İran Petrol Bakanlığı ile birkaç petrol ve gaz projesinde ortak yürütme konusunda birçok anlaşma imzalamıştır. Kısa zaman sonra Yukos, Energomashexport, Energomashinostroitel'naia Korporatsia İran pazarına girmişlerdir. Zarubezhneft ve Technopromexport ise İran Petrol Bakanlığı ile Basra Körfezi'nde ortak "shelf drilling" işbirliği konusunda protokol imzalamışlardır. Nitekim iki ülke arasında enerji alanında işbirliği, Nisan 1999'da Rusya'nın Mintopenergo ve İran Petrol Bakanlığı arasında 11 konuda işbirliği öngören Memorandumun imzalanması ile devam etmiştir.¹⁷¹

Putin döneminde Rusya-İran ilişkilerinde enerji sektörü büyük bir yer tutmuştur. Giderek çoğalan yaptırımlara maruz kalan İran bu sınırlamalardan kurtulmak ve ayrıca ikili ilişkilerde ticaret dengesini sağlamak, işbirliğinden kâr edebilmek ve güvenlik konularında ortak politikalar izleyebilmek açısından Rusya ile enerji alanında işbirliğine büyük önem vermiştir. Rusya da Putin'in iktidarı döneminde geliştirdiği enerji politikası çerçevesinde İran piyasasında güçlenmek ve bölgesel işbirliği sağlamak açısından İran ile enerji alanında işbirliğine yönelik politikalar izlemiştir.

¹⁶⁹ Ravindra Kharmai, "Analysis of Iran And Libya Sanctions Act 1996", *Political Science*, No: 472, 10 December 1997, <http://www-personal.umich.edu/~kharmair/ILSA.html>, (e.t.25.07.2013), par.13.

¹⁷⁰ Kharmai, a.g.m., par.15.

¹⁷¹ Belopolsky, a.g.e., p.112.

Yeltsin döneminde olduğu gibi, Putin döneminde de İran, enerji endüstrisi ve teknikleri alanında Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda Rusya Petrol ve Gaz Ekipmanları Birliği ve Stankoimport Devlet Teşebbüsü ile İran Gaz Endüstrisi Bakanlığı arasında, Temmuz 2001'de İran petrol ve gaz komplekslerinin yenilenmesi konusunda önemli bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır.¹⁷² Anlaşma, İran'ın hammadde üretimi endüstrisinin modernizasyonun Rus şirketlerinin katılmasını öngörmekteydi. Öte yandan Rusya, İran ve Hazar'a kıyıdaş diğer devletlerinin doğrudan Batılı ülkelerle enerji anlaşmaları yapmasını engellemek adına girişimlerde de bulunmuştur. Şöyle ki, Temmuz 2001'de Rusya'nın boru hattı monopolü Transneft'in başkanı Semyon Vainshtok, Kazakistan'daki ortağı KazTransOil ile beraber 1996'dan beri gündemde olan ancak verimli bir şekilde çalıştırılmayan Kazakistan petrolünün Türkmenistan üzerinden İran'ın kuzey bölgelerine ithalatını ve karşılığında aynı miktarda petrolün Basra Körfezi'nden Kazakistan adına diğer ülkelere ihracatını öngören, takas projesi için fizibilite çalışmalarına başladığı açıklamıştır.¹⁷³ Bu proje, İran'ın kuzey bölgelerine kendi rafinelerinden petrol ulaştırmasından daha az maliyet getirecekti. Ancak Kazakistan ile Türkmenistan arasında transit ücretindeki anlaşmazlık ve Batılı projelerin (TotalFinaElf) daha kârlı olması, Rusya ve Kazakistan'ın ortak girişiminin sonuçlanmasına engel olmuştur.¹⁷⁴

2001 yılında gerçekleşen birkaç temasa rağmen, Rusya-İran enerji işbirliği girişimleri, yaşanan Hazar statüsü meseleleri nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak 2003 yılından itibaren Rus enerji şirketleri, İran pazarına yavaş yavaş girmeye başlamışlardır. Özellikle Gazprom, bu alanda öncü kuruluşlardan biri olmuştur. Gazprom'un da katıldığı 4. Rusya-İran Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu toplantısında Mart 2003'de Rusya ve İran, İran'daki gaz kaynaklarının geliştirilmesi ve uluslararası pazarlara temini konusunda ortak girişim yaratmak için anlaşmışlardır. Diğer Rus petrol ve doğal gaz firmaları Zarubezhneft, Sibur Holding, Stroytransgaz, Tatneft, Gazprom Neft, Cryogenmash, REP Holding de İran pazarında boy göstermeye başlamışlardır.¹⁷⁵

¹⁷² Tishehyar, a.g.m., par.10.

¹⁷³ "Transneft And KazTransOil Start Feasibility Study For Iranian Pipeline", **Alexander's Gas and Oil Connections** Haziran, 2001, <http://www.gasandoil.com/news/2001/08/cnr13318> (e.t.08.11.2013), par.3.

¹⁷⁴ "Transneft and KazTransOil Start Feasibility Study For Iranian Pipeline", a.g.m., par.6.

¹⁷⁵ Moskova hükümeti bu şirketler arasında çıkar çatışmasını önlemek amacıyla gayri-resmi işbölümü yapmıştır. Gazprom, Güney Pars Projesi gibi en rekabetçi ve çok taraflı projelerde yer alırken, Hazar Denizinin hidrokarbon kaynaklarının geliştirilmesi ile ilgili Zarubezhneft görüşmeler yapmıştır. Petrokimya sözleşmeleri ile Sibur Holding ilgilenirken, Trubnaya Metallurgicheskaya Kompaniya,

Gazprom'dan sonra Tatneft, İran'da en aktif şirket olmuş, İran'ın Zagdeh petrol sahasının geliştirilmesi ve Kharg Adası'nda petrol rafineri kompleksinin inşası gibi önemli projelerde yer almıştır. Nitekim 2005 yılında Tatneft, bu projeleri gerçekleştirmek için İran şirketi Mostazafan ile Pars-Tatneft-Kish adlı ortak şirket kurmuştur.¹⁷⁶ Nitekim Haziran 2006'da Gazprom başkanı Alexey Miller ve İran Petrol Bakanı Nejad Hosseinian, petrol ve gaz kaynaklarının geliştirilmesi için ortaklık kurmaya yönelik çalışmalara başlamak konusunda anlaşmışlardır.¹⁷⁷

İran ve Rusya arasındaki petrol ve gaz işbirliği Aralık 2006'da Hükümetler arası Komisyon toplantısı ile devam etmiştir. Toplantıda İran, Rus şirketlerini petrol ve gaz üretiminde İranlı şirketler veya üçüncü ülkelerle yeni ortak teşebbüsler oluşturmaya davet etmiştir. Bu süreçte Rusya ve İran arasındaki enerji konulu işbirliği, sadece petrol ve doğal gazla sınırlı kalmamıştır. Rusya'nın devlet şirketi Tekhnopromexport, İsfahan'da Ramin termal güç tesislerinin ve İran'da ilk olan Tabas kömür yakma tesisinin inşasında yer almıştır. Ayrıca Rusya'nın enerji devi Unified Energy System (UES) ve İran'ın Tavanir şirketi 2004 yılında enerji endüstrisinde işbirliği memorandumunu imzalamışlardır. Bu belge, tarafların kendi enerji sistemlerindeki faaliyetlerin senkronizasyonunu ve güç tesisleri ile ilgili Rusya, İran ve Azerbaycan arasında işbirliğinin geliştirilmesini öngörmekteydi.

Diğer yandan Rusya ve İran, uluslararası enerji politikası alanında da işbirliğine yönelik adımlar atmışlardır. Şöyle ki, Ekim 2007'de Tahran'da yapılan Hazar Zirvesinde Rusya ve İran liderleri, iki ülke arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yönelik karar vermişlerdir. Bu dönemde Rusya, İran ve Katar arasında, OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) benzeri, Gaz İhraç Eden Ülkeler Formu şeklinde bir platformun kurulması yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim bu bağlamda üç devlet, Ocak 2008'de ilk toplantılarını gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Rus şirketleri, İran pazarında daha aktif olmaya başlamışlardır. 2008 yılında Gazprom Başkanı Alexey Miller İran'a üç kez ziyarette bulunmuş ve yüksek düzeyli yetkililerle görüşmeler sonrasında, 18 Temmuz 2008'de Rusya ve İran Ulusal Petrol Şirketi (İUPŞ) arasında memorandum imzalanmıştır. Bu memorandum çerçevesinde Gazprom'un; İran'ın Gülistan bölgesindeki Hazar Petrol Rafinerisi'nin inşasında; Türkmenistan ve İran arasındaki takas projesinde; Hazar

Stroytransgaz, Cryogenmash ve REP Holding yapım projeleri ile ilgilenmektedirler. Bakınız, Belopolsky, a.g.e., s.113.

¹⁷⁶ Kozhanov, a.g.m., p.21.

¹⁷⁷ Belopolsky, a.g.e., p.113.

bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarının Umman Körfezine transiti projesinin (Neka-Jask Boru Hattının) inşasında ve kullanımında; Kuzey ve Güney Pars gaz yataklarının geliştirilmesi ve İran'ın güneyinde sıvılaştırılmış doğal gaz üretim kapasitesinin yaratılması (Katar'ın muhtemel katılımı ile) projesinde yer alması kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca Memorandumda İran-Pakistan-Hindistan petrol boru hattı projesinde Gazprom'un da yer alabileceği belirtilmiştir.¹⁷⁹ Nitekim 2008'de Gazprom ve İUPŞ, bu seçenekleri görüşmek üzere özel bir çalışma grubu kurmuşlardır. Ayrıca Gazprom ve İran, aktif bir şekilde bölgesel düzlemde Katar, Türkmenistan ve Pakistan gibi ülkelerle yürütülecek enerji projeleri konusunda da görüşmüşlerdir. 2009 yılında ise Gazprom ve İUPŞ; Türkmenistan'da Yolton gaz sahsının ortaklaşa geliştirilmesi; İran doğal gazının Katar'ın LNP istasyonlarına taşınmasını içeren üçlü projenin uygulanması; Hazar petrol kaynaklarının kullanımı (Gülistan rafinerisinin inşası da dâhil) ve taşınması konusunda ön anlaşmaya varmışlardır. Nitekim ortak ekonomik komisyonun sekiz zirvesinin ardından Aralık 2009'da İran Dışişleri Bakanı Manouchehr Mottaki ve Rusyalı mevkidaşı Sergei Shmatko, dört anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmalar esasen enerji bakanlıkları arasında işbirliğini öngörmekteydi. Ayrıca Shmatko, İran Petrol Bakanı Masoud Mirkazemi ve diğer ilgili bakanlıklarla görüşerek, enerji alanındaki işbirliğini kolaylaştırmak için bir ortak yatırım şirketi kurmayı kararlaştırmışlardır.¹⁸⁰ Bu bağlamda Shmatko, gazetecilere Rusya'nın dev petrokimya şirketi SIBUR'un İUPŞ ile İran'da büyük petrokimya tesislerinin inşaatı konusunda görüşmeler yaptığını açıklamıştır.¹⁸¹ Nitekim SIBUR şirketinin Başkanı Dmitry Konov, Güney Pars gaz sahasında toplu poliefin üreten bir petrokimya tesisi inşa etme konusunun, İUPŞ ile görüşülmeye kısa bir süredir devam ettiğini söyleyerek, Shmatko'yu tasdik etmiştir.¹⁸²

Diğer yandan 2009-2010 yıllarında İran ve Rusya arasında nükleer alanda yaşanan gerginlik, enerji alanındaki işbirliğine de olumsuz yansımıştır. Rusya'nın tutumu karşısında 2010 yılının ilkbahar ve yazında İran; Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan şirketleri için petrol takas işlemlerinin fiyatlarını artırmıştır.¹⁸³ Bu süreçte, Avrupa ve ABD'de önemli

¹⁷⁸ Majidyar, a.g.m., par. 8

¹⁷⁹ Majidyar, a.g.m., par.11.

¹⁸⁰ Ariel Farrar-Wellman, "Russia-Iran Foreign Relations", **Iran Tracker**, 2 Ağustos 2010, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/russia-iran-foreign-relations>, (e.t.08.09.2013), par.11.

¹⁸¹ Zikreden, Farrar-Wellman, a.g.m., par.13.

¹⁸² Zikreden, Farrar-Wellman, a.g.m., par.13.

¹⁸³ Kozhanov, a.g.m., p.25.

ekonomik kazançları olan büyük Rus enerji şirketleri de yaptırımlara maruz kalmamak için İran ile işbirliği yapmaktan kaçınmışlardır. Mart 2010'da Rus enerji şirketi LUKoil, yaptırımlar nedeniyle İran'daki 2 milyar varil petrol değerinde olan Anaran projesinden çekilme kararı aldığını açıklarken, İran ile aktif işbirliği yapan diğer şirketler proje görüşmelerini sınırlandırmışlardır. Nitekim Neka-Jask boru hattı projesi ve Rusya-İran ortak hidrokarbon şirketi kurma projesi iptal olunmuştur. Buna ek olarak, Rusya, Katar ve İran'ın üçlü doğal gaz işbirliği süreçleri gibi üçüncü ülkelerin de dâhil olduğu tüm ortak girişimler dondurulmuştur.¹⁸⁴ Ancak bu süreç kısa sürmüş, Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nin 2010'da İran'ın enerji ticaretini önemli ölçüde sınırlandırdığı yaptırım kararının ardında rakipsiz kaldığı İran pazarının avantajlarından yararlanma yolunu seçmiştir. Şöyle ki, Temmuz 2010'da Rusya Enerji Bakanı Sergei Shmatko, İranlı mevkidaşı Masoud Mir Kazemi ile görüşünün ardından, Rusya ve İran arasında petrol, gaz ve petrokimya alanlarında aktif işbirliği olduğunu ve ortak çalışmaların giderek genişlediğini açıklamıştır.¹⁸⁵ Ardından Moskova Ticaret ve Endüstrisi Odası'nın İran Komisyonu başkanı Rajab Safarov, iki ülke arasında görüşmelerin devam ettiğini ve Ağustos veya Eylül ayında İran'a ciddi ölçüde gaz tesliminin gerçekleşeceğini açıklamıştır.¹⁸⁶ Nitekim Aralık 2010'da Technopromexport'un yüksek düzeyli temsilcileri Tahran'ı ziyaret etmiş ve İran Enerji Bakanı Yardımcısı Muhammed Behzad ile yapılan görüşmede İran'ın termal istasyonlarının modernizasyonu ve yeniden yapılanması konusunu tartışmışlardır.¹⁸⁷ Ayrıca delegasyon İran'da ve diğer üçüncü ülkelerde İran ile ortak yeni termal istasyonlarının inşası ile de ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda İran'da jeotermal elektrik santralinin inşası ve Türkmenistan'da Mariyskaya termik santralin beşinci bölümünün inşası konuları ön planda olmuştur. Böylelikle her iki tarafın da olumlu karşıladığı görüşmelerin ardından, İran Enerji Bakanlığı, MAPNA ve Tavanir şirketlerini, Technopromexport ile olası projeleri görüşmek için görevlendirmiştir.¹⁸⁸ Bu girişime ek olarak, Rusya'nın RAO-UES şirketi iki ülke arasında enerji sistemlerinin senkronizasyonu ve Tavanir şirketi ile beraber üçüncü ülkelere ortak elektrik satışı

¹⁸⁴ Kozhanov, a.g.m., p.15.

¹⁸⁵ "Iran, Russia Brush Off Sanctions", UPI, 15 July 2010, http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2010/07/15/Iran-Russia-brush-off-sanctions/UPI-21651279202905/, (e.t.22.04.2013), par.3.

¹⁸⁶ Farrar-Wellman, a.g.m., par.15.

¹⁸⁷ Kozhanov, a.g.m, p.22.

¹⁸⁸ Kozhanov, a.g.m, p.22.

yapılmasına dair isteklerini dile getirmiştir.¹⁸⁹ İki ülke arasında yaşanan olumlu gelişmeler, petrol sektörüne de yansımıştır. 2011 sonunda yaptırımların uygulanmaya başlaması ile petrol üretimi ve ihracatı ciddi şekilde azalan İran, Rosneft, Gazprom Neft ve Tatneft gibi Rus şirketlerinden işlenmiş petrol almaya çalışmış ve bu şirketler de İran'a gereken yakıtı vermeyi kabul etmişlerdir.¹⁹⁰

Yani anlaşılan, enerji alanında Rusya-İran ilişkileri, Putin döneminde giderek derinleşmiştir. Bu bağlamda sadece petrol ve doğal gaz alanında değil, elektrik, termal enerji alanında da işbirliği girişimleri artırılmıştır. Diğer yandan, Hazar Sorunu ve nükleer konularda yaşanan gelişmeler bu süreci olumsuz etkilemiş hatta kesintiye uğratmıştır. Ancak İran enerji pazarındaki konumunu kaybetmek istemeyen Rusya, işbirliğinin kaldığı yerden devam ettirilmesine yönelik adımlar atmıştır. Nitekim yaptırımlar yoluyla yalnızlaştırılan İran, Rusya ile işbirliğine büyük ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde Rusya ve İran arasında enerji alanındaki ilişkilerin diğer bir boyutu ise uluslararası enerji taşınması projelerinin ön planda olduğu bölgesel ve uluslararası enerji politikaları olmuştur. Bu bağlamda, iki ülke de ortak gaz üretimi politikasının oluşturulması için OPEC'den bağımsız bir örgüt kurma fikrini desteklemişlerdir.¹⁹¹ Ancak Rusya ve İran bölge dışı aktörlerin bu projelerde yer almasını istemeseler de karşı tarafın girişimlerinden zaman zaman kuşkulananmışlardır. Özellikle Rusya, alternatif hat olarak Hazar kaynaklarının İran üzerinden Avrupa'ya taşınmasına karşı çıkmıştır. Bu durum da iki ülke arasındaki bölgesel ve küresel enerji politikasının oluşumunu engellemiştir. Diğer yandan nükleer sorunda P5+1 kapsamında yapılan görüşmelerde yaşanan olumlu gelişmeler, İran'ın enerji endüstrisinin gelişmesi konusunda alternatiflerinin artmasını ve uluslararası enerji projelerinde yer alma fırsatını sağlamıştır. Bu da Rusya'nın İran pazarında konumunu etkileyeceği gibi, iki ülke arasında bölgesel enerji projeleri konusunda rekabeti de gündeme getirecektir.¹⁹²

¹⁸⁹ Kozhanov, a.g.m., p.22.

¹⁹⁰ Dünya petrol ihraç eden ülkeler sırlamasında 2. Yerden 5.yere düşmüştür. Bakınız, "Iran Report", US Energy Informations Administration, March, 2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/iran.pdf>, (e.t.09.09.2013).

¹⁹¹ Koolae, a.g.m., p.8.

¹⁹² "Iran Says Could Be 'Reliable' Gas Supplier To EU", **Iran Diplomacy**, 15.04.2014, <http://irdiplomacy.ir/en/page/1931533/Iran+says+could+be+%E2%80%98reliable%E2%80%99+gas+supplier+to+EU+.html>, (e.t.28.04.2014), par.2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET SONRASI DÖNEMDE BÖLGESEL GÜVENLİK DENGELERİ BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

1. RUSYA-İRAN ARASINDAKİ BÖLGESEL İLİŞKİLERİ GENEL BAKIŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eski Sovyet Cumhuriyetlerinin bulunduğu bölgelerde, yani BDT coğrafyasında bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu boşluğu doldurmak adına hem bölge dışı aktörler hem de bölgesel aktörler bir mücadele içine girmişlerdir. Rusya ve İran arasındaki bölgesel ilişkiler de “Yeni Büyük/Satranç Oyunu” olarak adlandırılan bu rekabet süreci ile şekillenmiştir. Ancak bu süreçte tahmin edilen aksine, rekabetten ziyade işbirliği, ikili ilişkilerin esas karakteri olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde İran'da Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine yönelik iki politik görüş ortaya çıkmıştır. *“Bir grup, gelişmeleri etnik milliyetçi bir gelişme olarak görürken, diğer grup ise gelişmeleri dini bir çerçevede yorumlamış ve bu ülkelerin “İslami birlik” çatısı altında birleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak İran'da birinci görüş, yani, Orta Asya ve Kafkasya'da genel anlamda bir milliyetçilik akımının söz konusu olduğu görüşü baskın çıkmıştır.”*¹ Bu bağlamda, İran, milliyetçiliği genel itibariyle Rusya karşıtı ve dolayısıyla daha ziyade Batıcı bir akım olarak görmüş ve bağımsızlığını kazanan yeni ülkelere başlangıçta ihtiyatla yaklaşmıştır.² Ayrıca, Rusya'nın ekonomik-askeri desteğine ihtiyacı olduğunu göz önünde bulunduran pragmatik lider Haşimi Rafsancani, Moskova'nın tepkisini çekmemek adına, İran'ın resmi konumunu Rusya'nın bölgesel rakibi olarak göstermemeye dikkat etmiştir. Tam tersine İran, ikili ilişkilerde veya İslam İşbirliği Konferansı gibi bölgesel çerçeveli organizasyonlarda, ekonomik projelerde ve siyasi konularda işbirliği yaparak Rusya'nın gözünde kendini güvenilir ortak olarak göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle Tahran, Ortadoğu'dan farklı olarak, BDT bölgesinde siyasi ve ideolojik bağlantılardan ziyade, ekonomik ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesine öncelik vermiştir.³ Bu bağlamda İran, 1992'de bu sözü edilen

¹ Arif Keskin, “İran'ın Kafkasya Politikası”, *Circassian Center*, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm>, (e.t.11.07.2013), par.2.

² Keskin, a.g.m., par.3.

³ Sedide Kayrak, “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası”, *Bilgesam*, 27.02.2012,

ülkelerin Türkiye, Pakistan ve İran'ın üye olduğu, büyüyen yapıya sahip Ekonomik İşbirliği Örgütüne üyeliğinde de önemli rol oynamıştır.

Diğer taraftan, Moskova, 1990'lı yılların ortalarına kadar İran'ın niyetlerine yönelik şüpheyle yanaşmış ve İran ile bölgesel ilişkilerini kültürel ve ekonomik teşebbüslerle sınırlandırarak, güvenlik alanında işbirliğinden kaçınmıştır.⁴ Nitekim Aralık 1996'da Primakov Tahran ziyaretinde bulunurken, Savunma Bakanı İgor Rodionov, İran'ı Rusya'ya karşı askeri tehdit olarak tanımlamıştır.⁵ Ancak NATO müttefiklerinin Ortadoğu, Kafkasya, Orta ve Güneybatı Asya bölgelerine yönelik nüfuzunu artırma girişimleri karşısında, Rusya'nın milliyetçi elitleri, karşı denge olarak İran ile işbirliğini kullanmayı dile getirmişlerdir.⁶ Yani Rusya'nın bölgesel politikalarda İran ile yakın bağlantıların geliştirmesi, Rusya'nın bölge dışı aktörlerin bölgeyi kontrol etme tehdidi karşısında, bölgesel ortak arayışının tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Zira Rusya, çok kutuplu uluslararası sistem bir dış politika izleyerek İran'ı Kafkaslar, Orta Asya, Ortadoğu ve Basra Körfezini kapsayan jeostratejik pozisyonu ve İslami Kültürel Kimliği ile ön plana çıkan önemli bir ortak olarak görmüştür. Bu bağlamda Rusya, bölgeye yeniden dönmek için İran'ın Orta Asya'daki yakın kültürel ve tarihsel bağlarını kullanmaya ve İran tarafından başlatılan projelerde yer almaya çalışmıştır.⁷ Nitekim Rusya'nın Tahran Büyükelçisi Konstantin Şuvalov *"Herhangi bir ülke İran ile bölgesel bir konuyu müzakere ediyorsa bunu bütün İslam dünyası ile müzakere ediyor demektir. Zira İran, İslam dünyasında kesin ve önemli bir rol oynamaktadır. Rusya mesajlarını ve görüşlerini İslam dünyasına, İran aracılığıyla nakletmektedir"* açıklamasını yapmıştır.⁸ Ayrıca bu kesimler, İran'ın ABD ile yakınlaşmasını tehdit olarak gördüğü ve İran'ın yeni bir bölgesel sorunu başlatmada potansiyel rolünden endişelendiği için de İran ile işbirliğine önem vermişlerdir. Mayıs 1995'de Segodnia adlı gazetede yayımlanan bir makalede konuyla ilgili şu fikir beyan edilmiştir: *"İran ile işbirliği sadece parasal ve Rusya Atom Endüstrisi'nin kazancından*

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?view=article&catid=104%3Aanalizler-rusya&id=2092%3Arusya-federasyonunun-ortadogu-politikasi&format=pdf&option=com_content&Itemid=136 (e.t.05.06.2013), par.23.

⁴ Kozhanov, "Russia's Relations with Iran Dialogue without Commitments", **Policy Focus 120**, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, June 2012, p.11.

⁵ Robert O.Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", **Strategic Studies Institute**, November 2006, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/PUB737.pdf>, (e.t.23.12.2012), p.8.

⁶ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", a.g.m., p.8.

⁷ Kozhanov, a.g.m., p.11.

⁸ Zikreden, Kayrak, a.g.m., par.25.

ibaret değildir. Bugün düşman Tahran, eğer Müslüman direnişçileri silah, para ve gönüllülerle desteklemeyi kafasına koyarsa, Kuzey Kafkasya ve Tacikistan'da Rusya için büyük sorunlar yaratabilir. Diğer yandan, dost İran, gelecekte Rusya için önemli bir müttefik olabilir. NATO'nun doğuya genişlemesi, Rusya'yı en azından bir çeşit stratejik müttefik aramaya sevk etmektedir. Bu durumda, İran'daki Batı ve ABD karşıtı rejim, (Rusya için) doğal ve önemli bir müttefik olabilir.”⁹

Rus Hükümeti'nde, İran ile işbirliğini açık bir şekilde vurgulayan yetkili kişi ise, yeni Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov olmuştur. Primakov, Rus dış politikasında “çok kutupluluk” prensibini benimsemiş ve bu doğrultuda Basra Körfezi ve İran'ı dünyanın yükselen yeni güç merkezlerinden biri olarak görmüştür. Yine, Rusya Başkanlık Sözcüsü Sergei Yastrzhembsky, Mart 1997 Helsinki Zirvesinde, NATO'nun genişlemesinin devam etmesi durumunda Rusya'nın, bu alanlarla ilgili dış politika önceliklerini yeniden belirlemek zorunda kalacağını açıklamıştır. Bu bağlamda Yastrzhembsky, Çin, Hindistan ve İran ile ilişkilerinin geliştiğine vurgu yapmıştır.¹⁰ Nitekim “çok kutuplu” sistem fikri, İran tarafından da destek görmüştür. Şöyle ki, İran da NATO'nun doğuya genişleme politikasını, bölgesel güvenlik çıkarları açısından büyük bir tehdit olarak algılamış ve Rusya'nın NATO karşıtı politikasını desteklemiştir. Haziran 1996'da Rusya Başkanlığı Ortadoğu Özel Temsilcisi Viktor Posuvalyuk ve İran Dışişleri Bakanı Ali Akbar Velayeti, NATO'nun doğu genişleme politikası dâhil blok politikalarının yeniden canlanmasına yönelik endişelerini dile getirmişlerdir. Açıklamasında Velayeti, İran-Rusya ilişkilerinin güncel olarak en yüksek seviyeye ulaştığını ve İran'ın yakın zamana kadar Tacikistan'da devam eden ateşkes düzenini ve Hazar petrol bölgesindeki işbirliği olanaklarını geliştirmeye istekli olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Nitekim 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya bölgesini, çıkarları için önemli bölgeler olarak görmesi ve bölge petrol ve gaz kaynakları konusundaki taleplerini açıkça dile getirmesi, Rusya-İran işbirliğini daha da önemli hale getirmiştir.¹² Ayrıca ABD'nin Körfez ülkelerinde ve Basra Körfezindeki Amerikan savaş gemilerinde 23000'e yakın asker bulundurması, Rusya ve İran'ın güvenliğine yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, Aralık 1996'da

⁹ Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, a.g.m., p.9.

¹⁰ Zikreden, Carol J. Williams, “Clinton, Yeltsin Put Best Face On NATO Standoff”, **Los Angeles Times**, 21.03.1997, http://articles.latimes.com/1997-03-21/news/mn-40681_1_nato-expansion, (e.t.05.06.2013), par.3-5.

¹¹ Zikreden, Freedman, “Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2”, a.g.m., par.15.

¹² Freedman, “Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record”, p.11.

Tahran’da Rusya Dışişleri Bakanı Primakov ile İran Dışişleri Bakanı Velayeti’nin ortak basın toplantısına da yansımıştır. Bahsi geçen toplantıda Primakov, Rusya’nın Basra Körfezi’nde yabancı askeri varlığına karşı olduğunu dile getirmiştir.¹³

Böylelikle, 1990’ların ortalarından itibaren Rusya ve İran, bölgesel ve etnik sorunların çözümü konusunda işbirliğine gitmişlerdir. Ancak iki ülkeyi, uzun vadeli ortak çıkarlardan ziyade, ortak tehdit algılamaları yakınlaştırmıştır. Her iki ülke Hazar Havzasında ve Orta Asya’da ABD ve müttefiklerinin nüfuzunun artmasından endişelenmiş, Batı projelerini hem kendi ekonomik hem de güvenlik çıkarlarına tehdit olarak algılamışlardır. İkili arasındaki diğer ortak tehdit ise bölgede Türk varlığının milliyetçi bir söylem çevresinde örgütlenmesi olmuştur. Her iki ülke sınırları içinde bulunan yoğun Türk varlığı sebebiyle etnik konulara büyük hassasiyet göstermişlerdir.¹⁴ Bu gibi tehditler de iki ülkeyi, bölgesel konularda ortak tutum sergilemeye yöneltmiştir. Diğer yandan Hazar sorununda, Rusya ve İran güvenlik bağlamında ortak endişeler taşısalar da ekonomik boyutta, yani Hazar’ın enerji kaynaklarının paylaşımı ve taşınması konusunda ortak politikalar benimseyememişlerdir. Bu nedenle, Yeltsin döneminde, iki ülke bölgede kendi nüfuzlarını korumak ve enerji kaynaklarının kontrolünü sağlayarak ABD ve Batılı şirketlerin Hazar Havzasına yönelik projelerini engellemek için, daha çok çözümsüzlüğü ortak bir çözüm olarak görmüşlerdir. Ancak zamanla Rusya, bu politikanın başarısız olduğunu görmüş ve güvenlik eksenli politikalardan enerji eksenli politikalara geçiş yapmıştır. Bu ise bölgede Rusya-İran işbirliğine olumsuz yansımış, iki ülke arasında Hazar ve Çeçenistan sorunları bağlamında ihtilaflar yaşanmıştır.¹⁵

Nitekim Putin dönemi de, Rusya ve İran arasındaki siyasal/güvenlik ilişkileri ticari ilişkilerden farklı olarak, Yeltsin döneminin sonlarında ortaya çıkan ihtilaflar (Hazar Sorunu, 2.Çeçenistan Savaşı) nedeniyle sorunlu başlamıştır. Ancak kısa sürede, ABD faktörünün etkisiyle, Rusya ve İran arasındaki bölgesel güvenlik politikalarında işbirliği yeniden gündeme gelmiştir. Şöyle ki, ABD ve müttefiklerinin, Afganistan’a müdahale sonrasında Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde nüfuzunu giderek artırması, iki ülke açısından da jeopolitik tehdit olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, güney sınırlarındaki

¹³ Zikreden, Dilip Hiro, “Russia: Moscow And Tehran And Washington And Moscow”, **Inter Press Service News Agency**, 26.12.1996, <http://www.ipsnews.net/1996/12/russia-moscow-and-tehran-and-washington-and-moscow/>, (e.t.05.02.2013), par.15.

¹⁴ Keskin, a.g.m., par.18.

¹⁵ Nazim Cafersoy, Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi, **TÜRKSAM**, 02 Ocak 2006, <http://www.turksam.org/tr/a709.html>, (e.t.03.02.2013), par.8-9.

güvenliği ve istikrarı korumak açısından Rusya, İran ile bölgesel işbirliğine önem vermiştir. Zira Rusya'nın tek başına bölgede terör eylemlerini ve bölge dışı aktörlerin nüfuz kazanmasını önlemeye gücü yetmemiştir.¹⁶ Ayrıca Rusya, İran'ın bölgede rolünün artmasını istemese de, bu durumu ABD'nin bölgede nüfuzunu artırmasına tercih etmiştir. Yani Rusya İran'ın bölgedeki etki alanını artırmasını, Batılı rakiplerinin etkilerini artırmasından daha az maliyetli görmüştür.¹⁷ Nitekim İran da ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonları ile çevrelenmiş ve nükleer sorunlar nedeniyle yaptırımlarla yalnızlaştırıldığı için Rusya ile işbirliğine hayati önem vermiştir.

Ayrıca Rusya, ABD'nin girişimleri ile NATO'nun gündemine alınan Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde füze savunma sistemlerinin kurulması projesini (füze kalkını projesi), kendisi ve İran'ın güvenliği açısından büyük tehdit olarak algılamıştır. Her ne kadar bu sistemlerin uluslararası terörizm tehdidi ve İran'ın balistik füze programı karşısında alındığı iddia edilse de Rusya, her daim hedeflerden birinin de kendisi olduğunu ve bu programın Avrupa'daki stratejik dengeyi bozacağını düşünmüştür. Nitekim Ahmedinejat da ABD füze savunma planının, ABD çıkarlarına karşı güçlü bir blok oluşturan bölge ülkelerini tehdit ettiğini söyleyerek, Rusya'nın iddialarını desteklemiştir.¹⁸ Ayrıca iki ülke sadece ABD ve NATO'nun bölgesel politikalarını değil, bölgede Taliban'ın ve Vahhabizm yoluyla etkinlik kurmak isteyen S.Arabistan'ın yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Nitekim iki ülke daha güçlü olduğu bölgelerde karşı tarafın da etkinlik kurmasına yardım etmişlerdir. Böylelikle ikili Orta Asya ve Kafkaslar bölgesine ek olarak, Rusya'nın yeniden nüfuz sahibi olmak istediği Ortadoğu'da en önemli ortak haline gelmiştir. Bu bağlamda İran ve Rusya arasındaki bölgesel işbirliğinin temel araçlarından biri bölgesel örgütler olmuştur. Şöyle ki, İran, Rusya'nın İKÖ'ye gözlemci üye olmasını sağlarken, Rusya da İran'ın ŞİÖ'ye gözlemi üyeliğini desteklemiştir.¹⁹ Ayrıca Rusya, İran'ı planlanan Hazar Güvenlik Örgütü'ne (CASFOR) de katılmaya davet etmiştir. Nitekim ABD ve müttefiklerinin Afganistan ve Irak'ın müdahaleleri orta vadede her iki

¹⁶ Kozhanov, a.g.m., p.10.

¹⁷ Elaheh Koolae, "Iran And Russia", Conference On Russia And Islam, Edinburgh, 19-20 2008, http://www.pol.ed.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/28687/Iran_and_Russia.pdf, (e.t.18.05.2013), a.g.m., pp.9-10.

¹⁸ "Iran Blasts U.S.Missile Defense Plans", CBS News, 16 August 2007, <http://www.cbsnews.com/news/iran-blasts-us-missile-defense-plans/>, (e.t.05.02.2013), par.1.

¹⁹ Freedman, "Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record", pp.27-28.

ülkenin lehine durum yaratmıştır. İran ve Rusya bölgedeki ABD karşıtlığını da kullanarak siyasal ve ekonomik nüfuz artışı sağlamıştır.

Ancak ABD-Rusya ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak, Rusya'nın İran Nükleer Sorununda tutumunun değişmesi, bölgesel konularda da Rusya-İran işbirliğine olumsuz yansımıştır. Rusya, bu dönemde İran'ın kendi füze savunma sistemini geliştirmesini olumsuz karşılamış ve ABD ile ortak füze savunma sistemi kurma önerisini dile getirmiştir. Nitekim Rusya'nın bu politikalarına karşılık İran kamuoyunda Rusya'ya yönelik eleştirilerin tonu artmıştır. İranlı milletvekili ve Demokrasi Partisi Genel Sekreteri Mostafa Kavakebian, 4 Mart 2009'da Ahmedinejat hükümetinin Rusya politikasını eleştirerek, *“Rusya'nın, bizim ulusal çıkarlarımıza aykırı olarak ABD ile işbirliğine devam etmesi bizim için başka bir endişe konusudur ... Rusya, Amerikalılara füze savunma sisteminin, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'nın yerine bizim sınırlarımızın yakınında Azerbaycan'da kurulmasını önermiştir. Bu Rusya'nın bizimle dostluğunun doğasını açıklamaktadır”* şeklinde konuşma yapmıştır.²⁰ Nitekim dönemin İran Meclisi'ne bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezinin Başkanı Hasan Ruhani de *“Biz Doğu'ya dayalı optimistik politikanın çözüm olmadığı konusunda uyardık; ancak onlar bizi dinlemediler. (Sonuçta) Biz Rusya, Çin ve Hindistan gibi Doğu ülkelerinin, İran'a karşı yaptırımlar lehine oy kullandığını gördük”* açıklamasını yapmıştır.²¹

Diğer yandan Arap Baharı süreci bölgesel denklemlerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bir yandan Rusya ve İran, 2003-2009 döneminde olduğu gibi bu gelişmelerin temel hedeflerinin kendileri olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim Avrupa Füze Savunma Sistemlerinin yeniden NATO'nun gündemine gelmesi ikilinin endişelerinin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ikili, güvenlik alanında işbirliğini geliştirerek yeni önlemler alma yolunu seçmişlerdir. Şöyle ki, Kasım 2012'de Rusya ve İran arasında ekonomik, politik, güvenlik ve bilimsel alanları kapsayan birçok anlaşma imzalanmış, ikili ilişkiler ise “stratejik ortaklık” seviyesinde nitelendirilmiştir.²² Ancak 2009-2011 döneminde ikili arasında yaşanan nükleer sorun, tarafların güvenlerini epeyce sarsmıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın kendisinin yalnızlaştırılmış konumundan faydalandığını düşünen

²⁰ Ahmad Majidyar, “Russo-Iranian Relations From Iran's Perspective”, **Iran Tracker**, 20.05.2009, <http://www.irantracker.org/analysis/russo-iranian-relations-iransperspective->, (e.t.18.04.2013), par.3., a.g.m.,par.5.

²¹ Zikreden, Majidyar, a.g.m.,par.6.

²² Amir Taheri , “Why Iran is Falling into Russia's Arms”, **New York Post**, 14 February 2013, <http://nypost.com/2013/02/14/why-iran-is-falling-into-russias-arms/>, (e.t.04.03.2013), a.g.m., par.6.

İran, dış politika seçeneklerini artırmaya ve Batılı devletlerle sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bir yandan İran ile Batı arasında nükleer sorunla ilgili görüşmeler yapılırken, diğer yandan İran'ın Batı ile bölgesel işbirliği geliştirme ihtimali ortaya çıkmıştır. Nitekim NATO'nun bir temsilcisi olarak görülen Türkiye'nin son yıllarda bağımsız uluslararası aktör olarak, bu bölgelerde Batıdan farklılaşan politikalar izlemesi, bölgedeki güç kombinasyonlarını artırmıştır.²³ Bir yandan Türkiye-İran-Rusya üçlü ittifakı olasılığından söz edilirken, diğer yandan bu ülkelerin, zaman zaman bölgesel gelişmelere (Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya) ve Batılı devletler ile olan ilişkilerine göre karşı cephelerde yer alması da gözlemlenmiştir.

2. HAZAR SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından, dünyanın en büyük üçüncü hidrokarbon rezervine ve önemli jeostratejik konuma sahip olan Hazar Denizi, “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılan rekabetin odak noktalarından biri haline gelmiştir.²⁴ Nitekim Hazar kaynaklarının kullanımı ve taşınmasında yabancı yatırımlara ve teknolojisine ihtiyaç duyulması, bölge dışı politik ve ekonomik unsurların bölgeye dâhil olmasını hızlandırmıştır.²⁵ Böylelikle, Hazar enerji kaynaklarının kullanımı ve transiti bölge dışı devletlerin dış politikalarında ve uluslararası enerji kuruluşlarının (Mobil Oil, Chevron, UNOCAL, Texaco, British Petroleum, British Gas of the UK, Royal Dutch Shell, Total, Agip, Statoil gibi) gündeminde önemli yer edinmiştir.²⁶ Rusya ve İran, bölge dışı aktörlerin ve şirketlerin bu yoğun faaliyetlerini, uluslararası enerji pazarındaki çıkarlarına

²³ Jeffrey Mankoff, “The Big Caucasus: Between Fragmentation and Integration”, **CSIS Russia And Eurasia Program**, Mart, 2012, p.8.

²⁴ Avrupa'dan Orta Asya'ya geçiş koridorunda, 376 bin km² bir alanı kapsayan Hazar, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan devletleri tarafından çevrelenmektedir. Bu devletler açısından Hazar hem balıkçılık, hem de doğal kaynaklar açısından önemli bir gelir kaynağı sayılmaktadır. Zira, Hazar bölgesi dünya havyar ihtiyacının %90'ını karşılarken, 160-200 milyar varillik petrol, 7.9 trilyon metreküplük doğal gaz rezervi ile dünya üretilebilir rezervlerinin %3-4'ne sahiptir. Bakınız, Cavid Abdullayev, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı.1-4, Cilt.48, Ankara, 1999, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1999-48-01-04/AUHF-1999-48-01-04-Abdullayev.pdf>, (e.t. 20.01.2011), s.256.

²⁵ Hazar kaynaklarının geliştirilmesi diğer diğer enerji havzalarına oranla çok daha maliyetlidir. Ayrıca bölgenin coğrafi durumu ve uluslararası sulara doğrudan çıkışının olmaması, enerji transitini de zorlaştırmaktadır. Şöyle ki, kaynakların uluslararası pazarları ulaşımını sağlamak için birkaç ülkeden geçen boru hatlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Shah Alam, “Pipeline Politics In The Caspian Sea Basin”, **Strategic Analysis**, Jan-Mar 2002, p.7.

²⁶ Alam, a.g.m., p.8.

ve bölgedeki jeopolitik konumlarına karşı temel tehditlerden biri olarak görmüşlerdir. Şöyle ki, Rusya, Hazar'ın kontrolünü tekrar kazanmak için agresif politikalar izlerken, bölgede yeni jeopolitik kazanımlar elde etmek isteyen İran da Rusya'nın politikalarına destek vermiştir.

Hazar Denizi'ni kıyı devletlerle ortak olarak kullanmak isteyen Rusya'nın yaklaşımında önceleri politik kaygılar daha ön plana çıkmıştır.²⁷ Bölge dışı unsurların Hazar'da bulunmasını kendi güvenliğine yönelik doğrudan tehdit olarak gören Rusya, Hazar'daki askeri gücünü giderek artırmıştır. Hâlâ bölgeyi kendi arka bahçesi olarak görmek isteyen Rusya, bölgede nüfuzunu ve enerji alanındaki tekeli korumak için, çeşitli askeri ve ekonomik vasıtalarla Hazar'a yabancı yatırımları önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Rusya, bölge devletlerinin kontrolünü sağlamak adına etnik çatışmaları da bir vasıta olarak kullanmıştır. Diğer yandan İran, Rusya'nın bölge devletlerine yönelik baskı politikasını desteklemiştir. Nitekim İran da Hazar sorununa ekonomik gerçeklerden çok siyasi prizmadan bakmıştır. Çünkü İran için Hazar doğal yatakları, ülkenin Basra körfezindeki zengin petrol yatakları göz önüne alındığında ekonomik değer bakımından hayati ölçüde bir mana taşımamaktadır. Buna karşılık, İran'ın en büyük endişesi Hazar'da giderek güçlenen ABD ve Batı nüfuzu olmuştur. Zira İran, Hazar'da etkinleşen Batı nüfuzuyla beraber kuşatıldığını hissetmiştir.²⁸ Ayrıca İran, "Güney Azerbaycan" sorunu sebebiyle Azerbaycan'ın bölgesel politikalarını tehdit olarak algılamıştır. Bu sebeple de Azerbaycan'ın gelişmesine ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelmesine önemli katkılar sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemeye çalışmıştır. Nitekim Azerbaycan'ın ABD'ye Hazar'da üs kurmayı teklif etme niyetinde olması, Rusya ve İran'ın bu konuda ortak politikalar izlemelerine katkıda bulunmuştur.²⁹

Rusya ve İran taktiksel olarak, Hazar boru hatlarının projelerini engellemek için Hazar'ın resmi statüsü ile ilgili hukuki söylemleri ve ekolojik problemleri kullanmışlardır. Ancak, iki ülke de bazı doğal gaz ve petrol projelerine kendi katılımı için fırsatlar ortaya çıktığında, genellikle hukuksal görüşlerini terk ederek, bu konuda birbirlerini devre dışı

²⁷ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü ", **Türksam**, <http://www.turksam.org/tr/a153.html>, (e.t. 20.01.2011), par.5.

²⁸ Keskin, a.g.m.,

²⁹ Dmitri V.Trenin and Aleksei V.Malashenko with Anatol Lieven, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, Crneie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2004, s.170

bırakmakta istekli olmuşlardır.³⁰ Nitekim zamanla Rusya, süreçte ekonomik unsurları (soft power) daha etkin kullanarak, kıyıdaş ülkelerle anlaşmalar yapma yolunu seçmiştir. Bu durum ise İran'ın tepkisine neden olmuş, Rusya-İran işbirliği sürecine olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Putin'in başkanlığı döneminde, süreçte önemli enerji tüketicisi olan Çin, Hindistan gibi ülkelerin de aktif bir şekilde yer almaya başlaması Hazar sorununu daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Böylelikle bölgesel aktörler (Rusya, İran, Türkiye), bölge dışı aktörler (ABD, AB, Çin, Hindistan ve kısmen Japonya) ve bölge ülkelerinin yer aldığı çok değişkenli bir rekabet süreci devam etmiştir. Bu süreçte, Rusya ve İran, Yeltsin döneminde olduğu gibi bölgedeki etkilerini korumak için ortak politikalar izlemeye çalışmışlardır. Ancak bu dönemde Hazar Sorunu çerçevesinde iki ülke arasında rekabet unsurları daha baskın olmuştur.³¹

Putin döneminde Rusya ile İran arasındaki temel anlaşmazlık konusu Hazar'ın hukuki statüsü konusunda yaşanmıştır. Şöyle ki, Rusya'nın strateji değişikliğine giderek kıyıdaş devletlerle ikili anlaşmalar imzalaması İran açısından olumsuz karşılanmıştır. Nitekim Hatemi, bu durumu, 2001 yılındaki Moskova ziyaretinde dile getirmiştir.³² Ancak İran-Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkta Rusya'nın Azerbaycan'a destek vermesi sorunun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Ayrıca Rusya ve İran yeni enerji boru hatları projelerinde transit ülke olma konusunda rekabeti sürdürmüşlerdir. Avrupa pazarını kontrol altında tutmak isteyen Rusya, İran dâhil Hazar Denizi kıyıdaş devletlerinin kendisine rakip olarak Batı projelerinde yer almasını engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Putin, alternatif enerji projeleri üreterek ve potansiyel rakiplerle işbirliği yaparak Batı projelerinin kaynaklarının kesmeye çalışmıştır. İran ise Hazar doğal kaynaklarını hem Batı'ya hem de Doğu'ya taşınması için en ucuz ve en güvenli ülke olduğunu savunmuştur. Bu durum ise Rusya ve İran'ı Batı'ya karşı ortak tutum izlemelerine rağmen karşı karşıya getirmiştir. Nitekim bu konuda ekonomik çıkarlar, bölgede ABD nüfuzunun artması gibi güvenlik kaygılarının önüne geçerek Rusya ve İran'ın, Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu (Rusya, Katar ve İran) ve ŞİÖ gibi organizasyonlar öncülüğünde ortak enerji politikasını

³⁰ Brenda Shaffer , “Khatami In Moscow Boosts Russian-Iranian Arms Cooperation, **The Washington Institute**, 05.03.2011, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/khatami-in-moscow-boosts-russian-iranian-arms-cooperation>, (e.t.13.05.2013), par.6.

³¹ Mark N.Katz, “Russian-Iranian Relations In The Putin Era”, **Demokratizatsiya**, Vol.10-1, Winter 2002, p.64.

³² Katz, “Russian-Iranian Relations In The Obama Era”, a.g.m., p.64.

oluşturmalarını engellemiştir. Nitekim bu rekabet unsurları, Hazar'ın silahlandırma sonucunu da beraberinde getirmiştir. Rusya ve İran bir yandan Hazar'ın güvenliği için ortak politikalar izlemeye çalışırken, diğer yandan zaman zaman birbirlerini tehdit olarak görerek ulusal güçlerini artırmaya çalışmışlardır.

2.1. HAZAR'IN HUKUKSAL STATÜSÜ VE PAYLAŞIMI SORUNU

Hazar bölgesinde yaşanan rekabet durumu, SSCB sonrasında kıyıdaş devletler arasında Hazar'ın Statüsünü belirleme konusunda yaşanan anlaşmazlıklarla kendini göstermiştir. SSCB döneminde, Hazar'ın Statüsü Sovyet Rusya ve İran arasında kabul edilen iki doküman esas alınarak belirlenmiştir: 1921 tarihli SSCB-İran Dostluk Antlaşması ve Mart 1940'da yapılan "SSCB ve İran Arasındaki Ticaret ve Deniz Seyrüseferi Antlaşması". Ulusal yargı, gemicilik, balıkçılık (ulusal balıkçılık alanları haricinde) ve deniz kaynaklarının kullanımı konularını belirleyen 1940 tarihli anlaşmayla, SSCB - İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli temel alınarak belirlenmiş, SSCB ve İran'a Hazar'a giriş ve Hazar'dan yararlanma konusunda eşit haklar tanınmış ve Hazar'ın ona kıyıdaş olmayan diğer tüm ülkelere kapalı olduğu vurgulanmıştır.³³ Ancak SSCB'nin hukuki varlığının sona ermesi ile Hazar'a kıyıdaş devlet sayısı artmış, bu da statü tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar "Almaata Deklarasyonu" ile eski Sovyet Cumhuriyetleri, SSCB'nin varisi olarak, SSCB'nin taraf olduğu antlaşmalara bağımlı kalsa da mevcut antlaşmalar yeni koşullarda yeterli olmamıştır. Bu bağlamda BDT üyelerinin bir kısmı arasında, 20 Mart 1992 tarihinde Kiev'de imzalanan "BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşma" önemli bir belge olmuştur.³⁴ Ancak bu antlaşmaya kıyıdaş devletlerden Türkmenistan ve İran'ın taraf olmaması, sorunun çözümsüz kalmasına yol açmıştır. Nitekim Hazar'ın statüsünün kapalı deniz, göl veya özel bir su havzası olarak belirlenmesinin, farklı hukuksal sonuçlar doğurması ve hidrokarbon kaynakların kullanımını doğrudan etkilemesi nedeniyle kıyıdaş devletler arasında uzlaş

³³ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **USAK**, Cilt:3, Sayı: 5, 2008, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/zMTEM9XhPrTb6SbQKdvZduUiTP6z6B.pdf>, (e.t.20.01.2011), s.28.

³⁴ Terzioğlu, a.g.m., s.28.

sağlanamamıştır. Bu durum karşısında ise kıyıdaş devletler, Hazar'ın yeni statüsünü belirlemek için 1992 yılından itibaren görüşmelere başlamışlardır.

Kıyıdaş devletlerin konuya ilişkin görüşleri farklılık arz etmiş ve zamanla değişikliğe uğramıştır. Azerbaycan ve Kazakistan, ilk başlarda, Hazar'ın uluslararası göl olduğunu ve ortay hat prensibine göre kıyı devletleri arasında hem deniz tabanının, hem de su yüzeyinin milli sektörlere (sınır oluşturan göl statüsüne göre) bölünmesi gerektiğini savunmuşlardır.³⁵ İki ülke bu tezlerini, 1970 yılında yapılan Hazar'ın dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere bölünmesi düzenlemesine dayandırmışlardır.³⁶ Ancak zamanla, Azerbaycan ve Kazakistan, Rusya ve İran'ın baskıları karşısında uluslararası kamuoyunun desteğini almak için, Hazar'ın kapalı deniz olduğunu ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Bu teze göre her kıyıdaş ülkenin 12 millik kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar 'münhasır ekonomik bölgeler'i belirlenmelidir. Öte yandan Azerbaycan ve Kazakistan'ın bu teze Rusya, şiddetle karşı çıkmıştır. Rusya Hazar'ın özel bir su havzası olduğunu ve statüsü belirlenirken tek başına Deniz Hukuku ilkelerinin veya uluslararası göllerin bölünmesindeki uluslararası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Rusya, ilk başlarda, Hazar ve onun kaynaklarının bütün kıyıdaş ülkeler tarafından ortak kullanımını (*condominium*) şu ifadelerle dayanarak önermiştir: *"Hazar'ın kaynaklarına yönelik tek taraflı hareketler uluslararası hukuka aykırıdır ve bu su havzasının eko sistemine zarar vermesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Hazar Denizi ve onun kaynakları bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olmalıdır"*³⁷ Bu teze göre 12-24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılması ile kalan alanın ortak olarak kullanılması öngörülmekteydi. Nitekim İran da kendi kıyılarında önemli rezervler bulunmadığı ve ulusal sektör payı diğer ülkelere daha az olduğu için Rusya'nın ortak kullanım önerisini desteklemiştir.³⁸ Ayrıca

³⁵ Terzioğlu, a.g.m., s.29.

³⁶ Hazar Denizi'nin ulusal sektörlerle bölünmesi durumunda; Kazakistan % 29.6 (111.296 kilometrekare), Azerbaycan % 19.5 (73.320 kilometrekare), Rusya % 18.7 (70.312 kilometrekare), Türkmenistan % 18.4 (69.14 kilometrekare), İran % 13.8'lik (51.888 kilometrekare) bir paya sahip olacaktır., Bakınız, Oğan, a.g.m., par.16.

³⁷ Zikreden, Oğan, a.g.m., par.16.

³⁸ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1, Ankara, 1998, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf>, s.112.

her iki ülke de Hazar'ın ve kaynaklarının geleceğini belirme konusunda sadece beş kıyıdaş devletin hakkı olduğunu ve hukuksal statüsünün konsensüsle, diğer dış aktörlerin müdahalesi olmadan belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu süreçte Türkmenistan da Rusya ve İran'a yakın bir tez ileri sürmüştür. Türkmenistan her bir kıyıdaş ülkenin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Türkmenistan'ın Hazar politikasının merkezinde, Çırağ, Kepez, Azeri (Kaveroçin, Serdar, Hazar) yataklarına ilişkin hak iddiaları olmuştur.³⁹

Bu süreçte Rusya ve İran, kendi tezlerini kabullendirmek adına 1995'de kıyıdaş devletler arasında toplantı yapılmasına yönelik anlaşma imzalamışlardır. Ancak görüşmelerde kıyıdaş devletlerin ortak çözüm bulamaması nedeniyle, Kasım 1996'da Aşgabat'ta toplanan taraflar, Hazar'ın statüsü belirlenene kadar mevcut rejimin korunmasına yönelik bir bildiri kabul etmişlerdir. Fakat askeri (hard power) araçların başarısız olduğunu, Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi sektörlerini belirleyerek uluslararası büyük petrol şirketlerini buralara yatırıma özendirdiklerini ve Batı'nın desteğini sağladıklarını gören Rusya, yeni bir strateji belirlemiştir. Bu bağlamda Rusya, ekonomik araçları (soft power) etkin olarak kullanarak bu “*de facto*” oluşumun dışında kalmamak için girişimlerde bulunmuştur. Şöyle ki, Rusya, Temmuz 1998'de Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağı için ortay hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma imzalamıştır.⁴⁰ Nitekim Rusya'nın kendi savunduğu fikirlerinden taviz vererek Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesine destek vermesinde bu ülkenin ulusal sektöründe (“Khvalinskaya” yatağı) çok zengin petrol yataklarının bulunması da etkili olmuştur.⁴¹ Dönemin Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Boris Pastukhov bu politika değişikliğini şu kelimelerle ifade etmiştir: “realiteyi tanımak gerekiyor”.⁴² Ancak her ne kadar Rusya, ekonomik kazançlara ağırlık vererek Kazakistan ve Azerbaycan ile anlaşma yolunu seçse de su yüzeyi için ortak sahiplik uygulanmasını ileri sürerek, geleceğe yönelik gerekli güvenlik garantisini de sağlamayı da ihmal etmemiştir. Böylelikle Rusya, Hazar'a yabancı askeri unsurların dâhil olmasını engelleyebilmiştir. Diğer yandan Rusya'nın politika değişikliği, İran ile arasındaki ikili ilişkilere de olumsuz yansımıştır.

³⁹ Çolakoğlu, a.g.m., s.113.

⁴⁰ Oğan, a.g.m., par.19.

⁴¹ Oğan, a.g.m., par.19.

⁴² Zikreden Oğan, a.g.m., par.22.

Rusya'nın bu politikalarına karşılık İranlı yetkililer, Rusya'ya tepki olarak Rusya ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmayı BM nezdinde protesto etmiş ve tüm kıyıdaş devletlerin katılımıyla Hazar'ın statüsünün belirlenebileceğini ileri sürmüştür.⁴³

Putin döneminde de Hazar'ın Statüsü ve Paylaşımı Sorunu, Rusya ve İran ilişkilerine en önemli sorunlardan biri olarak yansımıştır. Bu dönemde Rusya, 1990'ların sonunda geliştirdiği Hazar politikasına devam etmiştir.⁴⁴ Nitekim Enerji Bakanlığı görevini yürüten Viktor Kalyujni, 31 Mayıs 2000'de Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Devlet Başkanı'nın Hazar Özel Temsilcisi olarak atanmasının ardından, düzenli bir süreklilik içerisinde Astana, Aşkabat, Tahran ve Bakü'yü ziyaret ederek Hazar sorununu, Rusya'nın bakış açısı çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Kalyujni, bu göreve atanmasından sonra sürekli olarak Hazar'da statü sorununun bir an önce çözülmesi ve bu konuda geç kalınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵ Rusya, ayrıca çeşitli enstitüler ve araştırma merkezleri açarak birincil derecede önem verdiği Hazar bölgesini derinlemesine bir incelemeye almıştır. Nitekim bu dönemde Rusya, bölge ülkeleri ile yoğun bir temasa başlamış ve anlaşmalar imzalamıştır. Şöyle ki, 9 Ekim 2000 tarihinde Rusya ve Kazakistan Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklarasyon yayınlamışlardır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "ortay hat" (median line) prensibini kabul etmiş ve denizin dibini ulusal sektörlere bölmeyi, su yüzeyini ise ortak kullanıma açmayı kararlaştırmışlardır. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için ise iki ülke yüzde 50/50 prensibini benimsemişlerdir.⁴⁶ Nitekim 9 Ocak 2001'de Putin ve Haydar Aliyev de Hazar'ın deniz yatağını bölen ve suyu ortak ilan eden bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmada denizin dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında kalmıştır. Kazakistan ayrıca Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Daha sonra Mayıs 2002'de Kazakistan ile Rusya arasında Hazar'daki petrol sahalarını ortak işlemeyi öngören bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁷ Bu gelişmelerden de görüldüğü gibi, Putin Yönetimi, Hazar konusunda da İran ile birlikte sert güç (hard power) unsurlarını kullanarak ortak baskı

⁴³ "Iran Attacks Caspian Oil Deal", BBC News, 08.07.1998, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/128592.stm>, (e.t.06.03.2013), par.1-3.

⁴⁴ Oğan, par.9.

⁴⁵ "Viktor Kalyuzhny, Russian President's Special Envoy For The Caspian Sea Issue, Arrives In Iran", Pravda, 07.04.2001, http://english.pravda.ru/news/world/07-04-2001/40146-0/#.U8Hjhl_uZw, (e.t.06.03.2013), par.1.

⁴⁶ Terzioğlu, a.g.m., s.31.

⁴⁷ Oğan, a.g.m., par.30.

kurmak yerine, birebir görüşmeler ve ticari pazarlıklar yaparak kıyıdaş devletlerin güvenini kazanma yolunu seçmiştir.⁴⁸

Diğer yandan İran, Rusya'nın Hazar politikalarından rahatsızlığını dile getirerek, Mart 2001'de Türkmenistan'da yapılmasını planlanan Hazar zirvesine katılmayacağı yönünde beyanlarda bulunmuştur. Buna karşılık Kalyujni, İran'ın bu zirveye katılımını sağlamak için İran'da girişimlerde bulunmuştur. Nitekim İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin talebiyle, Hazar Zirvesinin, Mart 2001'de Hatemi'nin Moskova ziyaretinin ardından yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Nitekim Hazar sorunu Hatemi'nin Moskova ziyaretinin gündem maddelerinden biri olmuş, ancak iki ülke bu konuda ortak bir politika belirleyememişlerdir. Böylelikle Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan'ın ortak politikalarına karşılık, İran Türkmenistan ile ortak politikalar izlemeye başlamıştır. Türkmenistan, bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmiş ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmıştır. Türkmenistan gibi İran da, Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁰ Türkmenistan'ın İran'ın olmadığı hiçbir toplantıya katılmak istememesi ve Niyazov'un Hazar özel temsilcisini görevden alarak yerine Türkmenistan'ın Meşed (İran) Başkonsolosu'nu tayin etmesi Hazar konusunda bu ülkenin, İran ile arasında giderek artan bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değerlendirilmiştir.⁵¹ Azerbaycan'ın ulusal sektöründe bulunan kaynaklara yönelik hak iddiaları, İran ve Türkmenistan'ı ortak politika izlemeye yönlendiren nedenlerden biri olmuştur. Bu iki ülke sürekli bir şekilde Azerbaycan'ın "tartışmalı" yataklarda çalışmaların yürütülmesini eleştirmişlerdir. 2001 yılında Tahran, daha da ileri giderek Bakü'ye askeri-politik baskı uygulamaya başlamıştır. Şöyle ki, İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 18 Nisan 2001'de yaptığı bir açıklamayla "ülkesinin Hazar'daki ulusal çıkarlarını korumak için gerekirse silahlı kuvvetlerini kullanabileceğini ve İran ordusunun her an savaşa hazır olduğunu" ifade ederek Azerbaycan'ı uyarmıştır.⁵² Nitekim sözlü uyarıların ardından, İran Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları, 23 Temmuz'da

⁴⁸ Shaffer , "Khatami In Moscow Boosts Russian-Iranian Arms Cooperation", a.g.m., par.4.

⁴⁹ Christopher Pala, "Iran's Concerns Over Caspian Cause Delay In Oil Meetings", **The St.Petersburg Times**, 2 March 2001, http://sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=14609, (e.t.05.04.2013), par.5-7.

⁵⁰ Oğan, a.g.m., par.31.

⁵¹ Oğan, a.g.m., par.31.

⁵² Oğan, a.g.m., par.35.

Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan "Alov" yatağında araştırmalar yapan Azerbaycan'a ait "Jeofizik 3" ve "Alif Hacıyev" isimli araştırma gemilerini taciz etmiştir.⁵³ Bunun yanı sıra İran askeri uçakları 2001 yılında Azerbaycan'ın Hazar'daki ulusal hava sahasında askeri manevralar yaparak tacizlerine devam etmiştir.⁵⁴ Ancak İran'ın bu hareketi ciddi olarak bir toprak iddiasından ziyade Azerbaycan'a yönelik bir "gözdağı" olarak değerlendirilmiştir. Şöyle ki, Tahran, Hazar'da askeri-politik baskı uygulayarak, bölgede stratejik üstünlük elde etmeye çalışmıştır. Yine 27 Haziran 2001'de Türkmenistan, borç görüşmeleri için bu ülkede bulunan Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Abbas Abbasov'a bir nota vererek, Hazar Denizi'nin itilafli bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarında tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dâhil, hidrokarbon kaynaklarının aranması ve üretilmesi işlerini, aidiyet ile ilgili meseleler sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir.⁵⁵ Nitekim bu gelişmelerin ardından, Türkmenistan, mali sorunları öne sürerek Azerbaycan'daki büyükelçiliğini kapatmıştır.⁵⁶

Rusya, bu gelişmeler karşısında tarafları daha sakin olmaya davet etse de açık bir şekilde Azerbaycan'ı desteklemiştir.⁵⁷ Rusya'nın Azerbaycan'ı desteklemesi, bu bölgeyi kendi egemenlik bölgesi sayan Rusya'nın Hazar'da askeri bir güç olarak giderek aktifleşen İran'a karşı ciddi bir tepkisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu tartışmalarda Rusya'nın Azerbaycan'dan yana ağırlığını koymasında, Rus enerji sektörünün önde gelen şirketlerinin Azerbaycan'da süren projelerde hissedar olmaları da etkili olmuştur. Diğer yandan İran ve Türkmenistan'ın muhalif politikalarına karşılık, 2002 yılının Ağustos ayında, Rusya Savunma Bakanı Sergei Ivanov denetiminde donanma tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Bu durum, siyaset gözlemcileri tarafından İran ile Rusya arasındaki

⁵³ Douglas Frantz, "Iran and Azerbaijan Argue Over Caspian's Riches", **The New York Times**, 30.08.2001, <http://www.nytimes.com/2001/08/30/world/iran-and-azerbaijan-argue-over-caspian-s-riches.html>, (e.t.05.03.2013), par.2.

⁵⁴ Elxan Şahinoğlu, "İran-Azerbaycan Münasibetleri İle Bağlı Hesabat", **Qafqaz Info**, 06.08.2012 <http://qafqazinfo.az/axiv-bran-azrbaycan-munasibetleri-il-bal-hesabat-font-colored21-shifbfont-t23039.html>, (e.t.05.03.2013), par.5.

⁵⁵ "Türkmenistan ile Azerbaycan Arasında Hazar'da Petrol Arama Sorunu", **USAK Gündem**, 2 Temmuz 2012, <http://www.usakgundem.com/haber/74337/t%C3%BCrkmenistan-ile-azerbaycan-aras%C4%B1nda-hazar-39-da-petrol-arama-sorunu.html>, (e.t.05.03.2013), par.1.

⁵⁶ Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbangulı Berdimuhamedov, 2008 yılında Bakü Büyükelçiliğini yeniden açarak iki ülke arasında ilişkilerin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Bakınız, "Azerbaycan - Türkmenistan Münasibetleri", **Heyder Əliyev İrsi** **Beynelxalq Elektron Kitabxana**, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/3639411.html>, (e.t.20.09.2013), par.5.

⁵⁷ Kayrak, a.g.m, par.24.

restleşmenin göstergesi olarak yorumlanmıştır.⁵⁸ Nitekim ertelemelerin ardından, 2002 yılında Aşkabat'ta gerçekleşen Birinci Hazar Zirvesi, ülkeler arasındaki ayrılıkları gözler önüne sermiştir. İran bu zirvede de Hazar'ın eşit bir şekilde bölünmesi yönünde iddiaları dile getirmiş ve Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın imzaladığı anlaşmaları kabul etmemiştir.⁵⁹ İran'ın bu tutumu nedeniyle, 2003 yılında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, deniz yatağının taksimi konusunda "ortay hat" yöntemine dayalı üç taraflı bir anlaşma imzalama yolunu seçmişlerdir. Bu anlaşma ile münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlenmiştir.⁶⁰ Buna karşılık, Türkmenistan ve İran, Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir anlaşma imzalayarak uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca bu iki devlet, Azerbaycan-Rusya-Kazakistan anlaşmasının hukuka aykırı olduğunu, Hazar'ın statüsünün beş devlet arasında düzenlenmesi gerektirdiğini savunmuşlardır. Böylelikle Hazar'ın statüsü konusunda Kuzey-Güney ayrışması ortaya çıkmıştır.⁶¹ Nitekim görüş ayrılıklarını, 2004 yılında RF Dışişleri Bakanı Lavrov da dile getirmiş, Hazar Denizi Hukuksal Rejimi konusunda 33 başlıktan sadece 8'inde uzlaşma sağlandığını açıklamıştır.⁶²

Diğer yandan Rusya-ABD ilişkilerindeki gerginliğe paralel olarak, Rusya-İran ekseninde Hazar işbirliği yeniden gündeme gelmiştir. Ocak 2006'da RF Savunma Bakanı Sergei İvanov, terörizmi, uyuşturucu ticaretini ve kitlesel imha silahlarının yayılmasını önlemek için beş kıyıdaş devletten oluşacak çokuluslu bir CASFOR ordusunun kurulmasını önermiştir.⁶³ ABD ve müttefiklerinin Hazar'daki eylemlerinden rahatsız olan İran, Rusya'nın potansiyel askeri tehditleri bertaraf etmek amacıyla, CASFOR'un yaratılması önerisini destekleyen ilk ülke olmuştur. Nitekim 2007 yılında İran'da düzenlenen Hazar Zirvesi, tarafların daha ılımlı tutumuna sahne olmuştur. İran basınında

⁵⁸ Koolae, a.g.m., pp.9-10.

⁵⁹ "Caution Ahead of Caspian Summit", **BBC News**, 23 April 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1946236.stm>, (e.t.05.10.2013), par.9.

⁶⁰ Terzioğlu, a.g.m., s.32.

⁶¹ Oğan, a.g.m., par.34.

⁶² Zikreden, Robert O.Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", **Ortadoğu Etütleri**, Volume 2, No:2, Jule 2010, p.21.

⁶³ İlgar Gurbanov, "The Militarization of the Caspian Sea is Inevitable: Cooperation is Needed", **Bilgesam**, 14.09.2013, http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=587:the-militarization-of-the-caspian-sea-is-inevitable-cooperation-is-needed&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=145, (e.t.05.10.2013), par.18.

açıkça İran'ın zaferi olarak değerlendirilen zirvede, herhangi bir koşulda kıyıdaş devletlerin yabancı bir devlete ülkesini kullanarak diğer kıyıdaş devlete saldırısını yasaklayan özel bir anlaşmaya varılmıştır.⁶⁴ Böylelikle, ABD veya İsrail'in Hazar'dan (Azerbaycan üzerinden) İran'a saldırısının önü alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca zirvede, beş devletin onayı olmadan Trans-Hazar boru hattının yapılması yasaklanmıştır. Ancak kısa sürede Azerbaycan ve Türkmenistan/İran arasında ihtilaflar yeniden ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, 2008'de Azerbaycan sınır güvenliğine mensup helikopterler ve hücum botları, Türkmenistan açısında tartışmalı bölgelerde çalışan Malezya ve Kanadalı şirketlerin kendi karasularından çıkmasını istemiştir. Aynı şekilde İran da 2009'da Azerbaycan'ın kendi karasuları olarak gördüğü bölgeye petrol araştırma gemilerini göndermiştir.⁶⁵ Nitekim İran nükleer sorununa paralel olarak, Hazar sorunu konusunda da Rusya-İran ilişkileri gerginleşmiştir. Tahran, Kazakistan'ın kıyıdaş devletlerin 25 millik sahil alanında ulusal güvenlik sektörleri oluşturma fikrini desteklemeye başlamıştır.⁶⁶ Zira bu durumda İran ve SSCB arasında imzalanan 1940 anlaşmasına göre İran'ın payı iki kez artmış olacaktır. Bu durum, Rusya tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca, İranlı yetkililer, bu alana ek olarak balıkçılık alanında da Rusya'nın 10 millik alan görüşüne karşılık 35 millik balıkçılık sahası olmasını savunmuşlardır. Havza konusundaki çözümsüzlük, başka konulara da yansımalar göstermiştir. Örneğin, iki ülke, ulusal yargı yetkisi altındaki alanlarda gemicilik rejimi konusunda da uzlaşma sağlayamamışlardır. İran ayrıca, Hazar'ın tamamen silahsızlandırılmasını veya beş kıyıdaş ülkenin askeri potansiyellerinin sınırlandırılmasını; bunun yanında ortak askeri kontrolün kurulmasını ısrarla istemiştir. Bu isteklere katılmayan Rusya ise Eylül 2009'da İran'ı davet etmeden Kazakistan'da kıyıdaş devletler arasında bir toplantı gerçekleştirmiştir.⁶⁷ Her ne kadar iki ülke Temmuz 2009'da Hazar'da bir dizi deniz tatbikatı gerçekleştirse de bahsi geçen dönemde ikili arasında tehdit algılaması artmıştır. Nitekim bu dönemde CASFOR Projesi, 2011 yılına kadar askıya alınmıştır.⁶⁸ Kasım 2010'da Bakü'de üçüncü Hazar Zirvesi gerçekleşmiş, ancak yine ortak bir çözüm bulunamamıştır. Zirvede kıyıdaş ülkeler, Hazar bölgesinin güvenliğinin sadece

⁶⁴ Kaveh L Afrasiabi, "Caspian Summit A Triumph For Iran", **Asia Times**, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IJ18Ak01.html (e.t.07.08.2013), par.4.

⁶⁵ Gurbanov, a.g.m., p.26.

⁶⁶ Gurbanov, a.g.m., p.26.

⁶⁷ Mark N.Katz, "Russian-Iranian Relations In The Obama Era", **Middle East Policy**, Vol. XVII, No. 2, Summer 2010, p.64.

⁶⁸ Ariel Farrar-Wellman, "Russia-Iran Foreign Relations", **Iran Tracker**, 2 August 2010, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/russia-iran-foreign-relations>, (e.t.08.09.2013)

beş kıyıdaş devletin yetkisi dâhilinde olduğunu; yabancı devletlerin sürece dâhil olamayacağını kararlaştırmışlardır. Nitekim Rusya’da yapılması planlanan dördüncü Hazar Zirvesi yaklaşırken, tarafların hâlâ ortak bir kararda uzlaşamadıkları görülmektedir. Bu da Hazar’ın hukuksal statüsünün daha uzun bir zaman gündemde kalacağını göstermektedir.

2.2. HAZAR KAYNAKLARININ KULLANIMI VE TAŞINMASI KONUSUNDAKİ İLİŞKİLER

Sovyetlerin Birliği’nin dağılmasının ardından, Hazar kaynaklarının kullanımı konusu, ağır ekonomik buhran geçiren yeni bağımsız devletlerin temel gündem maddesi olmuştur. Diğer yandan bölgede etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya, bu ülkelerin bağımsız ekonomik politika izlemesine karşı çıkmıştır. Nitekim İran da Hazar’da yabancı devletlerin varlığından endişe etmiştir. Bu bağlamda Rusya ve İran, Batılı şirketleri Hazar’da petrol ve doğal gaz keşifleri görüşmelerinden uzak tutmaya çalışmışlardır.⁶⁹ Özellikle petrol görüşmelerinin merkezinde Azerbaycan sektöründeki yataklar olduğu için, Rusya ve İran’ın ortak politikalarının hedefi de Azerbaycan olmuştur. Şöyle ki, iki ülke Karabağ Sorunu vasıtasıyla Azerbaycan’ın Batılı ülkelerle/şirketlerle görüşmelerini engellemeye çalışmışlardır.

Diğer taraftan, Azerbaycan, Rusya ve İran’ın engellemelerini aşmak için her iki ülkeye de konsorsiyumdan pay önermiştir. Nitekim İran, Azerbaycan’ın Hazar enerji kaynakları konusunda Batılı ülkelerle anlaşmanın yapılmasını istememesine rağmen, Azerbaycan, Rus şirketi LUKoil’e %10luk pay vererek, 20 Eylül 1994’de “Asrın Anlaşması” olarak bilinen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Paylaşılması Anlaşmasını” imzalamıştır.⁷⁰ Anlaşmaya yönelik Rusya’dan gelen tepkiler ise tutarsız olmuştur. Bir yandan Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 5 Ekim 1994’te BM’ye müracaat ederek sorunun genel kurulun kış oturumunda ele alınmasını istemiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Grigori Krasin ise “1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Rusya-İran anlaşmalarını hatırlatarak bakanlığın petrol anlaşmasını tanımadığını ve tek taraflı hareketlerin, özellikle

⁶⁹ Kozhanov, a.g.m., p.11.

⁷⁰ Yaklaşık 7.4 milyar Dolarlık bu anlaşma ile LUKoil ile beraber, BP, Unocal, Statoil, Exxon Mobil, Penzcoil, ITOCHU, TPAO, Delta Hess ve SOCAR petrol şirketlerinden oluşan uluslararası konsorsiyumun (AIOC) 30 yıllık petrol çıkarımını öngörmüştür. Bakınız, Oğan, a.g.m., par.36.

rezervler ve Hazar Denizi konusunda yapılan işlerin uluslararası hukuka uygun olmadığı ve denizin ekoloji sistemini tehlikeye soktuğunu” bildirmiştir.⁷¹ Diğer yandan ise dönemin Rusya Federasyonu Enerji Bakanı Yuri Şafranik, Rusya Hükümeti’nin Hazar Denizi’ndeki petrol yataklarının kullanımında Azerbaycan’ın bütün haklarını tanıdığını bildirmiştir.⁷² ABD’nin vetosu nedeniyle konsorsiyumdan hiçbir pay alamayan İran ise Hazar Denizi’nin statüsü konusundaki belirsizliği öne sürerek Nisan 1995’de bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiş, Azerbaycan’ın oluşturduğu ‘uluslararası konsorsiyumun’ kanun dışı olduğunu iddia etmiştir. Diğer yandan Azerbaycan, İran’ın tepkisini azaltmak adına, 1995 yılında İran’a, yabancı şirketlerin yatırım yaptığı ‘Şahdeniz’ doğal gaz yatağı ve ‘Lenkaran- Talış-Deniz’ petrol yatağında yüzde 10’luk bir pay vermiştir. Ayrıca Haydar Aliyev’in Batılı devletlerle güzergah konusundaki görüşmelerinde İran güzergahını masada tutması, İran’ın anlaşmaya yönelik direncini kırmıştır. Dolayısıyla Rusya ve İran’ın tutarsız politikaları ‘Asrın Anlaşması’nın hukuksal olarak kabul edilmesine zemin sağlamıştır.

Ancak “Asrın Anlaşması”nın imzalanmasına rağmen, söz konusu kaynakların Batı pazarlarına ulaşması sorunu gündemde kalmıştır. Bölge ülkeleri, Rusya, İran, Gürcistan ve Türkiye boru hattı projelerinin kendi ülkelerinden geçmesi için rekabete girişmişlerdir. Nitekim güzergah sorunu, bölge ve bölge dışı ülkeler açısından, sadece ekonomik nedenlerle değil, stratejik kazançlar açısından da değerlendirilmiştir. Rusya bölgedeki nüfuzunu korumak ve Avrupa’nın enerji bağımlılığını devam ettirmek için güzergahın Rusya üzerinden (Bakü-Novorossisk) geçmesini elzem görmüştür. İran, hem Kazakistan’ın hem de Azerbaycan’ın petrolünü Avrupa’ya taşımada en uygun hat olduğunu iddia etmiştir. Türkiye ise, kendi toprakları üzerinden geçecek (Bakü-Ceyhan) boru hattı projesini, jeostratejik konumu güçlendirmek için bir fırsat olarak görmüştür. Ayrıca Bakü-Novorossisk hattının kullanılması durumunda Boğazlarda karşılaşılabilecek ekolojik sorunlar da Türkiye’nin tutumunda etkili olmuştur. Batılı ülkeler ise bölgenin Rusya’ya olan ekonomik ve politik/güvenlik bağımlılığını azaltmak için, Rusya dışındaki hatları daha fazla tercih etmişlerdir. ABD ise sadece İran ile yaşadığı nükleer sorunlar nedeniyle değil, stratejik olarak Basra Körfezi’ne bağımlılığı azaltmak adına da en kısa hat olan İran rotasına karşı çıkmıştır.⁷³ Nitekim İran’ın veto edilmesi, Rusya ve İran arasında olası

⁷¹ Sergei Shargorodsky, “Oil Profits from Caspian Prove Hard to Extract”, **The Moscow Times**, 24.08.1994, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/oil-profits-from-caspian-prove-hard-to-extract/348963.html>, (e.t.05.10.2013), par.4-5.

⁷² Oğan, a.g.m., par.38.

⁷³ Alam, a.g.m., p.16.

çatışmayı engellemiştir. Yine Kazakistan'ın Tengiz petrolünün Avrupa'ya ulaştırılmasında, İran'ın transit ülke olma ihtimali, Nisan 1996'da Başkan Yeltsin'in, Almaati'da Rusya rotasının kullanılması sağlayarak Tengiz Konsorsiyumu'na katılım anlaşması imzalaması ile sona ermiştir.⁷⁴ Nitekim Rusya, 1997 yılında erken petrolün Bakü-Novorossiysk boru hattı kullanılarak taşınmasını sağlayabilmiştir.⁷⁵

Diğer yandan Rusya ve İran, güzergâh konusunda rekabete rağmen, bölge ülkelerinin Batılı ülkelerle enerji alanında işbirliğini engellemek adına ortak politikalar izlemeye devam etmişlerdir. Rusya ve İran'ın bu politikalarına karşılık ise GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ülkeleri, Aralık 1998'de petrol boru hatlarının korunması için NATO ile barış işbirliği programı kapsamında özel birlik oluşturulmasını istemişlerdir. Ayrıca Ekim 1998'de ABD, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan Ankara Deklarasyonu ile Bakü-Ceyhan boru hattına desteklerini bildirmişlerdir. Nitekim ABD, Konsorsiyumda yer alan BP şirketine de bu yönde baskı uygulamaya başlamıştır. 18 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleşen AGİT zirvesinde, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan yetkilileri Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergâhı konusunda 1998'de imzalanan anlaşma konusunda somut anlaşmaya varmışlardır.⁷⁶

Putin döneminde enerji unsuru, Rus dış politikasının temel ilgi alanlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, bölgesel nüfuzunu ve dev enerji şirketlerinin çıkarlarını korumak adına Rusya, Hazar kaynaklarının kullanımı ve transiti konusunda belirleyici güç olmaya çalışmıştır. Avrupa pazarını kontrol altında tutmak isteyen Rusya, İran dâhil Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin kendisine rakip olarak Batı projelerinde yer almasını engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Putin, alternatif enerji projeleri üreterek ve potansiyel rakiplerle işbirliği yaparak Batı projelerinin kaynaklarını kesmeye çalışmıştır. Öncelikle Rusya, petrol alanında bölge ülkeleri ile anlaşmalar yaparak mevcut enerji hatlarının kullanmaya çalışmıştır. Şöyle ki, 2001 yılında inşası sona eren Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattı ile Rusya transit ülke olma konumunu korumuştur. Türkmenistan ve Kazakistan petrolünü Rusya üzerinden taşıyan bu hat ile Rusya hem ekonomik kazanç sağlamış hem de bu ülkelerin kendisine bağımlılığını devam ettirmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Alam, a.g.m., p.16.

⁷⁵ Ömer Göksel İşyar, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa, 2010. s.199.

⁷⁶ Patrick Richter, "Agreement signed in Istanbul on US-backed Caspian oil pipeline", 30 November 1999, **World Socialist Web Site**, <http://www.wsws.org/en/articles/1999/11/oil-n30.html>, (e.t.08.03.2013), par.2.

⁷⁷ İlyas Kamalov, "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.yılında Rusya'nın Orta Asya

Rusya'nın doğalgaz politikasının hedefi ise Batı'nın Rusya'yı 'bypass' ederek Hazar gazının Avrupa'ya taşınmasını öngören Güney Koridoru projelerini engellemek olmuştur. Rusya, bu bağlamda Batılı Nabucco Projesine alternatif olarak Güney Akım Projesini ortaya atmıştır. Bu yöndeki ilk adımlar Yeltsin döneminde atılmış ve Aralık 1999'da Gazprom ile Türkmenistan arasında gaz alım anlaşması imzalanmıştır. Aynı şekilde Putin döneminde Rusya, 2000 ve 2003'te Türkmenistan'la, Haziran 2004'te Özbekistan'la imzalanan doğal gaz anlaşmalarıyla bölgede enerji alanında denetimi sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca 2002 yılında Rus enerji devi Gazprom ile Kazakistan'ın enerji şirketi KazMunayGaz, ortak enerji şirketleri olan KasRosGaz'ı kurmuşlardır.⁷⁸ Yine Vladimir Putin'in Orta Asya'ya Mayıs 2007'de gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türkmenistan ve Kazakistan arasında da anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkmen gazının Kazakistan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir.⁷⁹ Böylelikle Nabucco Projesi için gerekli görülen kaynaklar iyice kısıtlamıştır.

Diğer yandan Rusya'nın önleme politikalarına rağmen Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa'ya doğrudan doğalgaz satışına istekli olmuştur. Şöyle ki, Azerbaycan, Türkiye'ye Şahdeniz I yataklarından yıllık 6,6 milyar metreküp doğalgaz satmayı kabul etmiştir. Bu bağlamda 2007 yılında Şahdeniz I rezervlerinin Bakü-Tiflis-Erzurum hattı vasıtasıyla taşınmasına başlanmıştır.⁸⁰ Nitekim yeni Şahdeniz II yataklarının keşfi ile gaz üretimi artan Azerbaycan, yıllık 31 milyar metre küp kapasiteli olduğu öngörülen Nabucco projesine tek başına gaz sağlayabileceğini savunmuştur.⁸¹ Ancak 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinin ve Türkiye'nin 2009'da Ermeni açılımının ardından, denge politikalarına ağırlık vermeye başlayan Azerbaycan, Rusya ile enerji alanında işbirliğine yönelmiştir. Şöyle ki, Azerbaycan, 14 Ekim 2009'da Gazprom ile 500 milyon metreküplük doğal gaz satışını öngören bir anlaşma imzalamıştır. Böylelikle, son yıllarda Gazprom'un Azerbaycan'dan gaz alımı ikiye katlanmıştır.⁸² Nitekim Rusya, Azerbaycan'ın Nabucco'ya

Politikaları”, Ahmet Yasevi Üniversitesi, (Rapor) Ankara, Haziran 2011, s.44.

⁷⁸ Bu şirket Kazakistan içerisinde faaliyet gösterdiği gibi, yurtdışına gaz da ihraç etmektedir. Rus Gazprom şirketi, Kazakistan'dan yılda yaklaşık 8 milyar metre küp gaz satın almaktadır. Ayrıca Kazakistan'ın Atırau şehri ile Rusya'nın Samara şehrini birbirine bağlayan 697 kilometre uzunluğundaki hat sayesinde Kazakistan yılda 15.2 milyon ton petrol ihraç etmektedir. 2009 yılında taraflar bu miktarın 25 milyon tona çıkarılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bakınız, Kamalov, a.g.m., s.45.

⁷⁹ “Gas Purchases”, **Gazprom**, <http://www.gazprom.com/about/production/central-asia/>, (e.t.04.03.2014).

⁸⁰ “Türkiye'nin Enerji Stratejisi”, **Türkiye Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.04.03.2014).

⁸¹ Mankoff, a.g.m., p.10.

⁸² Tahminen 40 mil uzunluğundaki Gazi-Magomed-Mozdok boru hattı, Azerbaycan'dan Rusya'nın güneyine uzanmaktadır. Önceleri bu boru hattı Rus doğalgazının Azerbaycan'a taşınması için

katılımını önlemek için Şah Deniz II gazını daha yüksek fiyattan almayı teklif etmiştir.⁸³ Bu da Nabucco için gerekli olan gaz miktarının yeniden sıkıntıya girilmesine neden olmuştur. Nitekim Batılı ülkeler, proje için yeni kaynaklar aramaya devam etmişlerdir. Bu bağlamda Rusya, İran, Mısır, Irak gibi ülkeler masada olsa da Batı'nın tercih ettiği ülke temelde yine Türkmenistan olmuştur. Buna göre Trans-Hazar gaz hattı (TCGP) ile Bakü gazına Türkmenistan gazının eklenmesi planlanmıştır. Nitekim Türkmenistan her ne kadar Rusya ile gaz anlaşmaları imzalarsa da Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak ve Batı ile ilişkilerini de geliştirmek adına bu projeye olumlu bakmıştır. Nihayet, Türkmen lider Gurbanguly Berdymuhammedov TCGP projesini desteklediğini açıklamıştır.⁸⁴ Hatta Türkmenistan, gaz yataklarının Karakum bölgesinden Hazar kıyısına ulaşımı için ülke içinde Doğu-Batı boru hattının inşaatına başlamıştır.⁸⁵

Diğer taraftan boru hattı projelerinin kendi ülkesinden geçmesine stratejik olarak büyük önem veren Türkiye, 2009'da Nabucco projesini imzalayarak, transit ülke olma rolünü sağlama almaya çalışmıştır. Nitekim 7 Haziran 2010 tarihinde İstanbul'da imzalanan belgelerle, Şahdeniz II'den Türkiye piyasasına ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek Azerbaycan doğal gaz miktarları ve bunun yanında fiyat ve transit tarifesine ilişkin olarak taraflar arasında ortak bir anlayış sağlanmıştır.⁸⁶ Ayrıca Kasım 2011'de bu iki ülke, Azerbaycan doğal gazının Türkiye üzerinden taşınması konusunda anlaşma yapmışlardır.⁸⁷ Ancak Türkiye'nin çabalarına rağmen, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında anlaşmazlıklar devam etmiştir. Şöyle ki, Türkmenistan ile Hazar'ın statüsü ve enerji kaynaklarının kullanımı konusunda uzun süredir sorunlar yaşayan Azerbaycan, Türkmenistan'ı kendisine rakip olarak görmekte ve TCGP projesine sıcak bakmamaktadır.⁸⁸ Diğer yandan, Rusya ve İran da TCGP projesine karşı muhalif tutum benimsemektedirler. İki ülke statü ve ekolojik sorunları dile getirerek projenin

kullanılmıştır. Ancak günümüzde tam tersine Rusya, bu hattı ile Azerbaycan'dan doğalgaz satın almaktadır. Bakınız, "Russia Report", **U.S. Energy Information Administration**, 26.11.2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/russia.pdf>, (e.t.03.01.2014), p.14.

⁸³ Mankoff, a.g.m., p.10.

⁸⁴ Vladimir Socor, "Turkmenistan Encourages Trans-Caspian Gas Pipeline", **Jemstown Foundation Global Research And Analysis**, 10 December 2010, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=37267&no_cache=1#.U8Lmdfl_uZw, (e.t.07.08.2013), par.5.

⁸⁵ Socor, a.g.m., par.1.

⁸⁶ "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", **Türkiye Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.04.03.2014).

⁸⁷ Mankoff, a.g.m., pp.20-21.

⁸⁸ Gurbanov, a.g.m., par.34.

gerçekleşmesini engellemişlerdir. Nitekim Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin ortak bir anlaşma imzalamaması durumunda böyle bir projenin gerçekleşmesi zorlaştırmıştır. Ayrıca Rusya, Güney Akım projesine son yıllarda yaşadığı sorunlar nedeniyle Ukrayna'yı bypass ederek Türkiye'yi de (boru hatlarının Karadeniz'de Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi) katarak pozisyonunu güçlendirmeye çalışmıştır. Nitekim Rusya ve İran'ın engellemeleri ve teknik sıkıntılar sonucunda Mart 2012'de Nabucco yatırımcıları, planlarını revize etmek zorunda kalmışlardır.⁸⁹ Ayrıca 2013'de Şahdeniz II konsorsiyumu, Nabucco yerine, Azerbaycan doğal gazının, Gürcistan ve Türkiye üzerinden, Bulgaristan, Hırvatistan ve İtalya'ya taşınmasını öngören Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı projesini (TAP) seçtiğini açıklamıştır.⁹⁰ Böylelikle Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltmayı hedefleyen, Güney Enerji Koridorunun Doğu ayağı olan Nabucco projesi rafa kaldırılmıştır.

Rusya ve İran'ın işbirliği yaptığı konulardan biri de Neka-Jask boru hattı projesi olmuştur. İran, Hazar kaynaklarını geliştirecek ve ülkenin kuzey bölgelerine (Tahran, Tebriz) ulaştıracak bir sisteme sahip olmadığı için, uzun müddet Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'dan kendisinin bu bölgeleri için petrol alımı yapmış ve bunun karşılığında aynı miktardaki petrolü Basra Körfezinden bu ülkeler namına ihraç etmiştir.⁹¹ Bu takas (swap) sistemi kapsamında 2007 yılında İran, Hazar kaynaklarını Neka limanından, Umman Denizi'ndeki Jask limanına taşıyacak 1640 km'lik boru hattı ile taşıma projesini gündeme getirmiştir. Nitekim Rusya ve Kazakistan (Kaşagan petrol sahası) da bu projeye katılmaya karar vermişlerdir.⁹² Ayrıca Rusya'nın teklifi ile Azerbaycan ve Türkmenistan'ın da bu projeye katılımı sağlanmıştır.

Hazar kaynaklarının kullanımı ve transiti konusunda diğer bir rekabet ayağı ise Asya bölgesinde yaşanmaktadır. Bu rekabetin Rusya ve İran dışındaki aktörleri; büyüme hızlarına paralel bir şekilde enerji ihtiyaçları artan Çin ve Hindistan'dır. Bu bağlamda Türkmenistan ve İran'ın enerji kaynakları konusunda alternatif projeler gündeme gelmektedir. Pazarını çeşitlendirmek hevesinde olan Türkmenistan, Güney Yolotan

⁸⁹ Kozhanov, a.g.m., p.23.

⁹⁰ Olgu Okumuş, "What Did Turkey Lose When EU Lost Nabucco?", **Al-Monitor**, 02.06.2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/eu-nabucco.html##ixzz35IsycWTY> (e.t.07.08.2013), par.3-5.

⁹¹ "Iran Report", **US Energy Informations Administration**, 28.03.2013, <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=ir>, (e.t.03.01.2014), par.5.

⁹² "National Iranian Oil Refining and Distribution Company", <http://en.niordc.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=77&pageid=967#nekajask>, (e.t.05.02.2014).

bölgesinden (Özbekistan ve Kazakistan üzerinden) Çin'e ulaşan doğalgaz boru hattını (CAGP) 2009 yılından beri işletmektedir. Bu hattın dışında Çin, Güney Yolotan yatakları yakınlarındaki gaz yataklarının kullanımını de öngören Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan boru hattının (Line D) inşasına başlamıştır.⁹³ Ayrıca daha 1990'larda Unocol şirketi tarafından projelendirilen, ancak bölgede Taliban'ın güçlenmesi nedeniyle rafa kaldırılan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan boru hattı projesi (TAPI/Censtas) de yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim Kasım 1999'da kabul edilen ve Afganistan'da istikrarı ve bölgesel ekonomik entegrasyonu amaçlayan İpek Yolu Stratejisi'ni gerçekleştirmek isteyen ABD bu projeyi desteklemektedir.⁹⁴ Buna karşılık ise Rusya, İran'ı Avrupa pazarından uzak tutmaya çalışmak adına, ABD'nin desteklediği TAPI (Censtas) Projesine alternatif olarak 2002 yılında açıklanan 2700 km'lik İran-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı projesini desteklemiştir. Ancak 2009'da İran'ın Hindistan'a satış ücretini artırması, Hindistan'ın projeden ayrılmasına neden olmuştur. Diğer yandan Afganistan'daki gelişmeler nedeniyle TAPI projesinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını düşünen Pakistan, ABD'nin itirazlarına rağmen, artan enerji ihtiyacı karşılamak için İran ile işbirliğine devam etmiştir. Böylelikle 5 Haziran 2009'da İstanbul'da İran Ulusal Gaz İhracat Şirketi ile Pakistan Eyaletlerarası Gaz Şirketi arasında anlaşma imzalanmıştır.⁹⁵ Nitekim 2009 yılında projenin İran ayağının büyük bir bölümünün tamamlanmasının ardından, İran ve Pakistan, 2010 yılında iki ülke arasındaki boru hattının inşasının başlaması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmayla İran, Pakistan'a 25 yıl boyunca, günlük 750 milyon metre küp gaz satmayı kabul etmiştir. Ancak Pakistan'ın yaşadığı mali sorunlar ve siyasal istikrarsızlık, projenin öngörüldüğü gibi 2014 yılında tamamlanmasını engellemiştir. Diğer yandan, Rusya (Gazprom) ve Çin'in projeye destek vermesi, Pakistan-Hindistan doğalgaz boru hattı projesinin İran-Pakistan ayağının yakın zamanda gerçekleşmesine olanak sağlamıştır.⁹⁶

⁹³ Michael Lelyveld, "China Pursues New Central Asian Gas Route", **Radio Free Asia**, 10.02.2014, http://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/gas-02102014124143.html, (e.t.05.02.2014), par.2-5.

⁹⁴ Mankoff, a.g.m., pp.20-21.

⁹⁵ "Project Focus: Iran-Pakistan-India Gas Pipeline", **Gulf Oil And Gas**, <http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/projects/3dreport.asp?id=100730>, (e.t.05.02.2014).

⁹⁶ "İran Doğalgazı Pakistan'a Sevk Edilecek", **Rusya'nın Sesi**, 01.02.2013, http://turkish.ruvr.ru/2013_02_01/Iran-dogalgazi-Pakistana/, (e.t.05.02.2014).

3. KAFKASYA'DAKİ ETNİK ÇATIŞMALAR BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya, sahip olduğu jeopolitik konumu nedeniyle uluslararası politikanın rekabet alanlarının biri haline gelmiştir. Nitekim Hazar kaynaklarının kullanımı ve enerji hatlarının güzergâhı konusunda yaşanan rekabet süreci, Kafkasya bölgesinin güvenlik denklemlerine doğrudan etki yapmıştır. Bu süreçte Rusya'nın Kafkasya'da sadece nüfuzu azalmamış, toprak bütünlüğünün kaybedilme tehlikesi de baş göstermiştir. Bu da Rusya'yı bölgeye yönelik sert politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda Rusya, Azerbaycan'ı yönlendirmek ve Gürcistan'ı devre dışı bırakmak için Dağlık Karabağ, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını körüklemiştir. Ayrıca Rusya, bölge ülkelerine doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Nitekim İran da jeopolitik kaygılar nedeniyle Rusya ile ortak politikalar izlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda İran, Rusya'nın bölgedeki üstünlüğünü kabul ederek, Rusya'nın çıkarlarına tehdit olarak görünmekten kaçınmaya dikkat etmiştir. Şöyle ki, İran Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını Sovyetler Birliği dağılana kadar tanımayarak Rusya ile bölgesel konularda işbirliği içinde olacağını göstermiştir.⁹⁷ Ayrıca bölgede yaşanan etnik çatışmalarda da Rusya ile ortak tutum benimsemiştir. Şöyle ki, Çeçenistan Sorununda İran, Rusya'nın toprak bütünlüğünü desteklerken, Karabağ Sorununda da arabuluculuk girişimlerine rağmen Rusya ile aynı tarafta yer almıştır.

Diğer yandan, ABD ve diğer Batılı devletler, Rusya ile ilişkileri ön planda tutarak ('Russia First' Politikası), 1990'ların ortalarına kadar, bölgeye yönelik doğrudan etkinlik kurma politikaları izlemekten kaçınmışlardır. Şöyle ki, Batılı devletler, Türkiye'yi model ülke olarak lanse ederek, Türkiye vasıtasıyla bölgesel politikalarını izlemeye çalışmışlardır. Nitekim Rusya ve İran Türkiye'yi 'bölgede NATO ve ABD'nin Truva atı' olarak görmüş ve Türkiye'nin bölgedeki Türk milliyetçiliğini körükleyebileceğinden kaygı duymuşlardır. Özellikle İran, bünyesindeki Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık politikası izlemesinden endişe duymuştur. Bu nedenle İran, Rusya gibi Azerbaycan'daki "Talış" ayrılıkçı hareketlerini ve İslami partileri destekleyerek, Azerbaycan'da siyasal istikrarsızlığın sürmesini hedeflemiştir.⁹⁸

⁹⁷ Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", a.g.m., par.17.

⁹⁸ Kaweh Sadegah-Zadeh, "Iran's Strategy in the South Caucasus", **Caucasion Review of International Affairs**, Vol.2, Winter, 2008, <http://cria-online.org/Journal/2/Iran's%20Strategy%20in%20the%20South%20Caucasus%20by%20Kaweh%20Sade>

Ancak 1990'ların ortalarından itibaren ABD, Hazar Havzası Stratejisi kapsamında Orta Asya ve Körfez bölgesini, çıkarları için önemli bölgeler olarak açıklamış ve bölge petrol ve gaz kaynakları konusunda taleplerini açıkça dile getirmiştir. Bu bağlamda, ABD Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına desteğini açıkça belirtmiştir. Bu durum bölge ülkelerinin dış politika seçeneklerini artırırken, İran ve Rusya'nın NATO tehdit algısını üst seviyeye ulaştırmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın NATO ile ortaklık anlaşması imzalaması ve ordularının modernizasyonunda ve silahlanma konusunda ABD ve Türkiye'den destek alması Rusya ve İran'ı endişelendirmiştir. Bu bağlamda iki ülke, Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı dengeleri sağlamak ve Türkiye'nin etkinliğini sınırlandırmak için Ermenistan'ı desteklemişlerdir. Şöyle ki, Rusya, Ermenistan'a daha çok askeri bağlamda destek verirken, İran ekonomik ve enerji alanlarında yardımda bulunmuştur.⁹⁹ Ayrıca ikili Avrupa ve ABD'deki Ermeni lobisini kullanarak bu ülkelerin etkinliklerini de sınırlandırmaya çalışmışlardır.¹⁰⁰

Nitekim Putin'in başkanlığı döneminde Kafkasya'da iki cephe- Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya, İran, Ermenistan kutuplaşma devam etmiştir. Rusya, dengeyi kendi lehine çevirmek için, Hazar sorununda olduğu gibi, Kafkasya'ya yönelik daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Putin, ülke içindeki Çeçenistan, Dağıstan ve diğer bölgelerdeki ayrılıkçı hareketlere yönelik sert askeri önlemler alırken, bölge ülkeleri Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik politikalarında ekonomik unsurları ön plana getirmiştir. Bu politikalarla Putin, tehdit olarak gördüğü Batılı ülkelerin ve NATO'nun bölge ülkeleri ile ilişkilerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Ancak Gürcistan örneğinde görüldüğü gibi, Rusya, güvenliğine yönelik ciddi tehdit algılaması durumunda askeri araçları kullanmaktan da vazgeçmemiştir.¹⁰¹

Diğer yandan İran da "bölge dışı" aktörler olarak tanımladığı Avrupa Birliği, ABD ve NATO'nun bölgedeki etkinliklerinin sınırlandırılmasına yönelik politikalarına devam etmiştir. Nitekim Washington ile yaşadığı gerginlik nedeniyle çevrenin tehdidi ile karşı karşıya kalan İran için Kafkasya'nın önemi giderek artırmıştır. Bölgede marjinalleşmekten korkan İran, tüm bölgesel işbirliği örgütlerinde rol almaya çalışmıştır.¹⁰² Bu bağlamda İran,

[gZadeh_done.pdf](#), (e.t.09.07.2013), p.4.

⁹⁹ Keskin, a.g.m., par.19.

¹⁰⁰ Keskin, a.g.m., par.19.

¹⁰¹ Dmitri Trenin, **The End of Eurasia: Russia on The Border Between Geopolitics And Globalization**, Carnegie Endowment for International Peace, Moscow, 2002, p.9.

¹⁰² Keskin, a.g.m., par.20.

Transkafkasya'nın tüm sorunları için 3+3 (üç bölgesel güç ve üç Transkafkasya ülkesi) formülünü önermiştir. Tahran'ın bakış açısıyla, ancak bu ülkelerin bölgesel gelişmelerle ilgilenmeye hakkı vardır. Bu iddia, Rusya'nın çıkarları ile de örtüşmüştür. Zira bu öneri, Tahran'ın Transkafkasya'daki girişimleri ve projelerinde Rusya'nın katılmasını isteyeceğini, en azından Moskova'nın görüşünü dikkate alacağını göstermiştir. Nitekim İran, Kafkasya'da Rusya'nın bakışını ve çıkarlarını dikkate alarak politika üretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda İran, Çeçenistan sorunundaki tutumunu kısa sürede değiştirmiş ve Karabağ Sorununda Rusya ile işbirliğine devam etmiştir. Rusya'nın Gürcistan müdahalesinde ise İran, Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanımasını kendi güvenliği açısından olumlu olmasa da NATO'nun bölgedeki varlığını kısıtladığı için Rusya'yı desteklemiştir. Ayrıca bu dönemde Rusya ve İran, politik konuların yanı sıra Transkafkasya ülkeleri arasındaki enerji sistemini entegre etmek, Azerbaycan-Rus-İran ortak demiryolu hattını tesis etmek gibi bütünleşme projelerini gündeme getirmişlerdir.¹⁰³

Diğer taraftan Tahran'ın Kafkasya'da Rusya merkezli bir dış politika izlemesi, İran'da bazı kesimlerin eleştirilerine neden olmuştur. Özellikle Batı dünyası ile yaşanan nükleer gerginlik nedeniyle Rusya'nın Tahran'ı yeterince desteklememesi, İran'da ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır.¹⁰⁴ Nitekim bu süreçte Rusya ve İran arasında Kafkasya politikalar konusunda görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Rusya, İran'ın Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın katılımıyla konferans düzenlenmesi önerilerini reddetmiştir. Nitekim Ermenistan'ın enerji politikasını kontrol altında tutan Rusya, İran'ın Ermenistan vasıtasıyla üçüncü ülkelere (Gürcistan'a) enerji satışını engellemiştir.¹⁰⁵ İran ise Rusya'nın bu engelleme politikası karşısında, Rusya ile askeri-nükleer ilişkileri dikkate alarak çatışmacı politikalar izlemekten çekinmiştir. Ancak ülke içinde gösterilerde hem ABD hem de Rusya karşıtı (Putin karşıtı) sloganlar atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Kafkasya eksenli Rusya-İran'ın işbirliği süreci yara alsa da Ortadoğu'daki Arap Baharı olgusu, iki ülkeyi yeniden ortak politikalar izlemeye yöneltmiştir. Buna karşılık, İran'ın yeni dönemde

¹⁰³ Mehdi Sanaei, "Problems and Prospects of Iranian-Russian Relations", *Russia in Global Affairs*, Vol. 5, no: 3, July – September, 2007, p.179.

¹⁰⁴ Keskin, a.g.m., par.21.

¹⁰⁵ "Moscow and Tehran; A Real Friendship?", *Iran Diplomacy*, 18 August 2010, <http://www.irdiplomacy.ir/en/page/7623/Moscow+and+Tehran%3B+a+Real+Friendship.html>, (e.t.03.08.2013), par.4.

Güney Kafkasya politikasını, Rusya'nın güdümünden çıkarmaya yönelik adımlar attığı da gözlemlenmektedir.

3.1. ÇEÇENİSTAN SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

İran'ın bölgesel konularda Rusya ile işbirliğine yönelik niyetini gösteren en net örnekler, Birinci Çeçenistan Savaşı sırasında gözlemlenmiştir. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinde, diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi, Dudayev liderliğinde Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti de, önce Kasım 1990'da egemenliğini, Kasım 1991'de ise ulusal bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum karşısında Moskova'daki merkezi hükümet, önce Çeçenistan'da olağanüstü hal ilan etmiş ve başkent Grozni'ye askeri birlikler göndermiştir. Ancak bölge halkının baskısı sonucu Moskova geri çekilmekle kalmamış, askeri mühimmatları da Dudayev'e teslim etmiştir.¹⁰⁶ Bunun ardından 1992-1994 döneminde Çeçenistan de-facto bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde, merkezi hükümet her ne kadar Çeçenistan'a ekonomik ambargo uygulasa da, bölge illegal ekonomik ve finansal transfer merkezi haline gelmiştir. Şöyle ki, yerel Çeçen liderlerle, Moskova'daki oligarklar arasında ticari ağ kurulmuş, Rusya Federasyonunda merkezi yönetimin zayıflığından faydalanarak süreç devam ettirilmiştir.¹⁰⁷ İktidarı sallantıda olan Yeltsin, 1994 yılına kadar bu durumu görmezden gelmiş ve müdahaleden kaçınmıştır. Ancak milliyetçi muhalefetin baskılarıyla Yeltsin, Aralık 1994'de Çeçenistan'a askeri operasyon başlatmak zorunda kalmıştır. Tarihe Birinci Çeçenistan Savaşı olarak geçen bu yıpratıcı gerilla savaşı iki yıl boyunca sürmüş, 1997'de federal askeri birliklerin Çeçenistan'dan çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Böylelikle Rusya'nın direniş lideri Aslan Maşadov hükümetini tanınması ile sorun dondurulmuştur.

Diğer yandan Çeçenistan sorunu, Çeçenlerin bağımsızlık istekleri sonucu ortaya çıksa da süreçte uluslararası dinamikler de etkili olmuştur. Nitekim Rusya da Çeçenistan'da yaşanan gelişmeleri, jeopolitik ve enerji rekabetinde Batı ülkelerin kendisine yönelik karşı adımı olarak görmüştür. Bu bağlamda, Rusya sık sık Azerbaycan, Türkiye ve

¹⁰⁶ Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.11.

¹⁰⁷ Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.20.

Batılı ülkeleri Çeçen direnişçilere yardım etmekle suçlamıştır. Bu bağlamda Rusya, özellikle ABD ve Suudi Arabistan'ın uluslararası kara para ağı ile (Bank of Credit and Commerce International) Afganistan'daki radikal gruplar gibi Çeçenistan'daki gerillalara mali destek sağladığını öne sürmüştür.¹⁰⁸ Diğer yandan Rusya'nın operasyonlarına karşı Batı dünyasının sert eleştirilerine ve Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Polonya ve Baltık devletleri gibi eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Çeçenlerin davasına yönelik hissettikleri sempatiye karşılık, İran, savaşta alçak tonda eleştiri yönlendirmiştir. Şöyle ki, İran, bölgesel gelişmeleri ve Rusya ile nükleer ve askeri alanda geliştirdiği ikili ilişkileri dikkate alarak, Çeçenistan sorununda Rusya'nın yanında yer almıştır. Bu bağlamda İran, Çeçen Sorununun, Rusya'nın hukuksal normları çerçevesinde ve Rusya dâhilinde çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca İran Hükümeti, pragmatist bir politika izleyerek, savaşın Hıristiyan Rusya ile Müslüman Çeçenistan arasında bir savaş olarak betimlenmesine karşı çıkmıştır¹⁰⁹ Nitekim bu dönemde Çeçen hareketi seküler ve milliyetçi bir çizgide gelişmiştir. Ayrıca İran'ın sosyolojik yapısının farklı etnik unsulardan oluşması ve ayrılıkçı hareketlerle karşılaşması, "iç sorun" söylemini geliştirmesinde etkili olmuştur.¹¹⁰

Diğer yandan Rusya dış politika karar verme sürecinde Çeçenistan sorununda İran'ın tutumuna yönelik farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bir yandan Yeltsin, İran'ın resmi söylemlerine rağmen, Tahran'ın da Çeçen gerillalara destek verdiğini iddia etmiştir. Şöyle ki, 25 Ocak 1996'da Yeltsin, İranlı ve Pakistanlı paralı askerlerin Dağıstan'da federal güçlere karşı savaşan Çeçenlerin arasında yer aldığını ve Çeçen isyancıların Türkiye ve İran'da eğitildiğini ileri sürmüştür.¹¹¹ Buna karşılık Rusya Dışişleri Bakanlığı İran'ın soruna katılımı ilgili kanıtlarının olmadığı yönünde açıklamalar yapmıştır. İranlı yetkililer de Yeltsin'in iddialarının kesin bir dille ret etmiştir. Nitekim Yeltsin, siyasal baskıların da etkisiyle, İran ile bölgesel işbirliğini geliştirmek adına bu iddialarında vazgeçmiştir. Şöyle ki, 1996'da Velayeti'nin Rusya ziyareti sırasında Yeltsin, Müslüman ülkelerin Çeçen

¹⁰⁸ John Stanton , "US/Saudi Covert Operations In Chechnya: Ricin, Diamonds, Stingers", **Pravda**, 30.04.2013, http://english.pravda.ru/opinion/columnists/30-04-2013/124461-usa_chechnya-0/, (e.t.03.08.2013), par.2-5.

¹⁰⁹ Koolae, a.g.m., p.2.

¹¹⁰ Keskin, a.g.m., par.23.

¹¹¹ "As Moscow Lauds Iran's Anti-Terrorism Battle", **The Jamestown Foundation Global Research And Analysis**, 8 March 1996, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=8297&tx_ttnews%5BbackPid%5D=210&no_cache=1#.U7iIT_1_uZw, (e.t.03.08.2013), par.2.

ayrılıkçılara verdikleri desteklere değinirken, İran'ın soruna yönelik tutumunu olumlu olarak değerlendirmiştir.¹¹²

Diğer yandan Orta Asya'daki gelişmelere doğrudan katılmaktan kaçınan Rusya, Çeçenistan'daki savaş nedeniyle doğrudan tehdit algılamasını girmiştir. Özellikle Tacikistan ve Afganistan'da Siyasal İslam'ın güç kazanması, Rusya'nın kendi egemenliğindeki topraklara da yayılması konusundaki endişelerinin artmasına neden olmuştur. Nitekim Çeçenistan konusunda İran'ın tutumu, Rusya'yı Tacikistan ve Afganistan konularında da İran ile işbirliğine sevk etmiştir. Ayrıca bu durum, Hazar'ın statüsü ve askeri-teknik işbirliğine yönelik anlaşmaların yapılmasına yönlendirmiştir. Bu dönemde ilk kez İran retorik olarak Rusya'yı stratejik partner olarak tanımlamıştır.

Ancak Ağustos 1999'da Çeçenistan lideri Basayev'in Dağıstan'ı işgali sonrasında (Ekim 1999) Rus Askeri güçlerinin Çeçenistan'a müdahalesi ile başlayan İkinci Çeçenistan Savaşında İran'ın pozisyonu biraz daha farklı olmuştur. Aynı yıl İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) dönem başkanlığını yapmakta olan İran, Müslümanların esenliğini sağlamak gibi bir sorumluluk yüklenmiştir. Bu durum karşısında İran, kesin bir yol seçmemiş, bir yandan Çeçenistan Sorununun Rusya'nın iç meselesi olduğunu vurgulamış, diğer yandan ise Moskova'ya yönelik eleştirilerinin dozunu giderek artırmıştır.¹¹³ Öncelikle çatışmalar başladığında, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi başkanlığında İKÖ delegasyonu Moskova, Dağıstan ve Kuzey Osetya'da görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmelerin ardından İKÖ, Rusya'nın orantısız güç kullandığı yönünde rapor hazırlamış ve arabuluculuk önerisinde bulunmuştur. Diğer yandan, rapordaki eleştirilere rağmen Harrazi, Moskova'da görüşmelerde bulunurken, "Biz Rusya'nın barışçıl bir çözüm arayışında olduğunu ve sivil halk arasında kayıpların yaşanmasını önlemek istediğini gördük" açıklamasında bulunarak, İran'ın konumunu yumuşatmıştır.¹¹⁴ Ancak 1999'da çatışmalar şiddetlendiğinde İran eleştirilerinin dozunu artırmıştır. Şöyle ki, İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hamid Rega Assefi, "İran İslam Cumhuriyeti, Rusya'nın toprak bütünlüğüne saygı göstermekle beraber Çeçenistan ve Dağıstan'da yaşanan olayların daha uygun çözüm yolu varken şiddeti ve düşmanca davranışları kabul etmemektedir. İran

¹¹² "As Moscow Lauds Iran's Anti-Terrorism Battle", a.g.m., par.1.

¹¹³ Belopolsky, a.g.e., p.117.

¹¹⁴ Zikreden, M.A.Smith, "The Second Chechen War:Foreign Relations & Russian Counter-Reaction", file:///C:/Users/samsung/Downloads/indir%20(1).pdf, (e.t.05.06.2013), p.6.

Hükümeti ve halkı Rus askeri birliklerinin Kuzey Kafkasya’da sürdürdüğü askeri operasyonlardan üzüntü duymaktadır” açıklamasını yapmıştır.¹¹⁵ Moskova ise İran’ın açıklamalarına karşılık olarak diğer devletlerle beraber, İran’ı Çeçenlere yardım ettiğinden şüphelendiği listede göstermiş ve İran’a yönelik eleştirilerini artırmıştır. Ayrıca Başkan Yeltsin, İKÖ’yü Çeçen asilere yardım etmemesi konusunda da uyararak, İran vatandaşlarının Dudayev’in Çeçenistan başkanlık ofisindeki törene katılmalarını, Velayeti’ye şikayet etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca bu dönemde İranlı aktivistlerin, insani yardım kılığında Çeçenleri desteklediğine yönelik iddialar da ortaya atılmıştır. Şüphesiz bu durum İran hükümetinin onayı ve bilgisi dışında gerçekleşmemiştir. Nitekim İran’ın ikili politika izlemesinin sebebi, aynı dönemde Hazar’ın statüsü ve enerji konusunda yaşanan fikir ayrılıkları olmuştur. Böylelikle İran, Rusya’nın kendisini devre dışı bırakması durumunda aktif politika izleyerek bölgede Rusya aleyhine durum yaratabileceğini göstermiştir.

Diğer yandan Putin’in başkanlığı ile beraber, RF askeri kuvvetlerinin Çeçenistan’a müdahalesi giderek şiddetlenmiştir. Nitekim bu dönemde Çeçenistan direnişinin karakteri, milliyetçi duruştan İslami duruşa evrilmiştir. Putin, bu durumdan istifade ederek ve Çeçen direnişini İslami terörle ilişkilendirerek, ABD ve müttefiklerinin Afganistan’a müdahalesine paralel bir şekilde, Çeçen halkına karşı yaptığı operasyonları, uluslararası terörizme karşı mücadele olarak lanse etmiştir. Böylelikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD’yi destekleyen Putin, aynı yaklaşımı ABD’den Çeçenistan sorununda beklemiştir. Nitekim ilk yıllarda, Batılı ülkeler, Rusya’ya yönelik insan hakları eleştirilerini azaltmış, Putin’in yaptığı operasyonları ise görmezlikten gelmişlerdir.

İran ise bu süreçte ikili tutumunu devam ettirmiştir. Bir yandan İran’ın önde gelen yetkilileri Rusya’yı eleştiren açıklamalar yapmışlardır. Örneğin, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Rusya Dışişleri Bakanı Yardımcısı Grigori Karasin’e Çeçenistan’da savaşın devam etmesinin İslam dünyası için kabul edilemez olduğunu söylemiş ve Müslüman dünyası ve bölgede Rusya’nın imajına yönelik uyarıda bulunmuştur.¹¹⁷ Diğer yandan bu gelişmelere rağmen İran, ikili ilişkilerde sert adımlar atmaktan kaçınmıştır. Nitekim İran, başkanlığını yaptığı İKÖ’nün Çeçenistan sorunu çözümü için arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Şöyle ki, Harrazi, Mart 2000’de “İKÖ, çabalarını sürdürmeye

¹¹⁵ Zikreden, Freedman, “Iran-Russia Relations In The 1990’s Part 2”, par.32.

¹¹⁶ Freedman, “Iran-Russia Relations in the 1990’s Part 2”.

¹¹⁷ Smith, a.g.m., p.7.

hazırdır ve bu krizde siyasi çözüm bulmanın kendi görevi olduğuna inanmaktadır. Eğer Rusya kabul ederse, biz sonuç almak için harekete geçmeye hazırız” şeklinde açıklama yapmıştır.¹¹⁸ Ancak Mart 2000’de Tahran’a ziyarette bulunan Rus yetkili Alexander Blokhin “İran’ın Çeçenistan’daki tutumu Rusya için önemlidir. Ancak İran’ın arabuluculuğu söz konusu değildir, zira Tahran’ın da belirttiği gibi Çeçenistan’daki gelişmeler Rusya’nın iç sorunudur” diyerek İran’ın önerisini geri çevirmiştir.¹¹⁹

Diğer yandan İran’ın Çeçenistan’a yönelik tutumu konusunda Rusya’dan farklı açıklamalar gelmiştir. Şöyle ki, 14 Ocak 2000’de Rusya’nın devlet haber ajansı RIA Novosti İran’ın Çeçenistan Sorununa yönelik tutumunu şöyle açıklamıştır: “İran’ın Çeçenistan’da yeniden Rusya yanlısı pozisyonda olması ve Rusya’nın terörist ve haydutları cezalandırma hakkını tanınması Moskova için çok önemlidir”.¹²⁰ Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanı Sergei Ivanov da İran’ı yapıcı yaklaşımından dolayı tebrik etmiştir.¹²¹ Bu açıklamalara rağmen bazı gazeteler, İran’ın özellikle Hamaney’in teröristlere yardım ettiği iddialarına devam etmişlerdir.

Bölgesel gelişmelere paralel olarak Çeçenistan sorununda ABD ve Avrupa ülkelerinin, Rusya’nın operasyonlarına yönelik eleştirileri artmıştır. Batı dünyasından beklediği desteği alamayan Rusya ise direnişçileri ‘Vahhabizm’le ilişkilendirerek ABD’nin Ortadoğu’daki müttefiki S.Arabistan’ı teröristlere finansal destek vermekle suçlamıştır. Ayrıca Rusya, ABD ve AB’yi Çeçenistan Sorununu kendi çıkarları için kullanmakla itham etmiştir.¹²² İranlı yetkililer ise Rusya’ya yönelik eleştirilerin tonunu giderek alçaltmış, sorunun Rusya’nın iç meselesi olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda İran, Çeçenistan’da geçirilecek referanduma destek vermiştir. Şöyle ki, İran’ın önde gelen dini liderlerinden Ayettulah Taskhiri “Referandum Çeçenistan’daki Sorunun barış çözümünün başlangıcı olacaktır” şeklinde açıklama yapmıştır.¹²³ Nitekim İran başkanlığındaki İKÖ, 2004 yılında, Rusya’nın yönlendirmesi ile gerçekleşen ve Rus yanlısı Ali Alkhanov’un

¹¹⁸ Zikreden, Martin Malek, “ Russia, Iran, And The Conflict In Chechnya”, **Caucasian Review Of International Affairs**, Vol. 2 N.1, Winter , 2008., p.26.

¹¹⁹ Zikreden Malek, p.26.

¹²⁰ Malek, a.g.m., p.26.

¹²¹ Malek, a.g.m., p.26.

¹²² Nick Paton Walsh, “Chechen Rebels Phoned Gulf During Siege”, **The Guardian**, 05.12.2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/dec/05/chechnya.nickpatonwalsh>, (e.t.03.08.2013), par.1-3.

¹²³ “Islamic Leaders and Arab Countries' Theologians Support Referendum in Chechnya”, **Pravda**, 21.03.2003, http://english.pravda.ru/news/world/21-03-2003/23173-0/#.U7iDZfl_uZw, (e.t.03.08.2013), par.4.

Çeçenistan Başkanı olarak seçildiği seçimleri hukuksal olarak tanımıştır. İran'ın bu yaklaşımı ve Çeçen direnişçilerin temsilcilerini tanımaması, Rus yetkililer tarafından takdirle karşılanmıştır. Şöyle ki, Rusya Federasyonu Güvenlik Konsey Başkanı Sergei Mironov, 2004 yılında İran Majlisi'ne yaptığı konuşmada İran'ın, Rusya'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklemesinin, ikili ilişkilere olumlu katkıda bulunacağını söylemiştir.¹²⁴ Şüphesiz İran'ın bu tutumunda, Çeçen Direnişinin arkasında Rusya ile ortak düşman olarak gördüğü dış güçlerin olduğu fikri de baskın olmuştur. Nitekim Rusya'nın 'Vahabbizm' söylemleri, İran'ı dışarıda tutarken, ortak düşmanların varlığını göstermek açısından etkili olmuştur. Şöyle ki, İran, BDT bölgesinde en önemli rakibi S.Arabistan'nın 'Vahabbizm'i yaymasından endişe ederek, Rusya'yı desteklemiştir. Böylelikle daha Çeçenistan Savaşı sürerken, İran'ın desteği ile Rusya, 2005'de İKÖ'ye gözlemci üye olarak seçilmiştir.

Öte yandan, 2005'de İngiliz gazetesi Sunday Telegraph, İran'da Devrim Muhafızlarının Çeçen gerillaları eğittiği ve Kum'da İranlı Mollaların gerillalara ideolojik eğitim verdiği yönünde haberler yayınlamıştır.¹²⁵ Bu haberlere göre, İran, Rusya'yı Nükleer işbirliğine yönlendirmek için Çeçenler üzerinden baskı yapmaktadır. Diğer yandan Rusya ve İran ise bu haberleri Rusya-İran işbirliğini önlemeye yönelik adımlar olarak görmüşlerdir. Ancak İran'ın bir yandan Çeçenistan'da Vahabbizm'e karşı tutum benimserken, diğer yandan kendi ideolojisini Kuzey Kafkasya'ya yaymak için Çeçenlere yardım etme politika izleme olasılığı da mümkündür.

Sonuç olarak 1.Çeçenistan Savaşı, Rusya ile İran'ı işbirliğine sevk ederken, İkinci Çeçenistan Savaşı ikili arasında bazı sorunlara neden olmuştur. Bu dönemde İKÖ'nün başkanlığını yapan İran, Rusya'nın sert askeri eylemlerini eleştirme zorunluluğu hissetmiştir. Nitekim Rusya'nın Hazar politikasını değiştirmesi, İran'ın tepkisini çekmiş ve bu da Çeçenistan Sorununa yönelik tutumuna yansımıştır. Ancak zamanla İran, Batılı devletlerin ve S.Arabistan liderliğinde Körfez ülkelerinin sorunda aktif rol alması karşısında, Rusya'ya yönelik eleştirel tutumunu değiştirmiştir.

¹²⁴ Zikreden, Malek, a.g.m, p.27.

¹²⁵ Con Coughlin, "Teheran 'Secretly Trains' Chechens To Fight In Russia", **The Telegraph**, 27.11.2005, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/1504038/Teheran-secretly-trains-Chechens-to-fight-in-Russia.html>, (e.t.03.08.2013), par.5.

3.2. KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

Rusya-İran bölgesel ilişkilerinin merkezindeki konulardan biri Karabağ Sorunu olmuştur. Karabağ Sorunu, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde (1988), Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin statüsü konusunda, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti arasında yaşanan anlaşmazlıkların sonucunda ortaya çıkmış ve kısa sürede Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasında etnik çatışmalara dönüşmüştür. Diğer yandan Karabağ Sorunu, sadece etnik sorun olarak değil, aynı zamanda bölgede yaşanan jeopolitik ve enerji rekabetin yansımalarından biri olarak görülmüştür. Nitekim bu bağlamda, Rusya ve İran, Karabağ Sorununu jeopolitik dengeler açısından değerlendirmiş ve bu yönde politikalar izlemişlerdir. Ancak ilk yıllarda ikili arasında arabuluculuk konusunda rekabet göze çarpmıştır. Şöyle ki, İran, çatışmaların sürmesini kendi ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak görmüş ve çatışmalarının durmasına yönelik adımlar atmıştır. Ancak Rusya, bölgesel iddialarını kabullendirmek için çatışmaların devamına yönelik politikalar izlemiş ve İran dâhil diğer ülkelerin arabuluculuk girişimlerini engellemiştir.

Rusya, 1988'den itibaren başlayan Karabağ Savaşında en belirleyici aktör olarak ortaya çıkmış, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaları önlemekten ziyade bu çatışmaları kendi politikalarını kabullendirmek için kullanmıştır. Şöyle ki, daha önce kısmen tarafsız olan Rusya, 1992 senesinin ilk aylarında, Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasına ilişkin Ayaz Muttalibov'un imzaladığı anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosunda reddedilmesi, Rusya'nın petrol konsorsiyumundan çıkarılması ve parlamentonun eski SSCB'nin borçlarını ödemeyi kabul etmemesi üzerine, cepheye Ermenilere açıkça destek vermeye başlamıştır. Böylelikle 25-26 Şubat 1992 tarihinde 366. Rus Motorize Alayının katılımıyla Ermeniler, 'Hocalı Soykırımı'nı gerçekleştirmişlerdir. Bu hadisenin ardından, Karabağ Sorunu, diğer aktörlerin de gündemine gelmiştir. Özellikle sınır yakınlarında gerçekleşen çatışmalar nedeniyle sığınmacı akınıyla karşılaşması (yaklaşık 30000) ve yabancı güçlerin muhtemel askeri müdahalesi ihtimali İran'ı kaygılandırmıştır. Bu nedenlerle İran, Karabağ çatışmasında İran'ı tarafsızlığını açıklamış ve çatışmaların durması için arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim İran, taraflar nezdinde yaptığı girişimlerle, 15 Mart 1992'de Tahran'da Ayaz Müttelibov ile Ter Petrosyan arasında ateşkes anlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Ancak bu anlaşma

Rusya'nın engellemelerine neden olmuş ve çatışmaların artması ile ateşkes bozulmuştur. Nitekim İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin girişimi ile 10 Mayıs 1992'de Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları ve Rus yetkililerinin katılımı ile açıklanan ve ateşkesi öngören Tahran Deklarasyonu da sonuçsuz kalmıştır. Şöyle ki, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmut Vaezi'nin, ateşkesin ayrıntıları ve savaş esirlerinin mübadelesi mevzusunu görüşmek üzere Bakü ve Erivan'da temaslarda bulunmasının akabinde, Şuşa'nın ve kısa bir süre sonra da Laçın'ın (17 Mayıs 1992) işgal edilmesi, İran'ın bu girişimi de boşa çıkarmıştır.¹²⁶ Ermenistan'ın bu işgallerine karşılık İran Dışişleri Bakanlığı, Şuşa'daki gelişmelere yönelik endişelerini dile getirmiş ve yeni bölgelerin işgalinden vazgeçilmesini ve her iki tarafın da Tahran deklarasyonuna uymasını istemiştir. Ayrıca İran Dışişleri Bakanlığı, komşuları Ermenistan ve Azerbaycan'dan krizi ağırlaştırabilecek her hangi askeri hareketten kaçınmasını talep etmiştir.¹²⁷ Aynı zamanda konu, 1992 yılında Avrupa Güvenlik İşirliği Konferansı'nın (AGİK) Helsinki toplantısında gündeme getirilmiş ve Minsk'te barış konferansının toplanması kararlaştırılmıştır. 23-24 Mart 1992'de süren barış konferansında ise bölgede soruşturmanın yapılması ve sorunların çözümü için görüşmelerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla BM Antlaşmasının verdiği yetkiyle AGİK Minsk Grubu kurulmuştur.

Diğer yandan AGİK'in ve İran'ın Karabağ sorunuyla ilgilenmeye başlaması, Batılı devletlerin (özellikle Türkiye ve ABD'nin) bu çabalara destek vermesi, Rusya'nın Azerbaycan ve Karabağ politikasında değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Şöyle ki, Nisan 1992'de Kozirev, Bakü'yü ziyaret etmiş, Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır.¹²⁸ Böylelikle Rusya'nın 1992 yazında eski SSCB'ye ait bölgedeki silahların büyük bir kısmının Azerbaycan'a vermesi, savaştaki dengenin Azerbaycan'ın lehine değişmesine neden olmuştur. Nitekim Rusya'nın eski Sovyet 4.Ordusunun 23.Tümen'in, Karabağ Savaşında Azerbaycan kuvvetlerine (Suret Hüseyinov liderliğindeki OMON kuvvetlerine) destek vermesi ile Ermenistan zor duruma düşmüş, Azerbaycan kendisine ait

¹²⁶ Mehmet Fatih Öztarsu, 'Madrid Prensipleri ve Karabağ Görüşmeleri' **Caspian Weekly**, <http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/1770--madrid-prensipleri-ve-karaba-goeruemeleri.html>, (e.t. 05.06.2010).

¹²⁷ Abdollah Ramezanzadeh, "Iran's Role As Mediator In The Nagorno-Karabakh Crisis", **Contested Borders in the Caucasus**, ed. Bruno Coppieters, VUB University Press, 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/info.htm>, (e.t.05.08.2013), p.7.

¹²⁸ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/286-318%20nazim.PDF>, (e.t.18.05.2013), s. 290.

olan ve Ermeni işgaline uğrayan bazı topraklarını (Ağdere) geri alabilmiştir.¹²⁹ Öte yandan, Ekim 1992’de Azerbaycan Meclisi’nin BDT üyeliğini bir kez daha reddetmesi ile Rusya ve Azerbaycan ilişkileri yeniden gerilmiştir. Şöyle ki, Rus askerilerine ülkede üs vermeyerek Rusya’dan bağımsız hareket etmeye çalışan ve Batı ile enerji alanında işbirliği görüşmelerine başlayan Elçibey hükümetine, Rusya, Karabağ Savaşında tekrar Ermenistan birliklerine destek çıkararak karşılık vermiştir. Böylelikle 3-4 Nisan 1993 tarihlerinde çok stratejik bir reyon olan Kelbecer, Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Nitekim bu gelişmeler, Elçibey Hükümetinin de sonunu getirmiştir. Daha sonra 1993 Haziran’da işbaşına gelen Haydar Aliyev ise Rusya’ya karşı daha dengeli politika izlemeye çalışmıştır. Şöyle ki, Aliyev, Karabağ sorununun çözülmesinde yardımcı olacağı gerekçesiyle, 24 Eylül 1993’de BDT’ye üye olmayı kabul etmiş, Batılı ülkelerle yürütülen petrol anlaşması görüşmelerini dondurmıştır. Ayrıca Aliyev, 23 Ekim 1993 tarihinde Rusya ile yaptığı enerji anlaşmasına göre, Azerbaycan’ın petrol konsorsiyumundaki %30’luk payının %10’unu Rus enerji şirketi LUKoil’e devretmiştir. Ancak Moskova bu tavizleri yeterli bulmayıp, Rus barış gücünün çatışmaların sürdüğü bölgeye girmeleri konusunda ısrar etmiştir. Moskova ayrıca Hazar’daki deniz kuvvetlerinin iade edilmesi, Azerbaycan’da Rus üssünün kurulması, Rus sınır birliklerinin Azerbaycan-İran sınırına yerleştirilmesi, Transkafkasya’da ortak hava savunma sisteminin oluşturulması gibi konularda Azerbaycan’a baskı yapmıştır. Nitekim bu dönemde Rusya, isteklerini gerçekleştirmek için Ermenistan askeri birlikleri ve Ermeni teröristlerinin beş reyonu daha işgal etmesine destek vermiştir.¹³⁰

İran ise bu süreçte, bir yandan ülke içindeki Azerilerin ve muhafazakarların da etkisiyle, çatışmaların durdurulması ve Ermeni güçlerinin işgalinin sonlanmasına yönelik adımlar atmıştır. Bu bağlamda Nisan 1993’de Kelbecer’in işgalinin ardından, İran, Türkiye ile birlikte BM Güvenlik Konseyi’ni toplantıya çağırması ve Ermeni saldırganlığını kınamıştır. Özellikle, Ermenilerin Nahçıvan’a yönelik saldırıları, İran’ı bölgesel dengeleri değişmesi ve çatışmaların diğer ülkelere de yayılması bakımından endişelendirmiştir. Bu

¹²⁹ Stephan H. Astourian, “From Ter-Petrosian To Kocharian: Leadership Change In Armenia”, **Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studie UC Berkeley**, <http://escholarship.org/uc/item/0c2794v4>, (e.t. 10.07.2013), p.32.

¹³⁰ Bazı kaynaklara göre 1993-1995 döneminde Rusya, Ermenistan’a 1 milyar Dolar değerinde silah yardımında bulunmuştur. Bakınız, “Caspian Sea Region: Regional Conflicts”, http://www.petroleumiran.com/index.php?option=com_content&view=article&id=87:caspien-sea-region-regional-conflicts&catid=32:caspien-sea-region&Itemid=37, (e.t.05.08.2013), par.3.

bağlamda İran, Haydar Aliyev'in yönetiminde olan Nahcivan'a finansal destekte bulunmuştur.¹³¹ Nitekim Temmuz 1993'de Hümeyni, "Ermenistan hükümeti ve Karabağ Ermenileri bölgedeki Müslümanlara baskı uygulamaktadır ve biz Ermenistan hükümetinin desteği ile hareket eden Karabağ Ermenilerini tarafından yapılan son eylemleri kınıyoruz" şeklinde açıklama yapmıştır.¹³² Yine İran, 28 Ekim 1993'de BM Güvenlik Konseyi nezdinde ateşkesin sağlanması yönünde çağrıda bulunmuş, Ermeni silahlı güçlerinin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çekilmelerini talep etmiştir. Nitekim İran, bu dönemde, birçok platformda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Ermenistan'ın Nahcivan saldırılarına devam etmesi ve çok sayıda mültecinin İran'a yönelmesi üzerine İran silahlı kuvvetleri Eylül 1993'de sınırı geçip, Azerbaycan tarafında güvenlik bölgeler oluşturarak, mülteci kampları kurmuştur.¹³³ Rusya ise İran'ın bu adımını olumsuz karşılanmış ve çatışmalara müdahale etmemesi konusunda İran'ı uyarmıştır. Şöyle ki, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Grigori Karasin, "Gerekçesi ne olursa olsun, İran tarafından yapılan özel eylemler Rusya tarafından tolere edilmeyecektir" şeklinde açıklama yapmıştır.¹³⁴ Buna karşılık İran'ın bu adımı Ermenistan tarafından karşılık bulmuş, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, İran Dışişleri Bakanlığına, Nahcivan'da daha fazla Ermeni askeri operasyonlarının olmayacağını bildirmiştir.¹³⁵ Ayrıca Ermenistan yetkilileri, İran gözlemcilerinin Nahcivan sınırında yerleşmesini önermişlerdir. Nitekim 31 Ekim 1993'de İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani'nin Azerbaycan ziyareti sırasında yeni bir ateşkes anlaşması gündeme gelmiştir. Ancak bu girişim de Ermenistan'ın saldırıları devam etmesi ile sonuçsuz kalmıştır.¹³⁶

Diğer yandan İran, tarafsızlık söylemlerine ve arabuluculuk girişimlerine rağmen, bölgesel güvenlik dengesini dikkate alarak, Rusya ile beraber Ermenistan yanlısı politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, topraklarında 25-30 milyon Azerbaycan Türkü yaşayan İran'ın temel endişe kaynağı, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırması olmuştur. Nitekim Azerbaycan'dan gelen bu milliyetçi dalga kısa sürede İran'ın içlerine yayılmış ve İran'ı ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Ayrıca Azerbaycan'daki Elçibey

¹³¹ Ramezanzadeh, a.g.m., p.8.

¹³² Zikreden, Ramezanzadeh, a.g.m., p.8.

¹³³ Turgut Demirtepe, "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun", **USAK Raporları**, No:11-07, Uşak Yayınları, Ankara, s.66.

¹³⁴ Zikreden, Ramezanzadeh, a.g.m., p.10.

¹³⁵ Ramezanzadeh, a.g.m., p.10.

¹³⁶ Ramezanzadeh, a.g.m., p.10.

yönetiminin İran'ın arabuluculuk girişimlerini kabul etmemesi ve İran'a yönelik toprak iddialarında bulunması İran açısından olumsuz karşılanmıştır. Bu nedenlerle İran, Ermenistan-Azerbaycan savaşını Ermeni-Müslüman savaşı olarak tanımlamaktan kaçınmış ve bu çatışmayı daha ziyade etnik bir çatışma olarak nitelendirmeye çalışmıştır.¹³⁷ Ayrıca İran, Rusya ile beraber, Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik uyguladığı ekonomik ambargoya karşılık, Ermenistan'a askeri ve ekonomik destek vermiştir. Şöyle ki, İran, Şubat 1992'de Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmuş, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşın en kızgın olduğu dönemde bu ülkeyle birçok ekonomik anlaşmalar imzalamıştır.¹³⁸ Özellikle Nisan 1992'de yapılan bir anlaşma ile İran, Ermenistan'a petrol ve doğal gaz sağlamayı kabul etmiştir. Böylelikle İran, Ermenistan'ın temel enerji rotası ve dış dünya ile ticaretteki kapısı haline gelmiştir. Bu bağlamda, Ermenistan Başbakanı Gagik Arutyunyan'ın katılımıyla gerçekleşen Aras nehri üzerinden geçen ve İran ve Ermenistan'ı birbirine bağlayan köprüünün açılış töreni, Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargoya karşılık, İran'ın Ermenistan'a desteğinin somut göstergesi olmuştur.¹³⁹ Böylelikle bu iki ülke en büyük ticari ortağı haline gelmişlerdir. Nitekim İran'ın bu ekonomik desteklerine ek olarak Rusya, askeri alanda Ermenistan'ın hamisi haline gelmiştir. Şöyle ki, Rusya'nın BDT generali Yevgeny Shaposhnikov, çatışmalar Nahcivan'a sıçramaya başladığında, Türkiye'nin Ermenistan'a herhangi bir askeri müdahalesi durumunda "Üçüncü Dünya Savaşı çıkacağı" tehdidinde bulunmuştur.¹⁴⁰ Nitekim Rusya, yaptığı askeri anlaşmalarla Ermenistan'ın savunmasına verdiği desteğini sürdürmüştür. Ayrıca 21 Ekim 1994'de iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya istinaden Rusya Gümrü ve Erivan'da askeri üs kurmuştur.¹⁴¹

Ayrıca İran, Batılı müdahaleden endişelendiği için, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış görüşmelerinin Rusya'nın kontrolünde gerçekleşmesini de desteklemeye başlamıştır. Nitekim AGİK çerçevesinde yapılan barış görüşmelerinde Batılı devletler,

¹³⁷ Keskin, a.g.m., par.32.

¹³⁸ Brenda Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views Of The U.S. And Europe", **Iran and Its Neighbors**, SWP Berlin, July 2003, p.19.

¹³⁹ Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views Of The U.S. And Europe" a.g.m., p.19.

¹⁴⁰ Ömer Göksel İşyar, "Türkiye Güney Kafkasya İlişkileri", **Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset**, (ed.Hulusi Kılıç- Elif Toprak), Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2698, 2012, s.136.

¹⁴¹ 16 Mart 1995'de imzalanan ikinci bir askeri anlaşma gereğince, Gümrü'de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçak filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır. Yine Ağustos 1997'de imzalanan "Dostluk, İşbirliği ve Ortak Yardım Andlaşması"na göre üçüncü bir devlet Ermenistan veya Rusya'ya karşı askeri müdahalede bulunması durumunda her iki devletin de birbirine yardım etmesi öngörülmüştür. Bakınız, Astourian, a.g.m., p.33.

'Russia First' politikasını dikkate alarak ve Ermenistan diasporasının etkisiyle, Rusya ve Ermenistan'ın tek taraflı eylemlerine göz yummuşlardır. Öyle ki, 1992'de ABD'nin 907 sayılı "Özgürlüğü Destekleme Kanunu" çerçevesinde Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulaması, Batılı devletlerin arabuluculuk rollerindeki yanlılığını gözler önüne sermiştir. Böylelikle Rusya da barış görüşmelerini zayıf konumda olan Azerbaycan'a kendi isteklerini dikte etmek için fırsat olarak görmüştür. Rusya'nın inisiyatifi ile yapılan görüşmelerde, Azerbaycan ve Ermenistan birlikleri arasında silahtan arındırılmış bir tampon bölge oluşturulması planı ortaya atılmış, Dağlık Karabağ'ın işgalinin meşru olduğu izlenimi verilerek Azerbaycan'a Dağlık Karabağ temsilcilerini muhatap alması konusunda baskı yapılmıştır. Ayrıca bu süreçte Rusya, Azerbaycan petrol işletmelerinden daha fazla pay almaya çalışmıştır. Buna karşılık, Aliyev hükümetinin petrol çıkarımı konusunda Batılı devletlerle yeniden görüşmeler başlatması ile Ermeni saldırıları Terter reyonuna da kadar ulaşmıştır. Nitekim ateşkes antlaşması da tamamen Rusya'nın yönlendirmesi ile gerçekleşmiştir. Şöyle ki, 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Bişkek'te BDT Parlamentolar Arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan parlamentoları başkanların bir araya gelerek, Bişkek Protokolünü imzalamışlardır. Bişkek Protokolünü imzalanmasının ardından ise 12 Mayıs'ta, Azerbaycan Savunma Bakanı Mehemedrafi Memmedov, Ermenistan ve Savunma Bakanı Serzh Sarkisyan ve Dağlık Karabağ Ermenileri Silahlı Kuvvetleri Komutanı Samvel Babayan Ateşkes Andlaşmasını imzalamışlardır.¹⁴² Antlaşmanın tarafları arasında Dağlık Karabağ'ın Ermeni temsilcilerinin de yer alması, Rusya'nın süreçteki konumunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Diğer yandan 1990'ların ortalarından ABD'nin, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini, çıkarları için önemli bölgeler olarak görmesine paralel olarak, Washington'un Karabağ Sorununa olan ilgisi de artmıştır. Şöyle ki, Şöyle ki, 1997 yılında Grubun yapısı değişmiş, başkanlık üç daimi eş başkandan (Rusya, ABD, Fransa) oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Bu dönemden itibaren ABD ve müttefikleri, Ermenistan'ı Batı kampına çekmeye ve çeşitli ödüllerle Ermenistan'ın barış sürecinde uzlaşmacı tutum benimsemesini sağlamaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Nitekim Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan, Minsk Grubu barış görüşmelerinde uzlaşmacı tavır benimsemiş ve 1997 yılında Minsk Grubunun hazırladığı, Ermeni birliklerinin Dağlık Karabağ haricinde işgal ettiği bölgelerden

¹⁴² Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", a.g.m.,s.296.

ayrılmasını öngören “Aşamalı Çözüm Planı” barış tasarısına olumlu yaklaşmıştır. Ancak bu gelişmeler sonucunda ülke içinde muhalif gruplar, Ter Petrosyan’ı hain olarak ilan ederek protesto etmişlerdir. Aynı şekilde ABD tezlerine yakın hareket eden ve bağımsız politikalar izlemek isteyen Ter Petrosyan’a Rusya’nın tepkisi de sert olmuştur. Sonuçta Terpetrosyan, iç ve dış baskılar karşısında istifa etmek zorunda kalmış ve böylelikle bu girişim başarısız olmuştur.¹⁴³

AGİT’in çabalarına karşılık, bu dönemde Rusya ve İran, sorunun çatışmaya dönüşmeden mevcut haliyle sürmesinden yana olmuştur. Zira Azerbaycan’ın dış politikasında Batı’nın önemli yer tutması ve özel olarak da ABD ve İsrail’le olan ilişkileri yanında NATO ile işbirliği süreci içinde olması, Rusya ve İran açısından tehdit edici unsurlar olarak algılanmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca Azerbaycan’ın Hazar havzası ve enerji hatları konusunda Rusya ve İran ile yaşadığı sorunlar da iki ülkenin bu yönde politikalar izlemesinde etkili olmuştur.¹⁴⁵ Şöyle ki, Azerbaycan, BTC projesini destekleyerek Rusya ve İran’ın transit ülke olmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca sorunun çözümsüz kalması her iki ülke içinde siyasal ve ekonomik avantajlar sağlamıştır. Şöyle ki, Ermenistan’ın Azerbaycan’la gergin ilişkisi, Azerbaycan’ın ise daha fazla büyümesini ve İran’daki Türkler için de bir çekim merkezi olmasını engelleyecektir. Ayrıca mevcut durumda İran, bölge ülkeleri ve enerji projeleri için transit ülke haline gelmiştir. Nitekim Rusya da dünya piyasasından soyutlanan Ermenistan piyasasını kontrol altına almış, ülkede askeri üsler elde etmiş ve sorun vasıtasıyla her iki ülkenin dış politikasını yönlendirebilmiştir. Bu sebeple Rusya, 1999 AGİT Zirvesinden önce, Azerbaycan ve Ermenistan’ın barış sürecinden uzak tutmak için engelleyici politikalar izlemiştir. Nitekim bu dönemde Ermenistan Parlamentosunda yapılan silahlı saldırı, Rusya’nın bir uyarısı olarak görülmüştür.¹⁴⁶

Putin döneminde de Rusya ve İran, resmi söylemlerine rağmen, sorunun çözümsüz kalma stratejisi ve Ermenistan yanlısı politikaları devam etmiştir. Şöyle ki, Mart 2001’de ABD öncülüğünde Florida KeyWest’de yapılan görüşmeler sonucunda Nahcivan’ın

¹⁴³ “Ter-Petrosyan On The BBC: Karabakh Conflict Could Have Been Resolved By Giving Certain Territories To Azerbaijan”, **Heralding The Rise Of Russia**, <http://theriseofrussia.blogspot.com.tr/2011/04/ter-petrosyan-on-bbc-april-2011.html>, (e.t.15.04.2013), par.2.

¹⁴⁴ Mankoff, a.g.m., p.14.

¹⁴⁵ Keskin, a.g.m., par.33.

¹⁴⁶ Astourian, a.g.m., p.32.

karayolu ile Azerbaycan'a birleştiren Mehri'nin karşılığında Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a birleştiren dehliz takası yapılması yönünde mutabakatı varıldığı açıklanmıştır.¹⁴⁷ Ancak İran, görüşmelerde Azerbaycan ile Nahcivan arasında koridor kurulması önerilerine karşı çıkmıştır. Zira Salmas-Nahcivan boru hattı ile Nahcivan'a enerji sağlayan İran bu konununun sürmesinden yana olmuştur. Ayrıca bu durum sınır güvenliği açısından da olumsuz karşılanmıştır.¹⁴⁸ Nitekim Rusya'nın önlemleri ile bu girişim de sonuçsuz kalmış, barış yeniden tıkanmıştır.

Diğer yandan Rusya ve İran, Ermenistan ile ekonomik, askeri ve enerji alanındaki ilişkilerini giderek artırmışlardır. Özellikle Rusya, Ermenistan'ın ekonomisini kontrol altına almıştır. Şöyle ki, Ermenistan, 2001'de 100 milyon Dolarlık borçlarına karşılık birçok sanayi tesisini ve 2004 yılında ise enerji üretim kapasitesinin %80'i Rusya'ya devretmiştir.¹⁴⁹ Buna karşılık, İran ve Ermenistan 2001'de İran'ın yatırımı ile Araz nehri üzerinde hidroelektrik barajı ile petrol ve doğal gaz boru hattı inşa etmek için anlaşmışlardır.¹⁵⁰ Ayrıca Mart 2002 tarihinde İran Savunma Bakanı Ali Shamkhani, Ermenistan ziyareti sırasında, Ermeni mevkidaşı Serzh Sarkisyan ile "ikili askeri işbirliği" konusunda memorandum imzalamışlardır.¹⁵¹ 2007 yılında ise İran ile Ermenistan arasında doğalgaz boru hattının açılışı yapılmış, ortak elektrik projesi uygulanmaya başlanmıştır. Her ne kadar, bu durum iki ülkeyi Ermenistan piyasasında rakip haline getirirse de İran, Rusya'nın bu ülkedeki öncelikli konumu tanımıştır. Zira İran açısından Ermenistan, Batı'ya karşı Rusya safında tutulması gereken bir ülke olarak görülmüş ve Ermenistan'ın Rusya'dan kopup Batı'ya yaklaşmasını engellemek adına Rusya'nın engellemelerine karşı çıkmamıştır.¹⁵²

Diğer yandan İran, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış sürecine de dâhil olmaya istekli olmuştur. Bu bağlamda İran, Transkafkasya'nın tüm sorunları için 3+3 (üç bölgesel güç ve üç Transkafkasya ülkesi) formülünü önermiştir. Tahran'ın bakış açısıyla, ancak bu ülkelerin bölgesel gelişmelerle ilgilenmeye hakkı vardır. Bu iddia, Rusya'nın çıkarları ile de örtüşmüştür. Zira bu öneri, Tahran'ın Transkafkasya'daki girişimleri ve

¹⁴⁷ Demirtepe, a.g.m., s.11.

¹⁴⁸ Keskin, a.g.m.

¹⁴⁹ Demirtepe, a.g.m., s.47.

¹⁵⁰ Demirtepe, a.g.m., s.73.

¹⁵¹ Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views Of The U.S. And Europe", a.g.m., s.20.

¹⁵² Keskin, a.g.m., par.35.

projelerinde Rusya'nın katılmasını isteyeceğini, en azından Moskova'nın görüşünü dikkate alacağını garanti etmiştir. Nitekim Ermenistan ve Karabağ Ermenileri de barış görüşmelerinde İran'ın yer almasını ve Nahcivan sınırında İranlı gözlemcilerin konuşlandırılması isteklerini sık sık dile getirmişlerdir. Şöyle ki, Ekim 2002'de Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanian "İran, Karabağ'daki istikrarın garantörüdür" şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁵³ Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan da Nisan 2003'de "İran her zaman bilge ve ilerici duruş ile bölgede barış ve istikrarın öncüsü olmuştur" açıklamasında bulunmuştur.¹⁵⁴ Buna karşılık, Azerbaycan, İran'ın arabuluculuk rolünden her zaman şikâyetçi olmuş, tarafsız davranmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan, Avrupa'nın İran'ı arabuluculuk sürece dâhil etme girişiminden memnun olmamıştır. Zira 1992 yılında İran'ın arabuluculuğu ile gerçekleşen ateşkeslerin uzun sürmemesi ve savaşta Azerbaycan'ın aleyhine bir şekilde sonuçlanması, Azerbaycan'ın İran'ın arabuluculuk rolüne yönelik güvenini sarsmıştır. Ayrıca İran'ın Ermenistan ile yakın ilişkileri içerisinde olması, Azerbaycan'ın İran'ın tarafsızlığına yönelik şüphe ile yaşamasına neden olmuştur.¹⁵⁵ Nitekim Azerbaycan, sadece Karabağ Sorununda değil, iç siyaset konusunda da İran'ın politikalarından da memnun olmamıştır. Azerbaycan, İran'ın ülke içindeki hükümet karşıtı radikal Şii grupları desteklediğini iddia etmiştir.¹⁵⁶ Nitekim Azerbaycan'ın yanında ABD'nin de İran'ın sürece dâhil olmasını onaylamaması, İran'ın arabuluculuk rolünün etkili olamamasına neden olmuştur.

Diğer yandan Batılı ülkeler 2004 yılından itibaren AGİT kapsamında girişimlerini artırmışlardır. Bu bağlamda Prag Süreci olarak adlandırılan süreçte, çatışma taraflarının üçüncü tarafların müdahalesi olmadan görüşerek sorunların tartışılması esas alınmıştır. Ancak bu süreçte Rusya, kendi bölgesel rolünü göz ardı eden ve sadece taraflar arasında görüşmelerin yapılmasını karşı çıkmıştır. Bununla birlikte Rusya, Prag sürecini sonucunda, 29 Kasım 2007'de kabul edilen Madrid Prensiplerini desteklemiştir.¹⁵⁷ Diğer yandan,

¹⁵³ Cavid Veliev, "İran Ermenistan'ı Neden Besliyor?", **1 News**, 25.01.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110125034102815.html>, (e.t.05.08.2013), par.2-3.

¹⁵⁴ Shaffer, "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views Of The U.S. And Europe", a.g.m., s.20

¹⁵⁵ Şahinoğlu, a.g.m., par.5.

¹⁵⁶ Mankoff, a.d.m., p.14.

¹⁵⁷ Madrid Prensipleri şöyledir:

- 1.Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgeler boşaltılacak,
- 2.Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın irtibatını sağlayan koridor açılacak,
- 3.Bütün göçmenler topraklarına dönecek,
- 4.Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanacak,
- 5.Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınacak,

Rusya'nın barış sürecini kontrol altına alma ve Azerbaycan'ı kendi çizgisine yönlendirmeye yönelik çabaları devam etmiştir. Özellikle Rusya, Gürcistan Savaşının ardından Karabağ Sorununda daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Böylelikle Moskova'nın girişimleri ile 2008'de Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Madrid Kriterleri'ne uyulması ve taraf devletlerin barışı en kısa zamanda sağlaması yönünde vurgular içeren Moskova Bildirgesi imzalanmıştır.¹⁵⁸ Yine 27 Ekim 2010'da Rusya'nın aracılığı ile yapılan Astarhan görüşmesinde esirlerin değiş-tokuşunu öngören bildiri imzalanmıştır.¹⁵⁹ Nitekim son yıllarda Ortadoğu'daki gelişmelere odaklanan Batı dünyasının sürece yönelik etkinliğinin azaldığı ve Rusya'nın BDT bölgesindeki diğer konularla beraber, Karabağ Sorununu da iyice kendi kontrolü altına aldığı görülmüştür. Şöyle ki, 2008'den itibaren taraflar arasındaki görüşmeler, Rusya'nın katılımıyla, Rusya topraklarında yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Medvedev'in, Aralık 2010'da AGİT zirvesinde yaptığı konuşmada, AGİT'in potansiyelini tüketmeye başladığını ve modernizasyona ihtiyaç duyduğunu açıklaması, de-facto durumu uluslararası camiaya kabullendirmeye yönelik adımı olarak görülebilir.¹⁶⁰

Diğer yandan bu dönemde Rusya, Türkiye ve Ermenistan arasındaki normalleşme sürecini desteklemiş, Türkiye-Azerbaycan arasında yaşanan gerginliği kendi çıkarları açısından olumlu karşılamıştır. Ancak bu durum kısa sürmüş, Ağustos 2010'da Rusya ve Ermenistan'ın Gümrü Üs anlaşmasını uzatması; Azerbaycan ve Türkiye arasında yüksek düzeyli stratejik işbirliğinin kurulması, Kafkasya'da geleneksel denklemin devam ettiğini göstermiştir. Nitekim bu dönemde Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes ihlalleri sıklaşmış, Azerbaycan, 8 Haziran 2010'da açıkladığı Askeri Doktrinde sorunun çözümüne yönelik askeri yöntemlere ağırlık vermiştir.¹⁶¹ Buna karşılık Rusya, Azerbaycan'a yönelik uyarıcı politikalar izlemiştir. Şöyle ki, bir yandan Rusya, enerji ve askeri alanlarda

6. Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır. Bakınız, Öztarsu, a.g.m., par.12.

¹⁵⁸ Minsk Grubu tarafından da desteklenen bu bildirmede soyut kavramlar kullanılmıştır:

Dağlık Karabağ sorununun siyasal ve barışçıl yollarla çözümü, Uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde çözüm, Minsk Grubunun gayretlerinin devamının doğrulanması, Madrid Prensipleri doğrultusunda müzakerelerinin devamı. Bakınız, "Moscow Declaration A Victory For Armenia", **Radio Free Europe**, 14.07.2014, http://www.rferl.org/content/Moscow_Declaration_A_Victory_For_Armenia/1337592.html, 05.08.2013).

¹⁵⁹ Demirtepe, a.g.m., s.15.

¹⁶⁰ "Speech By Russian President Dmitry Medvedev At Plenary Meeting Of The OSCE Summit, Astana, December 1, 2010", **The Ministry Of Foreign Affairs Of RF**, http://mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/8f62cc1e56d0af72c32577ed00391a17!OpenDocument, (e.t.06.08.2013), par.5.

¹⁶¹ Demirtepe, a.g.m., s.17.

Azerbaycan ile işbirliği yaparken, diğer yandan Ermenistan ile askeri işbirliği girişimlerini artmıştır. Bununla birlikte Rusya, kendi inisiyatifinde barış görüşmelerinin devamına da önem vermiştir. Şöyle ki, Medvedev, Ermenistan ve Azerbaycan liderlerini, Haziran 2011'de Kazan'da ardından Ocak 2012'de Soçi'de ağırlamıştır. Ancak taraflar görüşmeleri pozitif olarak değerlendirse de sorunun çözümü konusunda gelişme yaşanmamıştır.¹⁶²

Diğer taraftan İran da bu dönemde taraflar arabuluculuk önerileri devam etmiştir. İran'ın Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salehi, 30 Nisan 2012 tarihinde, "İran, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaya hazırdır" şeklinde açıklama yapmıştır. Ayrıca Salehi, "Bizim bölgede çıkarlarımız var. Bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanmasını istiyoruz. Zira bölgenin güvenliği bizim lehimize. Biz bütün gücümüzle sorunun çözümünü bulmaya çalışıyoruz. Zira İran, Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yollarla çözümünü istemektedir" şeklinde İran'ın konuya yönelik politikasını dile getirmiştir.¹⁶³ Böylelikle İran, sık sık Batılı devletlerin ve AGİT'in Minsk Grubu'nun sorunun çözümünde yetersiz olduğunu, Azerbaycan ve Ermenistan'ın İran'ın arabuluculuğuna başvurmaları gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶⁴ Ancak bu dönemde Azerbaycan ve İran arasındaki siyasi ve güvelik sorunları, İran'ın bu girişimlerini başarısız kılmıştır. Şöyle ki, İran sürekli bir şekilde Azerbaycan'ın İsrail ile askeri işbirliğine yönelik eleştiriler yöneltmiş ve İsrail'in İran'da yürüttüğü casusluk faaliyetlerinde yer aldığını iddia etmiştir.¹⁶⁵ Buna karşılık Azerbaycan da İran istihbaratının Azerbaycan'da hükümete karşı faaliyet yürüttüğünü iddia etmiş ve İran'da eğitim aldığı iddia edilen teröristlere karşı operasyonlar düzenlenmiştir.¹⁶⁶ Ancak Ruhani döneminde, İran-Batı ilişkilerine paralel olarak, İran ve Azerbaycan arasında ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Nisan 2014'de İlham Aliyev, İran'a ziyarette bulunmuş ve İran'ın Karabağ Sorununda desteğini istemiştir. Nitekim Ruhani de İran'ın Karabağ ve diğer bölgesel sorunların çözümüne hazır olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ Şüphesiz, Azerbaycan, bu açıklaması ile İran'ın arabuluculuğundan ziyade Azerbaycan'a yönelik politikalarını yumuşatmasını ve en azından tarafsızlığını korumasını istemiştir. Zira Azerbaycan

¹⁶² Mankoff, a.g.m., p.28.

¹⁶³ Zikreden, Şahinoğlu, a.g.m., par.8.

¹⁶⁴ Şahinoğlu, a.g.m., par.8.

¹⁶⁵ Şahinoğlu, a.g.m., par.6.

¹⁶⁶ "Iran Seeks A Role In Nagorno-Karabakh Conflict", **Caspian Research**, 11.01.2013, <http://caspiaresearch.com/2013/01/11/iran-seeks-a-role-in-nagorno-karabakh-conflict/>, (e.t.08.08.2013).

¹⁶⁷ "President Aliyev Hails Tehran Stance On Karabakh", 09.04.2014, **IRNA**, http://www.irna.com/en/News/2672299/Politic/President_Aliyev_hails_Tehran_stance_on_Karabakh, (e.t.05.05.2014).

Hükümeti, sorunun çözümünün İran'dan değil Rusya'dan geçtiğinin farkındadır ve bu yönde politikalar izlemektedir.

Yani kısacası, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Karabağ Sorununda Rusya aktif rol almıştır. Süreci kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışan Rusya, barış görüşmelerini de Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişkilerinde pazarlık aracı olarak kullanmıştır. Nitekim Azerbaycan'ın bölgesel politikalarından rahatsız olan İran da, arabuluculuk girişimlerine rağmen, Rusya ile paralel politikalar izlemiş, sorunun çatışmaya dönüşmeden devamından yana olmuştur. Her ne kadar, ikili arasında arabuluculuk ve Ermenistan pazarında rekabet unsurları ortaya çıksa da İran, Rusya'nın bölgede üstünlüğünü kabul etmiş ve Rusya ile çelişecek politikalar izlemekten çekinmiştir.

3.3. RUSYA-GÜRCİSTAN SAVAŞI BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

SSCB'nin dağılmasının ardından, Rusya BDT bölgesinde yeniden etkinlik kurmaya ve bölge ülkelerinin Rusya'dan bağımsız politikalar izlemesini engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya, Azerbaycan'da Karabağ Sorununu araç olarak kullanırken, BDT'ye üye olmak ve Rus askerleri ve üslerini ülkelerinde barındırmak istemeyen Gürcistan'a karşı da Abhazya ve Güney Osetya Sorunlarını kullanmıştır.¹⁶⁸ Daha SSCB'nin dağılma aşamasında, bu iki bölgenin Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle ortaya çıkan Abhazya ve Güney Osetya Sorunları, aşırı milliyetçi Gamsakhurdia Hükümeti döneminde, geniş ölçekli çatışmalara dönüşmüştür.¹⁶⁹ Nitekim Rusya'nın Gürcistan'a ambargo uygulaması ve ayrılıkçı hareketleri desteklemesi Gamsakhurdia'nın ülkedeki konumunun gerilemesine neden olmuştur. Şöyle ki, 6 Ocak 1992 tarihinde Gürcistan'da düzenlenen bir darbe sonucunda, Rusya karşıtı politikalarıyla tanınan, ülkenin seçimle işbaşına gelmiş ilk Cumhurbaşkanı Gamshakurdia görevinden uzaklaştırılmıştır.¹⁷⁰ Bu gelişmelerin etkisiyle Gürcistan'da Şevardnadze yönetimi, Abhazya üzerindeki kontrolü kaybettikten sonra

¹⁶⁸ Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.169.

¹⁶⁹ Merve İrem Yapıcı, "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi Güney Osetya", **USAK OAKA**, Cilt:2, Sayı: 3, 2007, ss.74-76.

¹⁷⁰ Gülşen Aydın, "Economic Change and Development In Georgia After The Rose Revolution: A Boost To The Mikheil Saakashvili's Consolidation Of Authority", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2011, s.38.; Celestine Bohlen, "Embattled Georgian Leader Flees; Opposition Council Claims Power", **New York Times**, 07.01.1992, <http://www.nytimes.com/1992/01/07/world/embattled-georgian-leader-flees-opposition-council-claims-power.html>, (e.t.10.07.2013).

1993'de Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma kararı almış ve Şubat 1994'te Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.¹⁷¹ Bu gelişmelere paralel olarak Gürcistan, Rusya'nın desteği ile 1994'de ayrılıkçı hareketlerle ateşkes imzalayarak, Abhazya ve Güney Osetya'da kontrol sağlayabilmiştir. Ayrıca Rusya, eski cumhurbaşkanı Gamsakhurdia'nın muhalif güçlerine karşı operasyonlarına da yardım etmiştir. Bu yardımlarının karşısında Rusya, etnik çatışmaları gerekçe göstererek Gürcistan'daki askeri varlığını kabullendirmiş (Rus birliklerinin barışı koruma gücü adı altında, 24 Haziran 1992'de Güney Osetya'ya, 4 Aralık 1994'te de Abhazya'ya girmiştir), Batum, Vaziani, Akhalkalaki ve Gudauta (Abhazya) gibi yerleşim birimlerinde askeri üsler elde etmiştir. Böylelikle Abhazya ve Güney Osetya'nın de-facto bağımsızlığı sürdürecektir şekilde dondurulmuş sorun olarak kalmıştır.

Diğer yandan Gürcistan, Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak için Batılı ülkelerle işbirliğine yönelmiştir. Nitekim 2003 yılında gerçekleşen Gül Devriminin ardından Mihail Saakaşvili tarafından yönetilen Gürcistan, tamamen Batıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak Saakaşvili'nin Batıcı politikaları bir yandan Rusya ile ilişkilerini gerginleştirirken, diğer yandan Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Şöyle ki, Saakaşvili, Batı'nın gücüne dayanarak ayrılıkçı bölgelere karşı sert tutum benimsemiş, Gürcistan'daki Rus güçlerinin ülkeden ayrılmasını talep etmiştir. Nitekim 2005 yılında Rusya, Batı'nın baskısı ile askerlerini geri çekmeye başlamıştır. Ayrıca 2006'da Gürcistan'ın dört Rus Askerini ve 11 Gürcü'yü, Rusya'nın GRU (Ana İstihbarat Müdürlüğü) askeri istihbaratına yardım ettikleri gerekçesiyle tutuklaması, ikili ilişkileri daha da germetmiştir. Gürcistan'ın bu adımı karşısında Rusya, Gürcistan'a ağır ekonomik yaptırım uygulamaya başlamış ve Gürcistan'a sattığı gazın metre küp fiyatını 100 Dolardan 230 Dolara çıkarmıştır. Diğer yandan, Rusya, ayrılıkçı bölgelerin bağımsızlık yönünde politikalarına desteklerini artırmıştır. Böylelikle 12 Kasım 2006'da Güney Osetya'da referandum yapılmış ve neticede bağımsızlık talep edilmiştir. Bu tarihten itibaren, Rusya ve Gürcistan karşılıklı suçlamalarla tansiyonu arttırmışlardır. Nitekim Nisan 2008'de Rusya'nın Güney Osetya'daki askeri varlığını

¹⁷¹ Trenin, **The End of Eurasia: Russia on The Border Between Geopolitics and Globalization**, a.g.m., p.9.

artırması ve Güney Osetya güçlerinin Gürcü askerlerine saldırılar düzenlemesi, bardağı taşıran son damla olmuştur.¹⁷²

Bu gelişmeler karşısında, 7 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan askeri güçleri, 1990'lardan beri merkezden bağımsız olan Güney Osetya'yı Gürcistan'a bağlamak için, bölgeye girmiştir. Sınıra yakın başkent Tskhinvali'ye ilerleyen Gürcü kuvvetleri, güçlü bir savunma ile karşılaşmıştır. Nitekim 8 Ağustos'ta Güney Osetya'ya giren Rus güçleri, hava gücü ile birlikte zırhlı ve motorize piyade güçlerini kullanarak, Güney Osetya güçlerine destek vermiştir. Rusya'nın Gürcistan'ın müdahalesine kısa zamanda karşılık vermesi, Moskova yönetiminin bu durumu daha önceden beklediğini ve buna hazırlık yaptığını göstermiştir.¹⁷³ Böylelikle Güney Osetya sınırına konuşlanan Rus güçleri, planlanmış karşı atakla Gürcü güçlerini 48 saatte yenmiş, Gürcistan'a doğru saldırıya geçmişlerdir. Şöyle ki, Güney Osetya'ya tamamen konuşlanan Rus güçleri, bir yandan Gori'ye doğru ilerlerken, diğer yandan Abhazya'yı kontrol altına almışlardır. Böylelikle başkent Tiflis ile limanları arasındaki iletişimi kesen Rusya, Marneuli ve Vaziani'deki askeri hava üslerini bombalayarak Tiflis'teki uluslararası hava alanındaki radarları engellemiştir. Bu durum karşısında Gürcistan askeri güçleri tamamen etkisiz hale gelmişlerdir.¹⁷⁴

Diğer yandan Rusya'nın Gürcistan'a saldırı sırasında Batılı devletler, Rusya'ya karşı kontrollü davranmışlardır. Şöyle ki, 9 Ağustos'ta AB'den bir delegasyon ve ABD'den de diplomatlar gönderilmiş, Rusya ile ateşkes görüşmeleri başlatılmıştır. Bu süreçte özellikle Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy etkin rol almıştır. Nitekim 12 Ağustos'ta Rusya, Gürcistan'a karşı askeri harekâtı durdurmuş ve Nicolas Sarkozy ve Medvedev tarafından oluşturulan barış istikametindeki altı noktalı diplomatik girişimi kabul etmiştir. Böylelikle Batı dünyasından destek alamayan Mikail Saakaşvili, Nicolas Sarkozy'nin arabuluculuk yaptığı ateşkes anlaşmasını kabul etmiştir. Ardından 16 Ağustos'ta ateşkes anlaşmasının Medvedev tarafından da imzalanması ile Rusya-Gürcistan savaşı resmen durmuş ve 22 Ağustos'ta Rus askeri güçleri Gürcistan'dan çekilmiştir. Ancak Güney

¹⁷² "2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts", CNN, 16.03.2014, <http://edition.cnn.com/2014/03/13/world/europe/2008-georgia-russia-conflict/>, (e.t.20.04.2014), par.1.

¹⁷³ Charles King, "The Five-Day War", **Foreign Affairs**, December 2008, <http://www.foreignaffairs.com/articles/64602/charles-king/the-five-day-war>, (e.t.09.08.2013), par.1.

¹⁷⁴ George Friedman, "The Russo-Georgian War and the Balance of Power", **Stratfor**, 12.08.2008, http://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_war_and_balance_power#axzz37iGjUEbs, (e.t.09.08.2013), par.2.

Osetya ve Abhazya'daki Rus varlığı devam etmiştir. Nitekim 26 Ağustos 2008'de Medvedev, bu bölgelerin bağımsızlığını tanımıştır.¹⁷⁵

Rusya'nın Gürcistan'a yönelik agresif politikası, 2001 sonrasında ABD ve müttefiklerinin BDT bölgesindeki nüfuzunun artmasına yönelik tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Zira Ukrayna'daki CIA destekli devrim ve ABD'nin Füze Savunma programı ile Rusya, ABD'nin kendisine karşı çevreleme politikası izlediğine iyice emin olmuştur. Rusya, bu müdahalesi ile NATO'nun çevreleme politikasından tehdit algıladığını açık bir şekilde dile getirmiştir. Nitekim Rusya'nın Gürcistan'ı işgali, bölgedeki gücünün göstergesi olurken, Batı'nın Kafkasya'daki nüfuzunun ve politikasının zayıflığını da gözler önüne sermiştir. Yani bu savaş bölgedeki güç dengesinin Rusya'nın lehine değiştiğinin bir göstergesi olmuştur.¹⁷⁶ Şöyle ki, Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmek istemeyen Batı, Gürcistan'ın NATO üyeliğini rafa kaldırırken, bölgeye yönelik etkinlik kurma politikalarını da sınırlandırmıştır. Nitekim bu durum, ABD'nin Kafkasya politikasının öncelikli sırada olmadığını da göstermiştir.¹⁷⁷ Şöyle ki, İran nükleer sorununda Rusya'nın desteğini kazanmak isteyen ABD ve AB, Rusya'nın Kafkasya'daki tek taraflı eylemleri karşısında sessiz kalmıştır. NATO'nun savaş bittikten sonra, 19 Ağustos'ta dışişleri bakanları seviyesinde toplanması ve konuyu sadece insani yardım çerçevesinde ele alması da bu durumu göstermiştir. Ayrıca Rusya'nın Güney Osetya'yı ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanınması, ABD tarafından sadece eleştirilmiş, önleme girişiminde bulunulmamıştır. Nitekim Eylül 2009 tarihli AB Bilirkişi Heyeti Raporunda 2008 çatışmasının, Gürcistan'ın illegal bir şekilde Güney Osetya'ya saldırısı sonucunda ortaya çıktığını belirtmesi, Batı dünyasının konumunu gözler önüne sermiştir.¹⁷⁸ Diğer yandan bu gelişme, Batı'nın garantörlük rolünün zayıf olduğunu gören bölge ülkelerinin, Rusya'ya yönelik daha dikkatli politika izlemesine neden olmuştur. Şöyle ki, uzun süre Batılaştırma politikası izleyen Azerbaycan bile Rusya'ya yönelik daha yakın ilişkiler kurmaya gayret etmiş, Gürcistan da savaş sonrası girdiği ilk seçimde, daha ılımlı adayı seçerek, Rusya ile ilişkilerini yumuşatmaya çalışmıştır.

İran ise Rusya-Gürcistan çatışmasını, ABD ve NATO'nun yayılma politikası çerçevesinde değerlendirmiştir. Her ne kadar Gürcistan'ın jeopolitik konumu onu İran

¹⁷⁵ "2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts", a.g.m., par.3.

¹⁷⁶ Friedman, "The Russo-Georgian War and the Balance of Power", a.g.m., par.5.

¹⁷⁷ Friedman, "The Russo-Georgian War and the Balance of Power", a.g.m., par.7.

¹⁷⁸ "2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts", a.g.m., par.3.

açısından önemli kılssa da İran, Gürcistan'ın dış politikasından rahatsız olmuştur. Nitekim bu nedenlerle, önemli tarihsel geçmişe rağmen, 1990'lardan beri İran'ın Gürcistan ile siyasi ilişkileri ikincil öneme sahip olmuş ve dolayısıyla ekonomik ilişkiler de alt seviyede seyretmiştir. Diğer yandan Gürcistan sorununun, Rusya ile Batı dünyası arasında gerilimlere neden olması, İran açısından avantaj olarak görülmüştür. Zira Rusya, Batı dünyası ile ilişkilerinde yaşanan sorunlara paralel olarak, İran'ın nükleer programına yönelik desteğini artırmıştır.¹⁷⁹ Ayrıca Rusya'nın Gürcistan konusundaki agresif tutumu, ABD'nin füze savunma programı politikasında tereddütlü davranmasını sağlamıştır.¹⁸⁰ Nitekim Gürcistan'ın NATO'ya olası katılımını bölgesel güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak gören İran, Rusya'nın Gürcistan müdahalesini bu bağlamda değerlendirmiştir. Şöyle ki, Ahmedinejat 29 Ağustos 2009'da Tacikistan'da yapılan ŞİÖ zirvesinde Medvedev ile konuyu görüşmüş ve ardında "Eğer bölge dışı aktörler konuya müdahale etmezse, bölge ülkeleri sorunu çözümünü sağlayabilir.. İran İslam Cumhuriyeti bütün bölge ülkeleri ile dostane ilişkiler kurmaktadır ve Gürcistan ile de derin bağları vardır. Ancak eğer Gürcistan yetkilileri gölge dışı ülkelerin içişlerine müdahalesine izin vermeseydi, böyle bir çatışma asla meydana gelmezdi." açıklamasında bulunmuştur.¹⁸¹ Nitekim İran Dışleri Bakanı Manouchehr Mottaki sadece "İran, bölgesel sorunların, hukuk ve adalete dayalı diyalog yolu ile çözülmesine vurgu yapmaktadır" şeklinde açıklama yaparak Rusya'nın Gürcistan'a askeri müdahalesini kınamaktan kaçınmıştır.¹⁸² Krizin ardından ise İran, Batı'nın bölgesel politikaları karşısında Rusya'yı destekler nitelikte açıklamalar yapmaya devam etmiştir. İran Meclis Başkanı Ali Laricani, Eylül 2008'de "Kafkaslarda Rusya'nın güçlü eyleminin, ABD'nin kaybettiğinin göstergesi olduğu", açıklamasını yapmıştır.¹⁸³ Nitekim İran Dış İşleri Bakanı Mottaki, "Güney Osetya'daki krizin yeni bir soğuk savaş dönemini açabileceği" konusunda Batı'yı uyarmıştır. Mottaki, "Bölge dışı aktörler, Kafkasya bölgesini istikrarsızlaştırmaya yönelik çabalarından, diğer girişimleri (Afganistan ve Irak) gibi kendileri zarar göreceklerdir"

¹⁷⁹ Babak Rahimi, "Russo-Georgian War Creates Security Dilemma For Iran", **The Jamestown Foundation Global Research And Analysis**, 17.10.2008, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33949#.U8QKLPl_uZw, (e.t. 10.08.2013), par.7.

¹⁸⁰ Kaveh L. Afrasiabi, "Iran Gambles Over Georgia's Crisis", **Asia Times**, 16.08.2008, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/JH16Ak01.html, (e.t.10.08.2013), par.2.

¹⁸¹ "Regional States Can Solve Caucasus Crisis", **Press Tv**, 29.08.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/67885.html>, (e.t.16.08.2013), par.1.

¹⁸² "Georgia Events Sound 'Warning Bell'", **Press Tv**, 30.08.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/67960.html>, (e.t.16.08.2013).

¹⁸³ Zikreden, Majidyar, a.g.m., par.17.

açıklamasında bulunmuştur.¹⁸⁴ Yine Kasım 2008’de İran Dışişleri Bakanı Mottaki “ Biz NATO’nun bölgeye yönelik ilgisinin, bölgede silahlanmayı ve arzu olunmaz müdahalelere yol açacağını düşünüyoruz” açıklamasını yapmıştır.¹⁸⁵ Ayrıca ABD Başkanı Bush’un Gürcistan ve Ukrayna’nın NATO üyeliklerini destekleyen açıklamasına karşılık Mottaki, “ABD’nin Güney Osetya ve Abhazyaya sorunlarına müdahale etmemesi gerekiyor. Biz bölge dışı güçlerin Kafkasya’ya müdahalesinin durumu daha kötüleştirileceğine ve yeni rekabetlerin oluşmasına neden olacağına inanıyoruz. Bu müzakere sürecini olumsuz etkileyecektir” cevabını vermiştir. Nitekim Mottaki, İran’ın bölgedeki krizlerin çözümü için bölgesel girişimleri desteklediğini bir kez daha dile getirmiştir.¹⁸⁶ Böylelikle, İranlı yetkililer krizin NATO boyutuna vurgu yapmak yoluyla, Rusya ile Batı dünyasındaki gerilimi, kendi nükleer sorunu açısından değerlendirmeye çalışmıştır.

Diğer yandan, Gürcistan gibi birçok değişik etnik unsuru barından İran, Gürcistan’daki ayrılıkçı gruplara yönelik dikkatli politikalar izlemiştir.¹⁸⁷ Şöyle ki, İran bir yandan Rusya’nın müdahalesini kınamazken, diğer taraftan resmi olarak Gürcistan’ın toprak bütünlüğü desteklemiştir. Bu bağlamda İran, Güney Osetya ve Abhazyaya’nın tanımaya yanaşmamıştır.¹⁸⁸ Nitekim Kafkasya’da güvenlik dengesinin kurulmasına önem veren İran, Rusya’nın yayılmacı politikasının sınırları konusunda da endişelenmeye başlamıştır. Bu bağlamda İran, bölgede Batı varlığının artmasını istemediği gibi, Rusya’nın da bölgedeki mevcut rejimi bozmasına karşı olmuştur.¹⁸⁹

Diğer yandan Gürcistan-Rusya arasındaki anlaşmazlık, İran için önemli fırsatlar da yaratmıştır. Şöyle ki, Gürcistan, Rusya’ya olan ekonomik ve enerji bağımlılığını azaltmak için İran’ı önemli kaynak olarak görmüştür. Bu bağlamda iki ilişkileri geliştirmek adına Gürcistan Dış İşleri Bakanı Yardımcısı Grigol Vashadze, Ocak 2010’da İran’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁹⁰ Nitekim enerji ihracatı için yeni pazar bulmakta hevesli olana İran

¹⁸⁴ “Iran Warns US Over Caucasus Crisis”, **Press Tv**, 25.08.2008,

<http://edition.presstv.ir/detail/67562.html>, (e.t.16.08.2013), par.3-4.

¹⁸⁵ “Iran Against Georgia Accession To NATO”, **Press Tv**, 01.11.2008,

<http://edition.presstv.ir/detail/73955.html>, (e.t.16.08.2013), par.1-3.

¹⁸⁶ “Iran Against Georgia Accession To NATO”, a.g.m., par.4.

¹⁸⁷ Keskin, a.g.m., par.32.

¹⁸⁸ Kornely K. Kakachia, “Iran and Georgia: Genuine Partnership or Marriage of Convenience?”,

PONARS Eurasia Policy, No. 186 , September 2011,

http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_186.pdf, (e.t.15.08.2013), p.3.

¹⁸⁹ Rahimi, a.g.m., par.3.

¹⁹⁰ Kakachia, a.g.m., p.4.

için Ermenistan üzerinden Gürcistan'a enerji satışı, önemli bir konu haline gelmiştir.¹⁹¹ Özellikle 2009-2010 döneminde ağır ekonomik yaptırımlara maruz kalan ve Rusya'nın desteğini kaybeden İran, Avrupa'ya çıkış kapısı olarak Gürcistan'ı görmüştür.¹⁹² Nitekim Ocak 2001'de İran ve Gürcistan arasında vizesiz rejimin sağlanması ile birlikte, iki ülke arasında ticaret hacmi hızlı bir şekilde artmış ve bunun yanında Gürcistan, İranlı turistlerin akınına uğramıştır. Ayrıca bu dönemde İran, Gürcistan'a yeni hidroelektrik santrali inşasında yardımcı olmayı önermiş, uzun dönem kapalı olan Gürcistan'ın batısındaki konsolosluğu yeniden açmayı gündeme getirmiştir.¹⁹³ Böylelikle, İran, yeni Gürcistan Başkanı İvanaşvili'nin de girişimleri ile Gürcistan'da aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak İran, bu dönemde de Rusya'nın tepkisini çekecek adımlardan kaçınmış, Gürcistan ile ilişkilerinde daha çok ekonomik unsurlara ağırlık vermiştir.

4. ORTA ASYA VE AFGANİSTAN BÖLGESİ BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve ardından dağılması, Orta Asya ülkelerinde siyasal istikrarsızlığın artmasına ve radikal İslam'ın giderek güç kazanmasına neden olmuştur. Rusya, bölgede İslami Radikalizmin güç kazanmasını, kendi ülkesel bütünlüğü ve bölgesel nüfuzu açısından tehdit olarak görmüştür. Bu bağlamda Afganistan'daki Taliban rejiminin politikaları ve Batılı güçlerin Taliba üzerinden bölgede etkinliklerini artırma girişimleri Rusya'nın endişelerinin merkezinde olmuştur. Şöyle ki, Taliban rejimi, bir yandan Afganistan'da El-Kaide'ye ev sahipliği yaparken, diğer yandan Özbekistan İslami Harekatı'nın (Orta Asya'da İslami devrimi hedefleyen Özbekistan merkezli silahlı terör örgütü) Orta Asya ülkelerindeki etkinliğini artırmasını desteklemiştir. Nitekim İran da bölgedeki İslami Radikalizmin (Taliban, El-Kaide ve Özbekistan İslam Harekatının) anti-Şii duruşu nedeniyle tehdit algılamasına girmiştir.¹⁹⁴ Bu durum da iki

¹⁹¹ Sadegh-Zadeh, a.g.m., p.6.

¹⁹² "Georgia: Is Tehran Trying to Use Tbilisi to Evade Sanctions?", **Eurasianet**, 15.07.2013, <http://www.eurasianet.org/node/67253>, (e.t.15.08.2013), par.2.

¹⁹³ Kakachia, a.g.m., p.4.

¹⁹⁴ Mark N.Katz, "Russia, Iran, and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan", **The George Washington University**, Central Asia Program, Iran Regional Forum, No:3, February 2013, p.2.

ülkeyi bölgesel işbirliğine yöneltmiştir. Bu bağlamda Rusya ve İran arasındaki bölgesel işbirliği, özellikle Tacikistan ve Afganistan meseleleri üzerinde gözlenmiştir.

4.1. TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

1990'ların başlarından itibaren Tacikistan'da İslamcı, Komünist ve Liberal taraflar arasında şiddetli siyasi çatışmalar çıkmıştır. İdeolojik ayrılıklara paralel olarak ülke içindeki gelişmişlik farklılıkları, Leninabad ve Kulyab gibi Komünistlerin etkin olduğu bölgelerde daha net olarak görülmüştür. Bağımsızlığın kurulmasının ardından, komünist liderler İmamali Rahmanov görevden alınmış, İlimli İslamcılar ile Liberaller arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümet uzun ömürlü olmamış, eski komünist lider Rahman Nabiyev'in liderliğinde bir Ulusal Uzlaşma Hükümeti teşkil edilmiştir. Nitekim Rahman Nabiyev'in iktidarı kısa sürmüştür, hükümetin ülkenin ekonomik olarak az gelişmiş kısımları olan Garm ve Pamir bölgelerinde Mayıs 1992'de başlayan ayaklanmaları önleyememesi ve çok sayıda ölümlerin yaşanması nedeniyle, Nabiyev, Meclis tarafından görevden alınmıştır. Ardından Komünistler, Aralık 1992'de Özbek ve Rus askeri güçlerinin (Rus 201. Motorize Birliği) desteğiyle yeniden işbaşına gelmiştir. Komünist lider Rahmanov, ülke içinde sıkı tedbirler almış, medyayı denetimi altına sokmuş ve Komünist Partisi haricindeki diğer tüm partileri yasaklamıştır. Bu baskıcı politika ise İslamcı muhalif grupların Afganistan sınırına doğru yoğun göç etmelerine neden olmuştur. Giderek radikalleşen bu guruplar ise Tacikistan sınırına doğru saldırılar düzenlemeye başlamışlardır.¹⁹⁵ Bu süreçte, Tacikistan sınırını koruyan 24 Rus askeri öldürülmüş, 18 Rus askeri de yaralanmıştır.¹⁹⁶ Rusya, yaşanan gelişmeler karşısında Tacikistan'daki istikrarsızlığın bölgedeki diğer cumhuriyetlere, hatta Rusya'ya da sıçrayacağından endişe etmiştir. Ancak Orta Asya'da Afganistan tarzı yeni bir savaşa girmekten kaçınan Moskova hükümeti için Tacikistan'daki savaşın diplomatik çözümüne öncelik verilmiştir.¹⁹⁷ Diğer yandan, Moskova Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmonov'a verdiği desteği

¹⁹⁵ Freedman, "Iran-Russia Relations in the 1990's Part 2", par.34.

¹⁹⁶ Kamalov, a.g.m., s.26.

¹⁹⁷ Freedman, "Iran-Russia Relations in the 1990's Part 2", par.36.

kesmemiş, rejimin korunması için KGAÖ (Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) çerçevesinde Tacikistan'a ek askeri güç göndermiştir.¹⁹⁸

Diğer taraftan, Akbar Turajanzode dâhil Tacik İslami Muhalefedinin (Tacikistan'ın İslami Uyanış Harekâtı) liderleri, İran'a sığındığı için, Tahran yönetimi de diplomatik sürece dâhil olmuştur.¹⁹⁹ Nitekim İran, Orta Asya devletleri arasında tek Fars dilli ülke olan Tacikistan'a büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Tacikistan, İran'ın Orta Asya'da etkinliğini kurmak açısından kilit öneme sahip olmuştur. İran, SSCB'nin dağılması döneminden itibaren, 'iki bedende tek ruh' olarak gördüğü Tacikistan ile ilişkilerini geliştirmek yönünde adımlar atmıştır. Nitekim İran, Tacikistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. Her ne kadar, Tacikistan nüfusunun çoğunluğu Sünni mezhebine mensup olsa da İran, Tacikistan'ın önde gelen dini grupları (özellikle İslami Uyanış Harekâtı ile) ve liderleri iletişim içerisinde olmuştur. Ancak İran sadece ülkedeki muhafazakâr gruplarla değil, komünist kesimlerle de iletişim kurmaya çalışmıştır. Nitekim sanılanın aksine İran, Tacikistan iç savaşında, ideolojik bir politika yerine pragmatist bir politika izleyerek, Tacikistan'da güçlü ve başarıya ulaşabilecek bir İslami hareketi desteklemektense, savunma sanayisini ve silahlanma ihtiyaçlarını karşıladığı Rusya ile işbirliğine giderek Tacikistan'daki olayların yatıştırılmasında yapıcı bir rol üstlenmiştir. Nitekim İran'ın Taciklerle olan bu güçlü kültürel, ırksal ve dilsel bağları, Tahran'a Duşanbe Hükümeti ile muhalifler arasında iletişim köprüsü rolü oynama kurma fırsatı vermiştir.²⁰⁰ Diğer yandan Rusya ve İran gibi, ABD ve Pakistan'ın desteğiyle Taliban'ın bölgede hızlı bir şekilde yayılması, Tacik muhaliflerini de savaşı bitirmeye yöneltmiştir.²⁰¹ Böylelikle 1994'ün baharından itibaren, Rusya, İran'ın desteği ile taraflar arasında görüşmelerin başlamasını sağlayabilmiştir. Nitekim Rusya ve İran'ın desteği ile 17 Eylül 1994'de Tacikistan Hükümeti ile Birleşik Tacik Muhalefeti arasındaki ateşkes anlaşması imzalanmıştır.²⁰² Ardından 1995'de Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmanov ve Tacikistan İslami Hareket Lideri Abdullah Nouri İran'a davet edilmiş ve çatışmanın barışçıl yollarla üstesinden gelinmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu süreçte, Rusya, İran ile politik

¹⁹⁸ Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Rusya'nın katılımıyla, 16 bin askerden oluşan bu birliğin çoğunluğunu Ruslar teşkil etmiştir. Nitekim Rusya bu birliğe BM-Barış Gücü statüsü verilmesinde de çalışmıştır. Bakınız, İşyar, "Avrasya ve Avrasyacılık", a.g.e., s.227.

¹⁹⁹ Freedman, "Iran-Russia Relations in the 1990's Part 2", par.36.

²⁰⁰ Kaan Dilek, **İran'ın Orta Asya Politikaları**, (Rapor), Ahmet Yasevi Üniversitesi, Ankara, 2001, s70.

²⁰¹ Koolae, a.g.m., p.3

²⁰² İşyar, "Avrasya ve Avrasyacılık", a.g.e., s.225.

hedefleri bakımından her ne kadar tamamen aynı pozisyonda olmasalar da görüşmeleri ve İran'ın işbirliğini olumlu karşılamıştır.

Diğer yandan Haziran 1996'da İran'ın muhalefete silah sağladığı iddiaları ortaya atılmıştır. Buna göre İran'ın Devrim Muhafızları kapsamında bulunup BDT'nin Müslüman Ülkelerinden sorumlu olan "Kods" adlı bölüm, Tacikistan İslami Uyanış Hareketi'ne finansal ve askeri eğitim desteği vermiş, Afganistan-Tacikistan sınırına silah göndermiş ve Tahran'daki İslami Uyanış Harekatı liderleri ile Afganistan İslami Devleti örgütünün komutanları arasındaki iletişim hatlarının kurulmasını sağlamıştır.²⁰³ Nitekim Tahran yönetimi aleyhine geliştirilen bu propagandalar, başta Özbekistan olmak üzere diğer birçok Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden olmuştur.²⁰⁴ Ancak bu iddialara karşılık, RF Dışişleri Bakan Yardımcısı Viktor Posuvalyuk, hem Moskova'nın hem de Tahran'ın diyalogdan başka bir rasyonel alternatifinin olmadığını ve hiç kimsenin ateşkes anlaşmasını bozmasına izin vermeyeceklerini belirtmiştir.²⁰⁵ Böylelikle görüşmeler, Aralık 1996'ya kadar sürülmüş ve Tacikistan Hükümeti ile muhalefet arasında politik anlaşma imzalanmıştır. Daha sonra ise Şubat 1997'de Duşanbe yönetimi ile İslami muhalif güçler arasında bir ön anlaşma yapılmıştır. Ve son olarak nihai antlaşma ise 27 Haziran 1997 tarihinde Moskova'da imzalanmış ve Ulusal Uzlaşma Komisyonu'nun kurulmuştur.²⁰⁶

Sonuçta Rusya'nın Tacik Hükümeti üstündeki nüfuzu ve İran'ın muhalif liderlerle, özellikle de İslami askeri güçlerle olan direkt kontağı, bahsi geçen anlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır.²⁰⁷ Nitekim tüm tarafların Afganistan Sorunu ve Taliban'ın galibiyetinden endişe duyması, Tacikistan'daki barış sürecini hızlandırmıştır.²⁰⁸ Böylelikle Rusya ve İran'ın Orta Asya'da işbirliğine dayalı politika izlemelerinin avantajları net olarak gözlemlenmiştir.

²⁰³ Vitaly Naumkin, "The Russian-Iranian Relations: Present Status And Prospects for The Future, Perceptions", **Journal of International Affairs**, Volume III - Number 1, March - May 1998, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/VITALY-NAUMKIN.pdf>, (e.t.03.06.2013), p.2-3.

²⁰⁴ Dilek, a.g.e., s.70.

²⁰⁵ Koolae, a.g.m., p.3.

²⁰⁶ A. Sait Sönmez, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle ilişkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:27, Ağustos, 2010, s.282.

²⁰⁷ Koolae, a.g.m., p.3.

²⁰⁸ Belopolsky, a.g.e., p.120.

4.2. AFGANİSTAN SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

Soğuk Savaş döneminde Afganistan, sürekli çatışmaların ve kaosun merkezi haline gelmişti. Nitekim Sovyetler Birliği, 1979 müdahalesi ile bu kaosa dahil olmuş ve kendi dağılma sürecinin de fitilini ateşlemiştir. Şöyle ki, Soğuk Savaş döneminde tampon bölge olarak adlandırılan Afganistan'a müdahale etmekle Sovyetler Birliği, diğer uluslararası ve bölgesel güç merkezlerinin ortak hedefi haline gelmiştir. Sonuçta Afganistan'daki Mücahitler ve diğer muhalif gruplarla verilen mücadelede Moskova, gücünü tüketmiş ve 1989'da muharip gücünü ülkeden çekmek zorunda kalmıştır.

Çekilmenin ardından Sovyet Rusya, ülkedeki konumunu, kendi kurduğu Najbullah rejimini destekleyerek korumaya çalışmıştır. Ancak çekilmeden sadece üç yıl sonra bu rejim çökmüş, Mücahitler ülkede kontrolü ele almışlardır. Mücahitlerin üstünlük kazanması üzerine ise Rusya, 1992-1995 döneminde Afganistan'daki gelişmelerden uzak durmaya çalışmıştır.²⁰⁹ Ancak Mücahitlerin de iktidarı geçici olmuş, Taliban güçleri ülkede ağırlık kazanmaya başlamışlardır. Taliban'ın etkisinin Orta Asya, hatta Rusya'nın içlerinde bile yayılacağından endişelenen Rus yönetimi, Taliban'ın yayılmasını önlemeye yönelik politika izlemeye başlamıştır.²¹⁰ Nitekim Afganistan'da Sünni Taliban'ın İran destekli Şii güçlerinin düşmanı olması ve Taliban İslam'ının çapraşık doğası, İran liderlerinin bile tepkisini çekmiştir. Bu bağlamda İran, Taliban saldırılarına karşılık Rusya ile ortak politika izlemeye çalışmıştır.²¹¹ Ayrıca Taliban yönetimindeki Afganistan'ın afyon tacirlerinin sığınağı haline gelmesi, İran ve Rusya'yı endişelendiren diğer bir etken olmuştur. ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan Taliban'a yardım ederken, Rusya ve İran beraber Taliban'a karşı kurulan ve Mücahitlerin de dahil olduğu koalisyonu, Kuzey İttifakı'na destek olmuştur. Böylece, Rusya bir yandan Taliban'ın düşmanı olan Akhmad Shah Massoud'un Tacikistan topraklarında konuşlanmasına izin verirken, İran ülkedeki Şii grupların (Hazarlar) silahlanmasını sağlamıştır.²¹² Nitekim İran, Haziran 1996'da konuya ilişkin bölgesel bir konferans düzenlemiş ve Rusya da bu konferansa katılmıştır. Konferansta Rusya Başkanı'nın Ortadoğu Özel Temsilcisi, İranlı temsilciler ile Afganistan'da devam eden çatışmanın bölgeyi istikrarsızlaştıracağı konusunda ortak açıklama yapmışlardır.

²⁰⁹ Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.188.

²¹⁰ Freedman, "Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2", a.g.m., par.36.

²¹¹ Freedman, "Iran-Russia Relations in the 1990's Part 2", a.g.m., par.36.

²¹² Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.188.

Nitekim Eylül 1996'da Taliban güçlerinin hızlı askeri zaferi ve Kabil'i tamamen kontrol altına alması, Rusya-İran politik koordinasyonunu daha da teşvik etmiştir. Aralık 1996'da Primakov'un İran ziyaretinde Afganistan gündemin en başındaki konu olmuş, iki ülke dışişleri bakanları Afganistan'da bütün etnik ve dini grupların çıkarlarını dikkate alacak barışçıl çözümün gerekliliği üzerinde görüş birliğinde olduklarını açıklamışlardır.

Diğer taraftan, Taliban Rejiminin Afganistan'daki kontrolü ve radikal politikaları devam etmiştir. 1998'de Taliban, Mezar'ı Şerife saldırılar düzenlemiş ve binlerce Şii Hazar ve 10 İranlıyı katletmiştir.²¹³ Ülkede giderek güçlenen Taliban, bölgedeki diğer radikal guruplara (Özbekistan İslam Harekatı, El-Kaide gibi) da destek vermeye başlamıştır. Nitekim Taliban, Çeçenistan Sorununda da rol almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Çeçen gerillalara askeri eğitim veren ve Ocak 2000'de Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanıyan Taliban, sorunu kendi muhalifleri ile işbirliği yapmak için bir fırsat olarak görmüştür.²¹⁴ Taliban, 1990'ların sonunda en önemli düşmanı Akhmad Shah Massoud'u barış sağlamaya ve Çeçenistan'a ortak bir şekilde yardım etmeye davet etmiştir. Ancak Taliban'a karşı Rusya'nın desteğini alan Massoud, bu teklifi kabul etmemiş, Rusya ile işbirliğine devam etmiştir.²¹⁵ Diğer yandan Ağustos 1998'de ABD'nin Kenya ve Tanzanya büyükelçiliklerinin El-Kaide tarafından bombalanmasının ardından, ABD yönetimi de Taliban politikasında değişikliğe gitmiştir. Bu bağlamda Rusya ve İran, BM nezdinde ABD'nin Taliban'a yönelik yaptırım uygulama politikasını desteklemişlerdir.

Putin başkanlığının ilk yıllarında da Rusya Hükümeti, ulusal güvenliğine ve Orta Asya'daki çıkarlarına yönelik tehdidin kaynağı olarak Afganistan'daki Taliban rejimini görmüştür. Nitekim İkinci Çeçenistan Savaşı'nda Taliban'ın Çeçenistan'a desteği güçlenmiş, Müslüman Dünyasını Moskova'nın Çeçenistan'a askeri operasyonlarını durdurmak için cihada çağırmıştır. Bu nedenlerle Rusya, NATO'nun Afganistan'da Taliban'a yönelik operasyonlarında açık şekilde destek vermiştir. Bu bağlamda ABD'nin Taliban'ın kuzeye yönelmesini önleyeceğini ve Rusya ile Orta Asya'ya doğru yönelen

²¹³ SK Chatterji, "Afghan Stability: New Equations", **The Diplomat**, 09.04.2014, <http://thediplomat.com/2014/04/afghan-stability-new-equations/>, (e.t.15.04.2014), par.2.

²¹⁴ Thomas D.Grant, "Current Development: Afghanistan Recognizes Chechnya", **American University International Law Review**, Volume 15, Issue 4, 2000, p.869.

²¹⁵ Trenin, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.189.

tehditleri etkisizleştireceği düşünülmüştür.²¹⁶ Nitekim İran da NATO'nun Afganistan operasyonu ve Taliban'ı yenmesini kendi çıkarları açısından olumlu karşılamıştır.

Ancak zamanla, ABD'nin bölgede varlığı ve politikaları, Rusya ve İran açısından tehdit olarak algılanmıştır. Afganistan, İran tarafından her zaman bir ulusal çıkar sahası olarak değerlendirilmiş ve Afganistan'da ABD'nin askeri varlığı (Güney Horasan vilayetindeki Birdzhand şehrinde avcı uçakları ve modern radar sistemleriyle donatılmış Guyom al-Muhammad hava üssü), İran hükümetini endişelendirmiştir.²¹⁷ İran için ABD tarafından yönetilen bir Afganistan, bölgesel değere sahip ekonomik projelerin gerçekleştirilmesi açısından bir engel teşkil etmiştir. Şöyle ki, Kabil üzerinde Washington'un nüfuzu İran-Afganistan işbirliğini kısıtlamıştır. Bu durum karşısında, İran, başta batı vilayetleri olmak üzere Afganistan'daki İran nüfuzunu güçlendirmeye ve İran-Afgan sınırında, olası bir ABD saldırısı durumunda güvenliği sağlamak üzere bir tampon bölge oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran'ın nüfuzu iki kanalda ilerlemiştir: Afganistan'daki Şiiiler ve Tacikler üzerinden.²¹⁸ Ayrıca İran, Afganistan'da ABD ve Batıya karşı birlikte hareket edilebilecek potansiyel müttefikler aramamıştır. Bu bağlamda Rusya önemli bir partner olarak görülmüştür.

Nitekim NATO güçlerinin Taliban rejimini düşürmesine rağmen, ülke içinde istikrarı sağlayamaması, Rusya açısından ABD tarafından belirlenmiş bir politika olarak görülmüştür. Rus elitleri, istikrarsızlık eksenleri yaratılmasının, ABD için Orta Asya'nın kontrolü amacı taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, ABD bu istikrarsızlığı bölgede askeri varlık bulundurma'nın bir gerekçesi olarak göstermekte ve kendi jeopolitik amaçları doğrultusunda kullanmaktadır.²¹⁹ Bu açıdan Afgan topraklarında Özbekistan İslami Hareketi'nin, İran ve Pakistan'ı hedef alan Beluci ayrılıkçıların (Cundullah, Beluc Birliği, Beluci İttihad), İran karşıtı diğer grupların (Halkın Mücahitleri Örgütü, Halkın

²¹⁶ Knyazev, a.g.m., s.79.

²¹⁷ Knyazev, a.g.m., s.75.

²¹⁸ "Afganistan'daki Hazaralar ve bazı diğer etnik azınlıklar Şii'dir. Şiiiler (yaklaşık 1,5 – 2 milyon arası) rakamsal olarak Afganistan'da çok büyük bir oran ifade etmeseler de stratejik açıdan önemli bir kesimdirler. Hazaraların çok büyük bir kesimi ülkenin merkezinde Bamyan vilayetinde yaşamaktadır. Belh, Baglan, Farok, Kandahar ve Kabil'de de büyük Şii topluluklar yaşamaktadır. Ayrıca Afganistan Şiiileri dayanışmaları, örgütlülükleri ve disiplinleriyle öne çıkmaktadır. Ayetullah'tan bir emir olması durumunda düşmanlarına karşı mücadele için çok kolay ve hızlı bir şekilde seferber olabilirler. Asimetrik savaş koşullarında hareket kabiliyeti yüksek ve etkili bir kuvvet teşkil ederler. Nitekim ABD'nin İran'a karşı potansiyel bir askeri saldırısı durumunda İran'ın ABD'nin hâlihazırda zor durumda olduğu Afganistan'da Şiiileri ve Tacikleri ayaklandırması olası görülmektedir.", Knyazev, a.g.m., s.58.

²¹⁹ Knyazev, a.g.m., s.79.

Fedaileri) ve Rusya'yı (Cecenler), Çin'i (Uygurlar) ve Hindistan Keşmiri'ni hedef alan örgütlerin bulunması, kanıt olarak görülmüştür. Bu örgütlerin etkinliğinin ABD ve İngiliz gizli servislerince, Washington'un çıkarlarına göre belirlenen saldırgan dış politikanın bir unsuru olarak kontrol edilip yönetildiği ileri sürülmüştür. Nitekim Afganistan'daki stratejik üsler yanında ABD'nin Özbekistan'da Hanabad üssünü (2001-2005), Kırgızistan ise Manas üssünü kiralaması bu savlar için gerekçe olarak gösterilmiştir. Ayrıca 2005 yılında Özbekistan'da yaşanan Andican olayları ve Kırgızistan'daki Lale Devrimi, ABD ve müttefiklerinin Rusya'nın nüfuzunu kısıtlamaya yönelik bir girişimi olarak değerlendirilmiştir.

Böylelikle Batılı devletlerin Orta Asya bölgesinde etkinlik kurma politikası karşısında Rusya ve İran ortak politikalar izlemek yolunu seçmişlerdir. Bu bağlamda İran uzmanı Mehdi Sanai "İran, bölgede Rus liderliğinin sürmesini anlayışla karşılamakta ve güçlü bir Rusya'nın Orta Asya'da farklı devletlerarasındaki dengenin garantörü olduğunu tanımaktadır" diyerek İran'ın resmi politikalarını/duruşunu tanımlamıştır.²²⁰ Nitekim mevcut rejimlerini korumak isteyen bölge devletleri ve Çin de, Rusya ile İran'ın ABD karşıtı politikalarını genelde desteklemişlerdir. Bu açıdan ŞİÖ (Şangay İşbirliği Örgütü), temel platform olarak ortaya çıkmıştır. 2005 ŞİÖ Astana Zirvesinde üye altı ülke, ABD'nin Orta Asya'daki askeri üslerini kapatması çağrısında bulunmuşlardır.²²¹ Nitekim 2007 yazında, Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin Afganistan'ın, ŞİÖ için bir öncelik olması gerektiğini belirtmiştir.²²² Ayrıca Moskova, İran'ın ŞİÖ çerçevesinde Afganistan ile diyalogda yer almasını desteklemiş ve Temmuz 2005'de yapılan Astana zirvesinde İran'ın örgüte gözlemci üye olmasını sağlamıştır.²²³

Rusya ve İran'ın bir diğer endişe kaynağı ise bölgede uyuşturucu ticaretinin giderek artması olmuştur. Birleşmiş Milletler'in Uyuşturucu ve Suç Dairesi'nin verilerine göre, 2001'den 2008'e kadar Afganistan'daki afyon üretimi 42 katına çıkmış ve 7,7 bin ton

²²⁰ Zikreden, Knyazev, a.g.m., s.79.

²²¹ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı.65, Cilt.3, 2010, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_ere.pdf, s.228.

²²² Alexandr Knyazev, "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", (Çev.Sercan Doğan), Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201183_15-inceleme.pdf, (e.t.19.05.2013), s.79.

²²³ "Russia and Asian states welcome USA's sworn enemy, Iran", **Pravda**, 06.07.2007, <http://english.pravda.ru/world/asia/06-07-2005/8531-sco-0/>, par.1.

olarak gerçekleşmiştir.²²⁴ Moskova, İran'ın Afgan uyuşturucu ticaretine karşı savaşına destek vermiş, periyodik olarak bu konuyla ilgili Tahran'la temaslarda bulunmuş, teknik ve uzmanlık düzeyinde yardımlar yapmıştır. Moskova, İran'ın BDT ve KAGÖ (Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü) çerçevesinde uyuşturucu karşıtı projelere katılma isteğini olumlu karşılamıştır. 2005'den itibaren ise İran silahlı güçleri, KAGÖ'nün Afganistan'dan uyuşturucu trafiğinin önlenmesine yönelik düzenlediği yıllık "Kanal" operasyonlarında yer almıştır.²²⁵

Diğer yandan 2009 sonrasında Rusya ile ABD arasında yakınlaşma ve İran nükleer sorununun derinleşmesi, Rusya-İran-Orta Asya işbirliğini olumsuz etkilemiştir. Nitekim 2009-2010 yıllarında İran'ın ŞİÖ'ye yönelik yaptığı tam üyelik başvuruları Rusya tarafından olumsuz karşılanmış ve engellenmiştir.²²⁶ Nitekim 2010 yılında ŞİÖ'nün statüsünde, BM yaptırımına maruz kalmış devletlerin tam üyeliğini önleyen bir düzenleme yapılmıştır.²²⁷ Sadece Rusya değil, ŞİÖ'nün diğer üyeleri de nükleer sorunu nedeniyle Batı dünyasında kötü imaja sahip olan İran'ın üyeliğinin, örgütün Batıyla ilişkilerine zarar vereceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca 2009 seçimlerinin ardından İran'da ortaya çıkan istikrarsızlık, İran'ın ŞİÖ üyeliğine ilişkin ciddi bir sakınca olarak görülmüştür.²²⁸ Ancak ABD'nin Afganistan'dan geri çekiliş sürecine paralel olarak Taliban'ın yeniden güçlenmesi, İran ile Rusya arasında bölgesel işbirliğinin yolunu yeniden açmıştır. Bu iki ülkeye göre, ABD ve müttefikleri, en az hasarla ve güvenli bir şekilde bu ülkeden çekilmek için Taliban'la uzlaşma yolunu seçmişlerdir. Ancak hem Moskova hem de Tahran, ABD/NATO'nun bu hareketle iletişim kurma girişimlerini, Taliban'a yeniden güç kazanma fırsat verdiği için stratejik bir hata olarak görmüşlerdir.²²⁹ Diğer yandan, Rusya, NATO'nun geri çekilmesi sürecinde yardımcı olurken, Afganistan'da yaşanan gelişmelere doğrudan katılmaktan imtina etmiştir. İran ise bir anlamda 'barışın satın alınması' girişimine karşı çıkmış ve Afganistan'ın Kuzey İttifakı'nı yeniden restore edebilmek için bölge ülkelerine işbirliği çağrılarında bulunmuştur. Bu bağlamda, İran, Pakistan'ın Taliban güçlerini ülkesinde barındırmasını, sıkça eleştirmiştir. Nitekim İran, son yıllarda ekonomik

²²⁴ "2009 World Drug Report", UN Office On Drugs And Crimes, http://www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2009/WDR2009_eng_web.pdf, (e.t.19.05.2013), p.10.

²²⁵ Kozhanov, a.g.m., p.11.

²²⁶ Kozhanov, a.g.m., p.8.

²²⁷ Kozhanov, a.g.m., p.9.

²²⁸ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.34.

²²⁹ Knyazev, s.80.

kanallarla bölgedeki etkinliğini iyice artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, İran'ın Afganistan ve Tacikistan'ı birbirine bağlayacak demiryolu projesini desteklemesi, önemli bir adım olmuştur. Ayrıca İran, otoyollar yaparak, altyapıyı geliştirerek ve Afganistan'ın Chabahar limanına erişimini sağlayarak, Afganistan'daki Karzai Hükümeti'nin Pakistan'a olan bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. Nitekim Afganistan hükümeti de İran'ın bu adımlarını olumlu karşılamış ve iki ülke Ağustos 2013'de İran ile genelde güvenlik konularını kapsayan bir "Stratejik İşbirliği Paketi" imzalamışlardır. Ardından Afganistan, 8 Aralık 2013'de İran ile daha kapsamlı bir "Dostluk ve İşbirliği Paketi" imzalanacağını açıklamıştır. Açıklamaya göre bu paket, ikili arasında uzun dönemli politik, güvenlik, ekonomik ve kültürel işbirliğini; bunların yanında bölgesel barış ve güvenliğe yönelik düzenlemeler içerecektir.²³⁰ Ayrıca İran, Afganistan'ın ABD ile yaşadığı güvenlik paketi imzalaması sorununda da Afganistan'ı desteklemiştir. NATO'nun 2014 yılının sonunda Afganistan'dan çekilecek olmasının ardından, 8000 kişilik ABD ordusunun ülkede konuşlandırmak istemesi, İran'ı da tedirgin etmiştir. Bu bağlamda İran, uluslararası baskılar karşısında Karzai hükümetini desteklemiştir. Diğer yandan İran'ın Afganistan'daki derinleşen nüfuzu, önceleri, ABD tarafından olumlu karşılanmasa da nükleer görüşmelerde yaşanan gelişmeler, ABD'nin Afganistan'da İran ile işbirliğini gündeme getirmiştir.²³¹ Şöyle ki, uzun dönemdir işbirliği içinde olduğu Pakistan'ın politikalarından fazlasıyla rahatsız olan ABD, onun yerine İran'ı bölgesel ortak olarak seçme alternatifini üzerinde durmaktadır. Böylelikle, İran'a karşı kurulan Taliban-ABD ittifakının yerine, Taliban ve diğer radikal İslami örgütlere karşı ABD-İran ittifakı kurulabilecektir. Bu da ortak düşman Taliban'a karşı işbirliği yapan Rusya-İran ilişkilerinin seyrini kökten değiştirebilir.

²³⁰ Hamid Shalizi, "Afghanistan, Iran Plan Cooperation Pact amid Tensions With U.S"., **Reuters**, 08.12.2013, <http://www.reuters.com/article/2013/12/08/us-afghanistan-iran-idusb9b708120131208>, (e.t.15.04.2014).

²³¹ Chatterji, "Afghan Stability: New Equations", a.g.m., par.4.

5.ORTADOĞU BÖLGESİNDEKİ SORUNLAR BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Rusya'nın Ortadoğu politikası Putin'in birinci ve ikinci başkanlık dönemlerinde oldukça farklılıklar göstermiştir. Birinci başkanlık döneminde Ortadoğu'daki ilişkilerini geliştirmek isteyen Rusya, karşılaştığı Çeçenistan Sorunu ve Batı ile ilişkilerinin de önceliği nedeniyle Ortadoğu'da fazlaca etkin olamamıştır. Ancak 2003 Irak Savaşı'nın ardından Rusya, bölgedeki ABD karşıtlığından da istifade ederek aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Irak enerji pazarından pay almaya ve Arap devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Rusya bir yandan İsrail ile kültürel ve ekonomik bağlarını güçlendirmeye gayret ederken bir yandan da Filistin Sorununda arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ayrıca ABD'nin sorunlu aktörler olarak gördüğü Suriye, İran, Hamas ve Hizbullah da (şer eksenli) Rusya'nın aktif politikaları kapsamında işbirliği yapabildiği unsurlar olmuşlardır.²³²

Diğer yandan İran, Rusya'nın Ortadoğu'daki aktif politikalarını, bölgede ABD ve İsrail'i dengelemek açısından olumlu karşılamıştır. Ayrıca Rusya ile ikili askeri ve nükleer ilişkilerini geliştirmek isteyen İran, Rusya'nın İKÖ'ye gözlemci üyeliği gibi, etkin olduğu platformlarda Rusya'yı desteklemiştir. Nitekim Rusya ve İran arasında ekonomik ve savunma alanlarındaki işbirliği, Rusya'nın Ortadoğu bölgesindeki rolünün artırmasını sağlamıştır.²³³ Rusya İran'ın (ve Suriye'nin) bölgedeki nüfuzundan yararlanarak Hamas ve Hizbullah ile ilişkilerini geliştirebilmiştir. Ayrıca Irak'ta Şiiilerin gücünün artması ile Rusya, İran'ın Irak'taki nüfuzundan da istifade etme şansı bulmuştur. Ancak Rusya, Ortadoğu bölgesindeki nüfuzunun kısmen kısıtlı olduğunu dikkate alarak, bölgenin diğer güçleri ile özellikle Körfez ülkeleri ve İsrail ile de ekonomik ve siyasal ilişkilerinin geliştirmesine önem vermiştir. Bu bağlamda Rusya, Suriye ve İran'a silah satımını, bölgedeki güvenlik dengelerini bozmayacak şekilde yürütmeye çalışmıştır.

Böylelikle Rusya, Suriye ve İran'ı Batı/İsrail müdahaleleri karşısında silahlandırırken, adı geçen bu ülkelerin saldırgan politikalar izlemesine de karşı çıkmıştır. Nitekim Filistin sorununda da, Hamas-El-Fetih arasındaki çatışma sürecinde de El-Fetih

²³² Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.34.

²³³ Angela Borozna, "Russia's Friend – United State's Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran", **The International Studies Association**, Annual Convention, San Francisco, USA, 26-29 March 2008, <http://ssrn.com/abstract=2250017>, (e.t. 18.04.2013), p.12.

yanlısı bir tutum benimseyerek Arap ülkeleri ve İsrail'in onayını almaya çalışmıştır.²³⁴

Diğer yandan 2010'da patlak veren Arap Baharı süreci, Rusya-İran işbirliğinde yeni bir aşama olarak 'stratejik işbirliğinin' ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tunus ve Mısır'daki gelişmeleri olumlu karşılayan Rusya, NATO'nun Libya harekâtını oldubittiye getirmesini, Suriye'de çatışmaların başlamasını ve NATO'nun da füze savunma sistemini kabul etmesinin ardından, süreci total olarak kendisine yöneltilmiş Batı kuşatması olarak görmüştür. Nitekim sürecin İran'a da sıçrayacağından korkan Rusya, bir yandan İran'ın askeri gücünün artırmasına destek verirken diğer yandan da Suriye'de İran ile beraber Esad Rejimine yardım etmiştir. Rusya ile İran arasındaki işbirliği çerçevesinde bölgede Sünni-Radikal İslami Harekatın en başta da IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) etkinlik kazanması, bölgesel denklemleri değiştirmiştir. Bu durum, bölgede Şii-Sünni çatışmaları ve rekabetini artırırken, ABD'nin bölgesel politikalarındaki değişikliği de gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, ABD, bölgede aktif politikalarından çekilirken, olası ABD-İran işbirliği de tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim ABD'nin bölgeden çekilmesi ile ABD'nin bir anlamda vekilliğini sürdürme konusunda İran, S.Arabistan ve Türkiye arasında nispi bir rekabet de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Irak, Suriye ve Lübnan bu rekabetin temel alanları olarak ortaya çıkmışlardır.²³⁵ Bu süreçte, Rusya bir yandan Sünni-Radikal İslam'ın bölgede güçlenmesini güvenlik açısından tehdit olarak görürken, diğer yandan bölgede oluşabilecek yeni dengelerin ve ittifakların kendi nüfusunu kısıtlamasından endişe etmiştir. Bu bağlamda Rusya, bölgesel ortaklarındaki nüfusunu korumaya çalışırken, Radikal hareketleri önlemek açısından uluslararası platformda işbirliği yapmaya açık olmuştur.

²³⁴ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.35.

²³⁵ Michael Singh, "Iran Is Not An Ally In Iraq", **Wall Street Journal**, 17.06.2014, <http://online.wsj.com/articles/iran-is-not-an-ally-in-iraq-1403024591>, (e.t.19.06.2014).

5.1. ARAP-İSRAİL SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

Rusya ve İran'ın Arap-İsrail Sorununa yaklaşımları konjonktürel gelişmeler göre değişmiş, ikili zaman zaman ortak politikalar izlerken, zaman zaman da karşı taraflarda yer almışlardır. Rusya'nın soruna ilişkin tutumu pragmatik çerçevede olmuş ve sık sık değişikliğe uğramıştır. Yeltsin döneminin ilk yıllarında, Rusya Batıcı politikalar çerçevesinde ABD'nin inisiyatifi ile gerçekleşen Ortadoğu Barış sürecine destek vermiştir. Rusya, bu süreçte Arap-İsrail tarafları arasındaki müzakerelerinde ev sahipliği yapmış, 1993'de Filistin Kurtuluş Örgütü ve İsrail arasında yapılan Oslo Andlaşmaları'nın imza töreninde yer almıştır.²³⁶ İran ise konuya daha çok ideolojik çerçevede yaklaşmış, Filistin Sorununda düşman olarak gördüğü İsrail'e karşı açık bir şekilde yer almıştır. Bu bağlamda İran, iki devletli çözümünü desteklemiş ve İsrail'in Filistin işgalini sonlandırmasını talep etmiştir. Ancak Körfez ülkeleri ile yaşadığı güvenlik sorunları nedeniyle Arap Birliği-İsrail barış görüşmelerinde dışlanan İran, Filistin Sorununa Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad örgütlerini destekleyerek sürece dâhil olmuştur. Nitekim bu örgütler, İran'ın Ortadoğu'daki nüfusunun taşıyıcıları arasında gösterilmişlerdir.

Diğer yandan Primakov'un RF Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesi ile beraber, Rusya'nın Arap-İsrail Sorununa yönelik politikası değişikliğe uğramıştır. Şöyle ki, Rusya ABD'nin öncülüğündeki süreçten ayrı olarak, kendisinin arabuluculuğunda sorunun çözümüne çalışmıştır. Nitekim bu dönemde Rusya'nın İsrail'e yönelik tutumu daha da belirgin olmuştur. 1996'da Lübnan'da İsrail-Hizbullah çatışmalarında, Primakov, İsrail Başbakanı Şimon Peresi ağır dille eleştirmiştir. Ancak Primakov'un çabalarına rağmen savaşın bitmesinde ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın baskısı daha etkili olmuştur.²³⁷ Buna rağmen Primakov çabalarını sürdürmüş, Kasım 1996 ve Ekim 1997'de iki kez İsrail ve Filistin Otonomi Bölgesi'ni ziyareti sırasında İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile Suriye Başkanı Hafız Esad arasındaki mesaj teatisinde aracılık etmiştir. Böylelikle Rusya, Suriye konusunda Rusya'nın pazarlık gücünü ispatlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan Mayıs 1997'de Primakov, Suriye ve İran'ın Hizbullah'a olan desteğini bitirmesi için ikna etmeye çalışarak Lübnan krizine de dâhil olmuştur. Ancak Primakov'un

²³⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2008, ss.662-666.

²³⁷ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m, p.13.

bu yoğun diplomatik faaliyetleri sonuç vermemiştir. İran bu dönemde de 1982’de olduğu gibi, Lübnan’daki Şii gurupları özellikle Hizbullah’ı desteklemeye devam etmiştir. Şöyle ki, İran, bu gurupların eğitiminde yer almış, silah yardımıyla bulunmuştur.²³⁸

Putin’in döneminde de Rusya, Arap-İsrail barış sürecinde arabuluculuk yapma girişimlerine devam etmiştir. Şöyle ki, 2000 yılının Ekim-Kasım aylarında İsrail ile Filistin arasında gerçekleşen çatışma sürecinde, RF Dışişleri Bakanı Sergei İvanov, taraflarla yoğun temaslarda bulunmuş, Suriye, Filistin, Lübnan ve İsrail’i peş-peşe ziyaret etmiştir.²³⁹ Ancak Arapların Çeçenistan’da ayrılıkçılara finansal yardımda bulunması ve çatışmalarda yer alması Arap-İsrail sorununda ABD’ye karşı olarak Arapları destekleme politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.²⁴⁰ Nitekim bu dönemde Rusya ve İran’ın Arap İsrail Sorununda karşı cephelerde yer aldığı görülmüştür. Şöyle ki, 2000 yılının sonlarında Al-Aksa’da başlayan İntifada sürecinde Lavrov (o dönemde RF Güvenlik Konseyi Başkanı) İsrail’in Gazze ve Batı Şeria’da karşılaştığı terörizm ile, Rusya’nın Çeçenistan’da muhatap olduğu terörizmin özü itibariyle aynı olduğunu açıklamıştır.²⁴¹ Nitekim uluslararası terörizm konusunda Rusya ile ABD arasındaki işbirliği süreci, Filistin Sorununa da yansımış, sorunun çözümü için ABD, AB, Rusya ve BM arasında dörtlü süreç oluşturulmuştur. Bu görüşmelerde, Rusya, 2002 yılında kabul edilen Filistin’in devlet statüsünü de öngören “Yol Haritası”nı desteklemiştir. Buna karşılık İran ise Hamas ve İslami Cihad örgütlerini askeri ve mali olarak desteklemiştir. İran’ın askeri desteği, genellikle Suriye üzerinden Hizbullah vasıtasıyla sağlanmıştır. Ancak bu dönemde İsrail, İran’ın sadece Hizbullah yolu ile değil, deniz yoluyla Filistinli guruplara doğrudan silah yardımı sağladığı iddia etmiştir.²⁴²

Diğer yandan ikinci Putin döneminde, Arap-İsrail Sorunu konusunda Rusya ve İran’ın ortak politikalar izlediği gözlemlenmiştir. Putin, bu süreçte İsrail-Filistin sorununu,

²³⁸ Matthew Levitt, “Hezbollah: Party of Fraud”, **Foreign Affairs**, 27 July 2011, <http://www.foreignaffairs.com/articles/67997/matthew-levitt/hezbollah-party-of-fraud>, (e.t.08.09.2013), p.2.

²³⁹ Oded Eran, “Russia in the Middle East: The Yeltsin Era and Beyond”, **Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on The Threshold of The Twenty-first Century**, ed. Gabriel Gorodetsky, Cummings Center for Russian and East European Studies, Frank Cass Publishers, London, 2003, p.155.

²⁴⁰ Trenin, **Russia’s Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, a.g.e., p.194.

²⁴¹ Zikreden, Freedman, “Russia And The Middle East Under Putin”, a.g.m., p.24.

²⁴² James Bennet, “Mideast Turmoil: Mideast Balance Sheet”, **New York Times**, 12 March 2002, <http://www.nytimes.com/2002/03/12/world/mideast-turmoil-news-analysis-mideast-balance-sheet.html?module=Search&mabReward=relbias%3As%2C%5B%22RI%3A9%22%2C%22RI%3A15%22%5D>, (e.t.20.09.2013).

Ortadoğu sisteminde rol almak ve Müslüman ortakları ile ilişkilerini geliştirmek adına önemli bir fırsat olarak görmüştür. Nitekim Çeçenistan sorununda Arap ülkelerinden destek almak isteyen Rusya, Filistin Yönetimi ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Ayrıca Rusya bu dönem de Arap İsrail Sorununda ABD'den daha dürüst arabulucu olduğunu göstermeye çalışmıştır.²⁴³ Bu bağlamda, 2005 yılında Filistin ve İsrail'e ziyaretlerde bulunan Rusya lideri, Moskova'da bir Orta Doğu Barış Konferansı düzenlenmesi için davette bulunmuştur. Ayrıca Rusya İsrail'in suçlamaları karşısında Yaser Arafat'ı desteklemiş, hatta güvenliği için askeri koruma tahsis etme sözü vermiştir. Nitekim Rusya İsrail'in güvenlik duvarı inşa etmesine karşı çıkmıştır. Diğer yandan Rusya, İran'ın desteklediği Hamas'a karşı da tutumunu değiştirmiştir. Şöyle ki, Hamas'ı terör örgütü olarak nitelendirmekten kaçınmış ve Filistin'de 2006 yılındaki seçimlerde Hamas'ın galibiyetini tanıyarak, Hamas lideri Halid Meşal'i Moskova'da ağırlamıştır.²⁴⁴ Bu dönemde Rusya ve İran'ın, İsrail'in 2006'da iki İsrail askerini kaçırmamasıyla sonucunda Lübnan'da Hizbullah'a karşı yürüttüğü savaş sürecinde de ortak politikalar izlediği görülmüştür. Aynı yıl S. Petersburg'da gerçekleştirilen G-8 zirvesinde Rusya İsrail'i, aşırı tepki vermek ve sivilleri öldürmekle suçlamış ve şiddet dışı yolların tüketilmediğini öne sürmüştür.²⁴⁵ Nitekim İran ve Rusya'nın bu süreçte Suriye vasıtasıyla Hizbullah'a askeri destekte bulunduğu da öne sürülmüştür. Şöyle ki, İsrail Suriye'nin Hizbullah'a verdiği silahların içinde Rus ve İran yapımı silahlarının olduğunu iddia etmiştir.²⁴⁶ Nitekim silah yardımının yanında, Hizbullah'ın İsrail'e karşı nispi olarak galip gelmesinde, uzun yıllardır Suriye ve İran'ın bu örgüte verdiği askeri eğitimin büyük katkısı olmuştur. Diğer yandan 2007'de Hamas-El Fetih arasındaki anlaşmazlıklarda, Rusya ve İran'ın tutumları farklı olmuştur. Rusya bu süreçte diğer Arap devletleri gibi Mahmut Abbas'ı desteklemiş ve Hamas ile arasına mesafe koymuştur. Nitekim bu süreçte, Moskova, Arap Barış İnisiyatif'in yeniden oluşmasını da gündeme getirmiştir. Rusya'nın bu tutumunda diğer Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme isteği etkin olmuştur. İran ise tam tersine, bu süreçte Hamas'a hem

²⁴³ Trenin, "Russia's Policy In The Middle East: Prospects For Consensus And Conflict With The United States", a.g.m., p.8.

²⁴⁴ Sanaei, a.g.m., p.173.

²⁴⁵ Anton Troianovski, "Russia Criticizes Israel for Offensive" **The Washington Post**, 20 July 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/20/AR2006072000714.html>, (e.t.20.09.2013), p.2-3.

²⁴⁶ Steven Erlanger-Richard A.Oppel, "A Disciplined Hezbollah Surprises Israel With Its Training, Tactics and Weapons" , **New York Times**, 07.08.2006, <http://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07hezbollah.html?pagewanted=all>, (e.t.20.09.2013), par.3.

mali hem askeri açıdan desteğine devam etmiştir. Nitekim bu dönemde İsrail yetkilileri, Hamas askerlerinin İran’da askeri eğitim aldığı yönünde iddialarda bulunmuşlardır.²⁴⁷

2008’de göreve gelen Başkan Medvedev de Putin’in Ortadoğu Politikasını tamamen devam ettirmiştir. Şöyle ki, bir yandan Rusya, İsrail ile ilişkilerini geliştirirken Filistin’in mücadelesini desteklemeye devam devam etmiştir. RF Başkanı Medvedev, “Ortadoğu’da normalleşmenin anahtarı, Filistin Sorunu ve Filistin’in ve diğer Arap topraklarının işgalinin sona ermesidir” açıklamasında bulunmuştur.²⁴⁸ Ancak Rusya Türkiye’nin arabuluculuğu ile gerçekleşen İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmelerine dâhil olmamıştır. Nitekim İsrail’in 2009 Gazze Saldırısında da Rusya, pasif tutum benimsemiştir. Diğer yandan İran bu süreçte aktif iştirak etmiş, Hamas’a olan desteğini açıkça dile getirmiştir. Nitekim yine İsrail yetkilileri Ocak 2009’da İran’dan Gazze’ye Sudan vasıtasıyla silah sevkiyatı yapmaya çalıştığını iddia etmişlerdir. Ayrıca İran, çatışmalar sonrasında harap olan Gazze’de yeniden yapılanma konusunda da yardım teklifinde bulunmuştur. Nitekim İran’ın bu politikaları karşısında Hamas lideri Halid Meşal, Aralık 2009 Tahran ziyareti sırasında “Diğer Arap ve Müslüman Devletleri de bizi destekliyor... ancak İran’ın desteği öncüdür ve bu nedenle çok memnunuz ve İran’a bunun için teşekkür ediyoruz” şeklinde açıklama yapmıştır.²⁴⁹ Ancak İran’ın Hamas yanlısı politikası, El-Fetih örgütü arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasına neden olmuştur. Bir yandan İran, El-Fetih’in Filistin halkının tümünü temsil etmediğini ve Eylül 2010’da yılında ABD inisiyatifinde Washington’da yapılan barış görüşmelerin meşru olmadığını iddia ederken, diğer yandan da El-Fetih yetkilileri, İran’ı Filistin halkını bölmekle suçlamışlardır. Diğer yandan, bu görüşmelerden Rusya’nın da dışlanması, Rusya’yı Dörtlü dışında kendi inisiyatifinde bölgede diplomatik aktivitelerini artırmaya yönlendirmiştir. Bu süreçte bölge liderleri, İsrail Başbakanı Netanyahu, Filistin Yönetimi Başkanı Abu Mazen, Lübnan Başbakanı ve Ürdün Kralı, Moskova’yı ziyaret etmiştir. Nitekim Medvedev de 2011’de Filistin Yönetimini ziyaret etmiş ve Filistin Devletinin kuruluşunu desteklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Medvedev, Rusya’nın görüşmelerin yeniden başlaması için tüm

²⁴⁷ Steven Erlanger, “Israeli Says Iran Is Training Hamas Men”, **New York Times**, 6 March 2007, http://www.nytimes.com/2007/03/06/world/middleeast/06mideast.html?module=Search&mabReward=relbias%3As%2C%5B%22RI%3A9%22%2C%22RI%3A15%22%5D&_r=0, (e.t.20.09.2013), par.2

²⁴⁸ Zikreden, Moldavsky, a.g.m., p.131.

²⁴⁹ “Hamas, The Islamic Resistance Movement”, **CBN News**, 08.03.2011, <http://www.cbn.com/cbnnews/insideisrael/2011/March/Hamas-the-Islamic-Resistance-Movement/>, (e.t.20.09.2013), par.5.

tarafarla diyalog içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Nitekim Rusya'nın bu girişimleri kısmen başarılı olmuş, 23 Eylül 2011 tarihli Orta Doğu Dörtlüsünü toplantısında, taraflar arasında ay içinde görüşmelerin yapılması ve sonucunda Moskova'da uluslararası barış konferansının toplanması kararlaştırılmıştır.²⁵⁰

Ayrıca bu dönemde İran'ın da Rusya gibi arabuluculuk rolüne önem verdiği görülmüştür. Şöyle ki, İran, Suriye'de yaşanan gelişmelere paralel olarak Filistin sorununa ilişkin bakış açısında değişikliğe gitmiş, seküler veya muhafazakar kimliğine bakmadan Filistin'deki tüm taraflarla iletişime geçme yolunu seçmiştir. Ayrıca Rusya gibi süreçte etkin olmak isteyen İran, El-Fetih ile Hamas arasındaki uzlaşma sürecinde de rol almaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran, Rusya ile beraber, Mısır'ın öncülüğünde gerçekleşen El-Fetih ve Hamas başta olmak üzere 13 Filistinli grup arasındaki uzlaşma sürecini savunmuşlardır. Diğer yandan Rusya, sadece Filistinliler arasında değil Filistin ve İsrail, Suriye arasındaki arabuluculuk sürecinde de yer almaya çalışmıştır. Ancak Kasım 2012'de İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği operasyonlarda (Operation Pillar of Defense) da görüldüğü gibi Rusya'nın süreçteki arabuluculuk rolü marjinal olmuş, uluslararası organizasyonlarla sınırlı kalmıştır.²⁵¹ İran ise bu süreçte yine Hamas'ı desteklediğini açıkça dile getirmiştir.²⁵² Çatışmalar sırasında Filistin Başbakanı İsmail Haniye ile telefon görüşmesi yapan Ahmedinejat, "Siyonistler en son noktaya geldiler ve Filistin halkını resmi olarak tanımak ve onlara mutlak haklarını vermekten başka çareleri yok" şeklinde desteğini dile getirmiştir.²⁵³

Diğer yandan Rusya ve İran, El-Fetih'in temsil ettiği Filistin Otonomisi'nin UNESCO üyeliğine ve BM Genel Kurulu'nda gözlemci üyeliğine destek vermişlerdir. Bunun karşılığında ise, İKÖ'nün Kahire Zirvesinde, El Fetih lideri Mahmut Abbas, İran'a desteğinden dolayı teşekkür etmiştir.²⁵⁴ Diğer yandan Filistin'de El-Fetih ile Hamas arasındaki birleşme sürecinin tıkanması ile İran ve El Fetih arasında yeniden gerginlik baş

²⁵⁰ "Statement By Middle East Quartet In 23.11.2011", **United Nations Secretary General**, SG/2178, <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sg2178.doc.htm>, (e.t.20.09.2013), par.5.

²⁵¹ Moldavsky, a.g.m., p.131.

²⁵² Adnan Abu Amer, "Iran Seeks To Retain Influence In Palastinian Affairs", Al Monitor, 04.04.2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/04/iran-hamas-ties.html>, (e.t.05.09.2013).

²⁵³ "In A Phone Call With The Esmail Hanieh: Dr.Ahmadinejad Congratulates Gaza People On Their Victory Over Zionist", **Iranian Foreign Affairs Ministry**, 01.12.2012, <http://en.mfa.ir/index.aspx?siteid=3&pageid=2014&newsview=24269&pro=nobak>, (e.t.05.09.2013).

²⁵⁴ "Fatah Official: PA Hopes To Renew Ties With Iran", **Times Of Israil**, 29.01.2014, <http://www.timesofisrael.com/fatah-official-pa-hopes-to-renew-ties-with-iran/> (e.t.04.03.2014), par.1.

göstermiştir. Ancak İran'ın rolüne önem veren El-Fetih yetkilileri, durumu düzeltmek adına 28 Ocak 2014'de İran'ı ziyaret ederek, ilişkilerini geliştirmek istediklerini dile getirmişlerdir.²⁵⁵ Ayrıca El-Fetih yetkilisi Jibril Rajoub, İsrail'in uluslararası kamuoyunun dikkatini İran'ın barışçıl Nükleer Programına çekerek, Filistin'e karşı rahat bir şekilde savaş yürüttüğünü söylemiştir. Bu bağlamda, İran'ın Batı ile nükleer anlaşma sağlamasının ardından Filistin sorusunun yeniden uluslararası gündeme gelmesinden memnun olduklarını açıklamıştır. Rajpub, buna ek olarak, İran'ın bölgede ve barış sürecinde rolünün artmasından yana olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁶ Nitekim Filistin Ulusal Konseyi Başkanı Salim Zanonun da İran'a ziyarette bulunmuş, Başkan Ruhani ile görüşmüştür. Görüşmede Ruhani, sorunun çözümü için Filistinliler arasında birliğin kurulması gerektiğine dikkat çekmiş, bu durumdan ABD ve İsrail'in avantaj sağladığını belirtmiştir. Buna karşılık ise Zanonun, İran'ı büyük millet olarak adlandırmış ve İran'ın Filistin topraklarındaki işgalin sonlandırılmasına yönelik uluslararası süreçlerde aktif olarak yer almasını istemiştir.²⁵⁷ Böylelikle İran'ın da desteği ile 23 Nisan 2014'de Filistin'deki gruplar arasında yeniden uzlaşa sağlanmış ve birleşik hükümet kurulması kararlaştırılmıştır.²⁵⁸

Sonuç olarak, Rusya ve İran, bölgesel çıkarlarını dikkate alarak Arap-İsrail Sorununda etkin olmaya çalışmışlardır. Rusya ve İran, zaman zaman farklı tutumlar benimsemiş olsalar da her iki ülke de Filistin devletinin kurulmasını ve İsrail'in işgal olmuş bölgelerden çıkmasını desteklemişlerdir. Bu bağlamda Rusya, konumu nedeniyle tüm taraflarla iletişime geçme imkânı bulmuş, sadece Filistin ile İsrail arasında değil, diğer Arap devletleri ile İsrail arasında Filistinli grupların kendi aralarında, arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Buna karşılık ise ideolojik ve Arap ülkeleri ile yaşanan sorunlar nedeniyle İran'ın süreçteki konumu kısıtlı kalmış, daha çok Hamas ve Hizbullah cephesinde etkin olabilmiştir. Diğer yandan, Arap Baharı ile beraber İran'ın süreçte daha etkili olmaya başlamış, diğer Filistinli gruplarla da ilişkilerini geliştirmiştir.

²⁵⁵ "Fatah Official: PA Hopes To Renew Ties With Iran", a.g.m., par.2.

²⁵⁶ "Fatah Official: PA Hopes To Renew Ties With Iran", a.g.m., par.2.

²⁵⁷ "President In A Meeting With Palestinian National Council: Iran Wishes To See The Holy Qods Liberated from Occupation", 19.02.2014, **Iran Foreign Affairs Ministry**, <http://en.mfa.ir/index.aspx?siteid=3&pageid=2014&newsview=279983&pro=nobak>, (e.t.01.05.2014), par.3.

²⁵⁸ "Iran Hails Palestinian Fatah-Hamas Unity Deal", **ALALAM**, 26.04.2014, <http://en.alalam.ir/news/1588787>, (e.t.01.05.2014).

5.2. IRAK SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

Hüseyin Saddam liderliğindeki Irak'ın bölgede yayılcı politikalar izlemesi, 1990'lardan itibaren uluslararası gündemin maddesi haline gelmiştir. Daha önce Irak-İran Savaşında, İran'ın sınırlandırılması politikası çerçevesinde Saddam Hüseyin'i destekleyen Batılı devletler, Kuveyt işgali ile beraber bu politikadan vazgeçmişlerdir. Bu dönemden itibaren ABD liderliğinde Batılı devletler, Irak'a yönelik yaptırım ve müdahale politikası benimsenmişlerdir. Nitekim Gorbaçov ve Yeltsin döneminde Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Rusya (SSCB), ABD'nin eski müttefiki Irak'a karşı BM nezdindeki girişimlerini desteklemiştir. Ancak zamanla Rus dış politikasında milliyetçi söylemin artması ve Rusya'nın Irak'taki ekonomik çıkarların ön plana geçmesi ile beraber, Rusya bu politikasından vazgeçmiştir. Bu bağlamda 1994'de, Rusya, ilk defa, Bağdat'a yönelik uluslararası yaptırımların kaldırılmasını dile getirmiş ve bir yıl sonra ABD'nin Irak'ı bombalamasını kınamıştır.²⁵⁹ Nitekim Rus Dışişleri Bakanlığına Primakov'un gelmesi ile Rusya'nın Irak konusunda muhalefeti daha da artmıştır. Şöyle ki, bu dönemden itibaren, Rusya, sürekli bir şekilde Irak'a yönelik ABD yaptırımları ve müdahalelerini engellemeye çalışmıştır.²⁶⁰

Diğer yandan NATO'nun Afganistan Operasyonu'nun ardından Irak Sorunu, uluslararası politikanın yeniden gündemine gelmiştir. Bu süreçte Rusya, ABD ile işbirliğini devam ettirmek ve Irak'taki ekonomik çıkarlarını korumak arasında ikilemde kalmıştır. Diğer yandan krizin artması, petrol fiyatlarına yansımış, Rusya'nın gelirleri artmıştır. Bu durum karşısında Rusya, ikili strateji izleyerek, bir yandan BM Güvenlik Konseyi'nde savaş kararına karşı çıkarken, diğer yandan krizin devam etmesi için çalışmıştır.²⁶¹ Aynı zamanda Rusya, bölgede iş yapan Rus şirketlerini korumak ve Irak petrollerine güvenli ulaşımı sağlamak için Saddam Hüseyin nezdinde de girişimlerine devam etmiştir. Diğer yandan Rusya, Irak Sorununda ABD/İngiltere ile Fransa/Almanya ayrışmasını da fırsat olarak görmüştür. Bu bağlamda Moskova yönetimi, çok kutupluluk prensibi çerçevesinde, Irak müdahalesine karşı olan Fransa ve Almanya ile ABD'nin tek taraflı politikalarına karşı denge sağlamaya çalışmıştır. Nitekim Mart 2003'de ABD ve İngiltere'nin BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan Irak'a müdahale etmesi ve Saddam Hüseyin'i devirmesi, Rusya

²⁵⁹ Eran, a.g.m., p.158.

²⁶⁰ Eran, a.g.m., p.159.

²⁶¹ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.17.

tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Putin, bu saldırıyı, Soğuk Savaş'tan sonraki en ciddi kriz olarak nitelendirmiş ve uluslararası hukuka bir saldırı olarak görmüştür. Ayrıca Putin, bu saldırıyı, uluslararası güvenlik sistemini çökertebilecek büyük bir politik hata olarak telakki etmiştir.²⁶² Nitekim Saddam Hüseyin rejiminin düşmesinin ardından Rusya'nın Irak'daki yatırımları ve politik nüfusunu büyük kayba uğramıştır.

Diğer taraftan, İran da Rusya gibi, ABD ve müttefiklerinin işgali karşısında ikilem yaşamıştır. Şöyle ki, İran ezeli düşmanı Saddam Hüseyin rejiminin çökmesini olumlu karşılarken, Afganistan'ın ardından batı sınırlarında da ABD'nin askeri gücünü konuşlandırmasını tehdit olarak algılamıştır. Bu bağlamda ABD Başkanı Bush'un İran, Irak ve Kuzey Koreyi "şer eksenli" olarak adlandırması, Irak'tan sonraki hedefin İran olacağı konusunda algılamaya neden olmuştur. Nitekim müdahale sonrasında Irak'ta ABD'nin güdümünde bir rejimin kurulması İran'ı endişelendirmiştir. İran'ın diğer endişe kaynağı ise, Irak'ın parçalanması olmuştur. Her ne kadar İran, bu süreçte Şii gurupları desteklese de, Irak'ın bütünlüğünün devamı, İran'ın bölgesel güvenliği açısından önemli görülmüştür. Bu bağlamda, Irak'ta ABD ve İsrail'in Kürdistan Özerk Bölgesinin, bağımsızlık kazanma ihtimali, önemli Kürt nüfusuna sahip İran'ın güvenliği açısından tehdit olarak görülmüştür.

Ancak koalisyon güçlerinin Irak'ta giderek zayıflaması ve Irak'ın parçalanması, orta vadede İran ve Rusya açısından bazı fırsatlar da sağlamıştır. Bu bağlamda bölgedeki istikrarsızlığa paralel olarak ABD düşmanlığının artması, iki ülkenin bölgedeki nüfuzunun yayılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle Rusya'nın Irak müdahalesine karşı tutumu, hem bölgede hem de Irak kamuoyu nezdinde imajına önemli katkıda bulunmuştur. Böylelikle kısa süreli şokun ardında Rusya, yeni Irak rejimi ile de iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. Nitekim BM yaptırımları nedeniyle borçlarını tahsil edemeyen Rus şirketleri, işgal sonrasında ülkede önemli kazançlar sağlamışlardır. Bu bağlamda, Rusya'nın Sovyet döneminden beri var olan ülkedeki kişisel bağlantıları ve ekonomik altyapısı, Rusya'nın etkinliğini artırmasına önemli katkı sağlamıştır. Şöyle ki, Irak ordusunun Rus silahları ve teknik desteğine ihtiyacı, büyük ölçüde devam etmiştir. Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'nin 2009'daki Moskova ziyaretinde Rusya ve Irak arasında birçok alandaki işbirliğinin devamına yönelik açıklamalarda bulunulmuştur. Aynı zamanda Rus hükümeti, Kürt Özerk yönetimi ile ilişkilerini geliştirmiş, Ruspetrol şirketleri buradaki petrol üretiminde önemli

²⁶² Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.17.

yer edinmişlerdir. Şöyle ki, 2011 yılında LUKoil, bu alanda çok büyük bir ihale kazanmıştır. Yine Ekim 2012’de Maliki yeniden Rusya’ya ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında 4,2 milyar Dolar değerinde silah anlaşması ve petrol üretimi konusunda çeşitli sözleşmeler imzalanmıştır.²⁶³

Nitekim İran da Irak’ta yeni hükümetin kurulmasından itibaren ülke içindeki etkinliğini artırmıştır. Ancak İran, pragmatik çerçevede ülkedeki tüm gruplarla ilişkilerin geliştirilmesine önem verse de İran’ın Irak politikasının merkezinde Şii Birleşik Irak İttifakı olmuştur. Bu ittifakı Sadristler, Muhammed Baqr El-Hakim liderliğindeki Irak İslam Yüksek Konseyi ve Maliki liderliğinde Dava partisi oluşturmuştur. Saddam Hüseyin döneminde İran’da sürgünde olan bu koalisyon üyeleri, İran ile Irak arasında bağın sürmesini sağlamıştır. Diğer yandan İran’ın sadece Şii siyasal hareketlerle değil, bu hareketlerle bağlantısı olan Şii askeri/gerilla grupları ile de iletişimde olmuştur. Şöyle ki, ABD ve İsrail istihbaratı, İran Devrim Muhafızlarının (Kudüs Gücü), ABD karşıtı saldırılarda Şii militanlarının (Badr Tıqayı, Mehdi Ordusu/JAM) eğitiminde ve silah temininde yer aldığını iddia etmişlerdir.²⁶⁴ Bu kaynaklara göre İran, Hizbullah vasıtasıyla Iraklı Şii militanlara aylık 3 milyon Dolar mali yardımda bulunmakta ve 122 milimetrelilik havanlar, çeşitli roketler ve bombalar temin etmektedir.²⁶⁵ Bu bağlamda Irak’taki ABD güçleri, 2003-2010 döneminde çok sayıda İran vatandaşı ve Hizbullah askerini tutuklamıştır. Nitekim İran bu politikalarla, Irak’ta konumunu giderek güçlendirmiştir. Şöyle Temmuz 2005’de Irak yetkilileri, 1980-1988 İran-Irak Savaşının başlamasında Irak’ın sorumlu olduğunu ve Saddam Hüseyin’in İran’a kimyasal silah kullandığını kabul etmişlerdir. Nitekim aynı tarihte iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmış, ve İran’ın Basra, Kerbela, Erbil ve Süleymaniye’de konsolosluk açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca İran, 2005’de Nefes havaalanının inşası için Irak’a 1 milyar Dolar değerinde kredi tahsis etmiştir.²⁶⁶ Nitekim Maliki’nin başbakanlığı döneminde Irak dış politikasında İran’ın yeri daha da güçlendirmiştir. Şöyle ki, hükümetin ilk gününde 20 Mayıs 2006’da Irak Dışişleri Bakanı Hüseyin Zebari, İran’ın barışçıl amaçlı nükleer teknoloji geliştirmesini

²⁶³ Magen, a.g.m., p.45.

²⁶⁴ Will Fulton - Ariel Farrar-Wellman- Robert Frasco, “Iraq-Iran Foreign Relations”, **Iran Tracker**, 05.08.2011, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/iraq-iran-foreign-relations>, (e.t.23.09.2013), par.1.

²⁶⁵ Kenneth Katzman, “Iran-Iraq Relations”, **Congressional Research Service**, 13.08.2010, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22323.pdf>, (e.t.23.09.2013), p.2.

²⁶⁶ Katzman, a.g.m., p.10.

desteklediğini açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde iki ülke arasında ekonomik, enerji ve diğer alanlarda da işbirliği artmıştır. Şöyle ki, Maliki'nin Eylül 2006'daki İran ziyaretinde iki ülke arasında sınır ötesi göç ve istihbarat paylaşımı anlaşmaları yapılmıştır. Yine Maliki'nin Ağustos 2007'deki İran ziyaretinde Basra ve Abadan arasında petrol boru hattının inşası ve petrol ve petrol ürünlerinin taşınması, İran'ın Irak'a elektrik sağlaması konusunda anlaşmalar yapılmıştır.²⁶⁷ Bu gelişmelere paralel olarak 2008'de Ahmedinejad, 1979 Devriminden sonra ilk kez İran cumhurbaşkanı olarak Irak'ı ziyaret etmiş, iki ülke arasında gümrük, sanayi, çevre, ulaşım ve birçok alanda anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca bu ziyaret sırasında İran'ın Irak'a 1 milyar Dolarlık kredi verdiği açıklanmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 4 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde Irak'ta 2008 Basra Krizinde, İran'ın Sadr güçleri (JAM) ile Maliki hükümeti arasında arabuluculuk yapması, İran'ın ülke içindeki nüfusunun göstergesi olmuştur. Nitekim İran her ne kadar Irak ve ABD arasında 2008 yılında imzalanan Irak'ta ABD askeri üslerinin kurulmasını öngören askeri paktı (SOFA) önleyemese de nihai çekilme anlaşmasına, Irak'taki üslerin diğer devlete karşı saldırılarda kullanılmayacağı yönünde madde eklettire bilmiştir. İran'ın Irak'taki nüfusunun gösteren diğer bir gelişme ise Aralık 2009'da Irak'ın 1986'da kurulan ve 3000'e yakın İranlı muhaliflerin yaşadığı "Aşraf Kampı'nın taşınacağını açıklaması olmuştur.²⁶⁸

Diğer yandan, Irak'ta geçirilen 2009-2010 seçimlerinde ülke içinde İran'ın nüfusuna karşı olan Sünni Arapların güçlendiği görülmüştür. Bu kesimler Maliki yönetimin ülke içindeki Sünni kesimlere yönelik uyguladığı baskıcı politikaların kaynağı olarak İran görmüşlerdir. Ayrıca Maliki'nin İran'ın güdümünde ve ulusal çıkarlara aykırı dış politika belirlediğini öne sürmüşlerdir.²⁶⁹ Buna rağmen Maliki yönetimi, İran ile işbirliğine devam etmiştir. Şöyle ki, iki ülke 6 Ekim 2012'de askeri işbirliği anlaşması imzalamış, İran'ın Irak üzerinden Suriye'deki Esad Rejimini desteklemesini sağlamıştır.²⁷⁰ Öte yandan ABD'nin Irak'tan çekilmesi, beklendiği gibi İran'ın lehinde değil aleyhine durum yaratmış, İran'ın Irak'taki nüfusu azalmaya başlamıştır. Şöyle ki, Arap Baharı sürecinin ardından,

²⁶⁷ Katzman, a.g.m., p.10.

²⁶⁸ Casley L.Addis, "Iran: Regional Perspectives And U.S. Policy", **Congressional Research Service**, 13.01.2010, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/R40849.pdf>, (e.t.23.09.2013), p.18.

²⁶⁹ John Chuckman, "Iraq, ISIS and intervention: Just what is going on?", 23.06.2014, **Pravda**, http://english.pravda.ru/hotspots/conflicts/23-06-2014/127866-iraq_isis_intervention-0/, (e.t.01.07.2014), par.5.

²⁷⁰ "Iran Rescues Syria With Iraq's Help", **Pravda**, 04.01.2012, http://english.pravda.ru/hotspots/conflicts/04-01-2012/120151-syria_iran_iraq-0/, (e.t.28.09.2013), par.2.

bölgede Sünni-Şii ayrışmasının giderek artmasına paralel olarak, Irak'taki Sünni guruplara diğer bölge ülkelerinin (özellikle S.Arabistan'ın) desteği artmıştır. Böylelikle ülke içinde Maliki hükümetinin kontrolü azalırken, İran'ın da konumu zayıflamıştır. Nitekim IŞİD, 2014'te Irak'ın Kuzey Batısında ilerleyerek, Bağdat'ı tehdit eder hale gelmiştir. Bu durum karşısında ise İran, Maliki Hükümetini desteklemek adına Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs güçlerini Irak'ta konuşlandırmış ve Irak'a silah desteği vermeye başlamıştır.²⁷¹ Diğer yandan IŞİD'in bölgede güçlenmesi ABD ve İran arasında işbirliğini gündeme getirmiştir.²⁷² Daha önce 2007-2008 döneminde ABD ve İran arasında Irak konusunda işbirliği gündeme gelmiş, ancak nükleer sorun nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak yeni dönemde İran Nükleer Sorunun P5+1 çerçevesinde çözüm sürecine girmesi, ABD ve İran işbirliğinin ihtimalini güçlendirmiştir. Diğer yandan bölgede İran'ın nüfuzunun artması yanında S.Arabistan'ın da bölgede Sünni radikalizmin yayılmasının arkasındaki rolü, ABD'nin S.Arabistan ve İsrail'e dayalı politikasında önemli değişiklikleri düşünmesine neden olmuştur.²⁷³ Ayrıca Amerikan kamuoyunun askeri müdahalelere karşı olması, ABD yönetimini, İran gibi bölgesel bir gücün etkisini kullanmaya yöneltmiştir. Bu duruma karşılık, Rusya temkinli politika izlemekte ve bölgesel çıkarlarının etkilenmemesine çalışmaktadır. Bu bağlamda Rusya, ABD ve İran'ın Irak'taki IŞİD güçlerine yönelik askeri operasyonları desteklemektedir.²⁷⁴ Böylelikle Rusya, hem Irak ve İran nezdindeki nüfusunu korumaya hem de temel tehdit kaynaklarından biri olarak gördüğü Radikal İslam'ın bölgede güçlenmesini engellemeye çalışmaktadır.

²⁷¹ "Maliki Confirms Syrian Planes Have Bombed Isis Positions," **The Guardian**, 26.06.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/26/maliki-syrian-planes-bomb-iraq-isis-us>, (e.t.01.07.2014), par.3.

²⁷² Michael Pearson - Holly Yan, "Could U.S., Iran Work Together In Iraq? Maybe, Officials Say", **CNN**, 17.06.2014, <http://edition.cnn.com/2014/06/16/world/meast/iraq-unrest/>, (e.t.01.07.2014), par.1-3.

²⁷³ Martin Chulov, "Is America's relationship with Saudi Arabia broken beyond repair?", **The Guardian**, 28.03.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/28/barack-obama-saudi-arabia-syria-iran>, (e.t.01.07.2014), par.2-3.

²⁷⁴ "U.S., Russia, Iran Send Weapons To Iraq As Bloodthirsty ISIS Fighters Overrun Country", **Daily News**, 03.07.2014, <http://www.nydailynews.com/news/world/u-s-russia-iran-send-weapons-iraq-isis-overruns-country-article-1.1853208>, (e.t.04.07.2014), par.1-2.

5.3. SURIYE SORUNU BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN'IN POLİTİKALARI

ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgalinin ardından, 'şer eksenî' olarak adlandırılan ülkelerden bir olan Suriye, hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Suriye'nin nükleer proje geliştirmesi, Lübnan'a müdahaleleri, Hizbullah ve diğêr silahlı örgütleri desteklemesi ve İran ile yakın ilişkiler geliştirmesi eleştirilerin merkezinde olmuştur. Diğêr yandan Suriye'ye yönelik Batı dünyasının baskılarına karşılık Rusya ve İran, Suriye'yi destekleyici politikalar izlemişlerdir. Bu süreçte Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra, Akdeniz'de tek liman üslerine (Lazkiye ve Tartus) sahip olduğu Suriye'ye bölgesel güvelik politikaları açısından önem vermiştir. Bu bağlamda, Rusya uluslararası arenada Suriye'nin hamisi haline gelmiştir. 2004 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletlerin Suriye'yi Lübnan'dan çekilmeye çağırın 1559 No'lu karara çekimser oy verirken, Suriye'yi eleştiren 1636 numaralı kararı da yumuşatmayı sağlamıştır.²⁷⁵ Ayrıca Rusya 2006'da BM'nin Suriye'ye, Hizbullah'ı desteklediği için, yaptırım uygulanmasına karşı çıkmıştır.²⁷⁶ Nitekim 2005'de iki ülke arasında borç sorunun çözüme kavuşturulmasının ardından Rusya, Suriye'ye silah desteği vermeye başlamıştır. Nisan 2005'de Putin İsrail'i ziyaret etmeden hemen önce Suriye ile karadan havaya kısa menzilli füzelerin sağlanması konusunda anlaşma imzalanmıştır ki, bu dönemde Suriye, Lübnan eski başbakanı Refik Hariri suikastı nedeniyle yoğun bir uluslararası baskı altında olmuştur. Bu gelişmelerin ardından Beşar Esad, Moskova'yı 2006 yılının Aralık ayında ikinci kez ziyaret etmiştir.²⁷⁷ Bu ziyaretin ardından Rusya, İsrail ve ABD'nin karşı çıkmasına rağmen Suriye'ye MIG-29, MIG-31 savaş uçaklarını ve hava savunma füzeleri (Cornet-E anti-tank füzesi, Pantsyr-S1 hava savunma sistemi) satmayı kabul etmiştir.²⁷⁸ Nitekim Başkan Medvedev'in 2010 yılında Suriye ziyareti sırasında, Rusya'nın Suriye'ye nükleer reaktör sağlaması da gündeme gelmiştir.²⁷⁹

Diğêr yandan uluslararası alanda Suriye ile aynı suçlamalarla karşılaşın İran da bölgesel politikaları açısından Suriye'ye büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Rusya-Suriye ilişkilerinin gelişmesini destekleyen İran, yukarıda bahsi geçen silah anlaşmaları

²⁷⁵ Kayrak, a.g.m, par.14.

²⁷⁶ Freedman, "Russia And The Middle East Under Putin", a.g.m., p.32.

²⁷⁷ Kayrak, a.g.m, par.15.

²⁷⁸ Kayrak, a.g.m, par.15.

²⁷⁹ Magen, a.g.m., pp.42-43.

için Suriye'nin finansörlüğünü yapmıştır.²⁸⁰ Nitekim İran, Suriye ile ekonomik alanda da işbirliği içinde olmuşlardır. 30 Nisan 2010 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Reza Rahimi ve Suriye Cumhurbaşkanı Beşer Esad Şam'da görüşün ardından iki ülke arasında ticaret, yatırım, tarım ve diğer alanlarda 17 adet anlaşma yapılmıştır.²⁸¹ Ayrıca İran, Suriye'nin kimyasal silah programına destekte bulunmuştur. Özellikle 2005 yılından itibaren, İranlı bilim adamları, El-Safir kimyasal silah programında yer almışlardır.²⁸² Nitekim İran, Suriye ile beraber Lübnan'da Hizbullah Örgütüne yönelik işbirliği içinde olmuşlardır. İran, Hizbullah örgütüne yönelik askeri ve mali yardımlarını Suriye üzerinden yürütmüştür.

Diğer yandan Suriye'de 2011 yılının Mart ayından itibaren Dera kentinde hükümet ile muhalif güçler arasında başlayan çatışmalarla, Suriye Sorunu, yeniden uluslararası kamuoyunun gündemine gelmiştir. Bu süreçte Rusya ve İran, Suriye'ye yönelik ortak politikalar izlemişlerdir. Şöyle ki, diğer bölge ülkeleri ve uluslararası kamuoyu Suriye'deki muhalifleri desteklerken, Rusya ve İran Beşer Esad Rejiminin arkasında durmuşlardır.²⁸³ Rusya, Libya'daki sürecin yeniden yaşanmaması ve Suriye'deki konumunu kaybetmemek adına Esad Rejimini desteklemiş, dış müdahaleleri engellenmeye çalışmıştır. Şöyle ki, Nisan ayında Batılı devletlerin teklif ettikleri Esad'a yaptırım karar tasarısı Rusya ve Çin'in vetosu üzerine kabul edilmemiştir. Nitekim Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, New York'ta gerçekleştirilen 66. BM Genel Kurulu toplantısında, yaptırım ve askeri müdahale öngörmeyen Suriye konulu her çeşit kararı desteklemeye hazır olduklarını belirtmiştir.²⁸⁴ Yine Rusya, Çin ile birlikte 5 Ekim 2011'de BM Güvenlik Konseyi'nin Beşer Esad'a yaptırım kararını veto etmiştir. Rusya Federasyonu BM Daimi Temsilcisi Vitali Çurkin: "Libya'da ... Batılı müdahale ile geniş çaplı bir barış sağlanamadı, hatta koalisyon güçleri sivil kayıplar yaşattı" diyerek Rusya'nın Suriye konusundaki veto kararının sebebini açıklamıştır.²⁸⁵ Nitekim bu dönemde Lavrov dâhil Rus temsilcileri,

²⁸⁰ Magen, a.g.m., pp.42-43.

²⁸¹ Will Fulton - Robert Frasco - Ariel Farrar-Wellman, "Syria-Iran Foreign Relations", **Iranian Tracker**, 15 August 2011, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/syria-iran-foreign-relations>, (e.t.20.10.2013), par.4.

²⁸² Will Fulton – Joshep Holiday – Sam Wyer, "Iranian Strategy In Syria", **Institute Of Study Of War**, May 2013, p.11.

²⁸³ Magen, a.g.m., pp.42-43.

²⁸⁴ Kayrak, a.g.m.

²⁸⁵ Russia and China veto UN resolution against Syrian regime, **The Guardian**, 05.11.2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/oct/05/russia-china-veto-syria-resolution>, (e.t.03.10.2013), par.3.

sürekli bir şekilde Suriye'yi ziyaret etmişlerdir. Ayrıca Rusya, Esad Rejimini askeri alanda da desteklemiş, hatta bu durumu kendi askeri varlığını Ortadoğu'da güçlendirme fırsatı olarak görmüştür. Şöyle ki, Rusya, Kasım 2011'de Tarsus limanına askeri gemiler göndermiştir. Ayrıca Rusya (Rosoboronexport firması) Haziran-Aralık 2011 döneminde imzaladığı sözleşmelerle Suriye'ye MiG-29'ler satmıştır.²⁸⁶ Yine Aralık 2011'de Rusya, Suriye'ye Akdeniz'de NATO ve İsrail güçlerini hedef alabilecek Yakhont P-800 tipli gemi füzesi temin etmiştir.

Diğer yandan Rusya, Suriye Sorununu uluslararası politikada bir pazarlık aracı ve Ortadoğu'da etkin bir aktör olmak için önemli bir fırsat olarak görmüştür. Bu bağlamda Rusya, arabuluculuk çabalarıyla kendi etkisini de artırmaya çalışmış, Suriye yönetimine Arap Birliği ile işbirliği yapması için baskı yapmıştır. Nitekim Rusya, Esad rejimini ikna etmek için Suriye krizinin çözümünde BM'nin müdahalesinin gerekli olduğunu belirterek Güvenlik Konseyi'ne Suriye'de şiddetin sona ermesi çağrısında bulunan bir tasarı sunmuştur. Rusya'nın BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Vitali Çurkin bu tasarıyı sunarken; "Şiddetin durdurulması, insan haklarına saygı gösterilmesi ve özellikle de reformların hayata geçirilmesi açısından Arap Birliği'ne, Suriye hükümetiyle birlikte çalışma ve gayretlerini devam ettirme konusunda yanlarında olduğumuzu güçlü bir şekilde belirtmemizin önemli olduğuna inanıyoruz" açıklamasını yapmıştır.²⁸⁷ Nitekim Rusya'nın baskıları sonuç vermiş ve Suriye, 19 Aralık 2011'de Arap Birliği'nin ülkeye gözlemci gönderilmesine yönelik protokolünü imzaladığını açıklamıştır. Nitekim Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim, Arap Birliği anlaşmasını, Rusya'nın tavsiyesi üzerine kabul ettiklerini söylemiştir.²⁸⁸ Ayrıca Rusya, kimyasal silahların Suriye'de çıkarılması sürecinde de etkin olmuş, bu yöndeki BM müzakerelerini desteklemiştir.²⁸⁹ Rusya, Çin ile birlikte, gemileri vasıtasıyla Suriye'deki kimyasal silahların İtalya'ya taşınmasında yardımcı olmuştur.²⁹⁰

Suriye Sorunu, Rusya-İran bölgesel işbirliğini artmasına neden olmuştur. Zira ikili, Arap Baharını, ABD yönetimini Rusya ve İran'ın bölgesel nüfusunu kısıtlamaya yönelik

²⁸⁶ Moldavsky, a.g.m, p.130.

²⁸⁷ Zikreden, Kayrak, a.g.m., par.19.

²⁸⁸ Zikreden, Kayrak, a.g.m., par.19.

²⁸⁹ "U.S., Russia Agree On Syria U.N. Chemical Arms Measure", **Reuters**, 27.09.2013, <http://www.reuters.com/article/2013/09/27/us-un-assembly-syria-resolution-idUSBRE98P1AJ20130927>, (e.t.03.10.2013), par.2-5.

²⁹⁰ "Russian, Chinese Warships To Secure Marine Transfer Of Syria's Chemicals", **RT News Team**, 03.01.2014, <http://rt.com/news/syria-chemicals-russia-destruction-137/>, (e.t.25.02.2014), par.1.

bir politikası olarak görmekteydi. Şöyle ki, iki ülke de bu bölgesel rejim değişikliği dalgasının kedilerini de vuracağından endişe etmişlerdir.²⁹¹ Suriye'deki konumunu, Ortadoğu'daki nüfuzunu korumak açısından önemli gören İran, Suriye'deki iç savaşta etkin rol almıştır. İran, Irak yoluyla Esad rejimine silah ve mühimmat sağlamış (hafif silahları, Falaq-1 ve Falaq-2 roketleri) Kudüs Askeri Gücü komutanları ve askeri uzmanlar, Suriye'de Esad askerlerini eğitmişlerdir.²⁹² Nitekim Haziran 2011'de Kudüs Askeri Gücü Komutanı Qassem Süleymani ve Suriye Güvenlik İşleri Başkan Vekili Muhammed Nasif Kheirbek görüşmelerde bulunmuş ve İran, Lazkiye'de İran'dan Suriye'ye doğrudan silah naklini kolaylaştıracak askeri üs inşası için, Şam'a 23 milyon Dolar kredi sağlamayı kabul etmiştir.²⁹³ Ayrıca İran, Hizbullah vasıtasıyla, Suriye'de S.Arabistan'ın desteklediği El-Nusra cephesine karşı Esad rejimine arka çıkmıştır. Nitekim Rusya da bir yandan arabuluculuk rolünü oynarken, diğer yandan ise Esad rejimine İHA ve güdümlü bomba ve diğer askeri mühimmat desteğinde bulunmuştur. Nitekim Rusya ve İran, Esad rejimine savaş tankları ve ağır ticari araçlar için yakıt desteğinde bulunmuşlardır. Reuters haber ajansı, Rusya'nın Novorossiisk'ten Libya bandralı tanker ile Suriye'nin Banyas kentine motorin taşıdığını, İran'ın da 33,000 ton benzin karşılığında Suriye'ye 32,000 ton motorin takas ettiğini iddia etmiştir.²⁹⁴ Ayrıca Rusya, İran'ın Suriye sorununun çözümü için toplanan Cenevre görüşmelerinde yer almasını desteklemiştir. Bu bağlamda Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, sık-sık İran'ın Suriye Hükümetinde nüfuz sahibi olduğunu ve İran'ın görüş yer alması gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁵

İki ülke, Suriye Soruna paralel olarak bölgesel güvenlik bağlamında da ortak politikalar izlemişlerdir. Şöyle ki, Rusya, İran'ın askeri gücünü artırmasını desteklemiş ve olası sivil başkaldırıcıyı önlemek adına, 500.000 kişilik özel bir polis gücü hazırlamasına yardımcı olmuştur.²⁹⁶ Bunun karşılığında İran ise Hürmüz Boğazında (Bandar Abbas limanında) Rus savaş gemilerini ağırlayarak, Rusya'nın stratejik sularda varlığını

²⁹¹ Taheri, a.g.m., par.9.

²⁹² Johathan Saul - Parisa Hafezi, "Iran Boosts Military Support In Syria To Bolster Assad", **Reuters**, 21.02.2014, <http://www.reuters.com/article/2014/02/21/us-syria-crisis-iran-idUSBREA1K09U20140221>, (e.t.05.03.2014).

²⁹³ Fulton, a.g.m., par.7

²⁹⁴ Jessica Donati – Julia Payne, How Russia, Iran Keep Fuel Flowing To Syria, **Reuters**, 26.04.2012, <http://www.reuters.com/article/2012/04/26/us-syria-russia-iran-idUSBRE83P0GE20120426>, (e.t.23.10.2013), par.15.-20.

²⁹⁵ Russia, In Favor Of Iran's Presence At Conference On Syria, **Pravda**, 11.06.2012, http://english.pravda.ru/russia/politics/11-06-2012/121365-russia_syria-0/, (e.t.23.10.2013), par.1.

²⁹⁶ Taheri, a.g.m., par.10.

desteklemiştir.²⁹⁷ Ayrıca Basra Körfezi'ndeki konumlarını güçlendirmek için Rusya ve İran kolektif güvenlik sistemi anlayışına dayalı bölgesel güvenlik ve işbirliği örgütü kurmak girişiminde bulunmuşlardır.²⁹⁸

Diğer yandan Rusya, Suriye'deki Esad rejiminin devam edebileceğini stratejik olarak pek mümkün görmemiş, bu bağlamda ise ABD ve diğer Batılı ülkelerle pazarlığa da açık olmuştur.²⁹⁹ Rusya'ya göre Suriye'de kurulması muhtemel yeni sistemde alacağı pay ve eski ayrıcalıklarının devamı önemli olacaktır. Nitekim 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak seçilen Hasan Ruhani de Ortadoğu'da ABD ile işbirliğine oldukça açık olmuştur. Bu bağlamda İran'ın öncelikli endişe kaynağı Radikal/Sünni Terör Örgütlerinin bölgede güçlenmesi olmuştur. Nitekim Rusya gibi Esad rejiminin devamını stratejik olarak pek mümkün görmeyen İran da Esad devrilmeden önce Batıyla ilişkilerindeki sorunları çözmek ve/veya en azından kontrol edilebilir noktada tutmak için yeni bir dış politika açılımına girmiştir.³⁰⁰ Diğer yandan Suriye Sorununda ABD, AB ülkeleri, Türkiye ve Körfez ülkelerinin politikaları arasında da farklılıklar oluşmuştur. Fransa, Türkiye ve Körfez ülkeleri, Suriye'deki muhalifleri açık bir şekilde desteklerken, diğer AB ülkeleri ve ABD Suriye'ye müdahale konusunda tereddütlü davranmışlardır. Şöyle ki, Mısır'daki Mursi yönetiminin politikalarından (İsrail karşıtı) memnun olmayan ABD, Suriye'de radikal İslami akımların güçlenmesinden endişe etmiştir. Bu bağlamda, ABD de Suriye konusunda Rusya ve İran gibi pazarlığa açık pozisyonda olmuştur. Nitekim Mısır'da General Sisi tarafından yapılan darbe karşısında ABD ve Rusya pragmatik davranarak, yeni rejimle uzlaşma yolunu seçmiştir. Ayrıca Suriye ve Irak'ta El-Kaide'nin uzantısı olan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün giderek güçlenmesi ise ABD, İran ve Rusya'nın ortak endişelerine mahal vermiştir. Bu nedenlerle ABD ve Rusya, Suriye sorununun çözümü için sürekli bir şekilde diplomatik görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Ocak 2014'de Suriye'deki taraflar arasında Cenevre-2 görüşmelerinin başlamasını sağlamışlardır.³⁰¹ Nitekim BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon bu görüşmelerde İran'ın da yer alması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Ancak Suriyeli muhaliflerin itirazları nedeniyle,

²⁹⁷ Moldavsky, a.g.m., p.129.

²⁹⁸ Borozna, a.g.m., p.12.

²⁹⁹ Moldavsky, a.g.m., p.129.

³⁰⁰ Arif Keskin, "İran Neden ABD'ye Yakınlaşmak İstiyor?", **ORSAM**, 23.09.2013, <http://www.orsam.org.tr/yazigoster.aspx?ID=4703>, (e.t.02.03.2014), par.3.

³⁰¹ "What is the Geneva II conference on Syria?", **BBC News**, 22.01.2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24628442>, (e.t.20.03.2014), par.1.

görüşmeler İran'ın katılımı olmaksızın gerçekleşmiştir. Bu durum karşısında, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, nüfuzlu oyuncuların görüşmelerde eksikliği nedeniyle Suriye sorunun çözülebileceğine inanmadığını dile getirmiştir.³⁰² Nitekim Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da İran'ın da görüşmelerde yer alması gerektiğini konusunda tutumunu tekrarlamıştır.³⁰³

³⁰² “Syria Geneva II Peace Talks Witness Bitter Exchanges”, **BBC News**, 22.01.2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25836827>, (e.t.20.03.2014), par.15.

³⁰³ “Syria Geneva II Peace Talks Witness Bitter Exchanges”, a.g.m., par.14.

SONUÇ

Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, uluslararası sistem yeni yapılanma içerisine girmiştir. Bir yandan sistem tek kutuplu hal alırken, diğer yandan Ortadoğu bölgesine ek olarak, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri de istikrarsızlık alanlarına eklenmiştir. SSCB'nin varisi olarak Rusya da bu yeni durum karşısında dış politikasını, yeniden belirlemek zorunda kalmıştır. İlk başlarda, Batı eksenli olarak yürütülen Rus dış politikası, zamanla çok taraflılık ve çok kutupluluk üzerine oturtulmuştur. Böylelikle Rusya, Uzak Doğu, Güney Asya ve Ortadoğu bölgelerine yönelik aktif politikalar izlemeye ve bu bölgelerde ortaklıklar kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu'da önemli jeostratejik pozisyona sahip İran, Rus dış politikası açısından önemli bir ülke olarak görülmüştür. Nitekim İran da nükleer, askeri ve enerji alanlarındaki yatırım ihtiyaçlarını Rusya ile işbirliğine giderek karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca bu iki ülke, AB, ABD ve NATO gibi aktörlerin bölgede etkinlik sağlamasını bir tehdit olarak görmüşlerdir. Bu nedenlerle İran, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeler karşısında Rusya ile işbirliğine gitmiş, Rusya'nın Ortadoğu bölgesinde yeniden etkinlik kurması konusunda destekte bulunmuştur. Buna karşılık Rusya da ABD'nin bu bölgelerde ilerleyişini durdurmak ve denge sağlamak için İran'ın bölgesel güç olarak ortaya çıkmasına destek vermiş ve silahlanmasını sağlamıştır. Nitekim Rusya ile dostça ilişkiler, İran'a sadece Ortadoğu'da ve BDT bölgesinde değil uluslararası politikada da katkı sağlamıştır. İran, artan uluslararası kamuoyu ve ABD baskılarına karşı Rusya'yı bir kalkan ve destekleyici olarak görmüştür.

Ancak ABD ve NATO'nun yayılması gibi tehdit varsayımının olmaması durumunda ikili ilişkilerin geleceği konusunda sorular ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu çalışmanın temel gayesi de Rusya ve İran ilişkilerinin esas karakterini araştırmaktır. Bu bağlamda İran, Tahran-Moskova-Pekin mihveri çerçevesinde, Rusya ile ilişkileri stratejik ittifak seviyesine getirmeyi arzulamış ve bunu sık sık dile getirmiştir. Diğer yandan Rus yetkililerin aklında İran ile ilişkilerde bir üst limit vardır ve pragmatik Rusya hükümeti, Tahran ile işbirliğini diğer çıkarlarını ve uluslararası entegrasyon sürecini engellemeyecek derecede ilerletmektedir. Nitekim Rus kamuoyunda Rusya'yı Batı'nın bir parçası olarak gören ve İslami rejimle ittifak kurulmasına karşı çıkan azımsanmayacak bir kesim vardır. Bu tür yaklaşım, Rus liderlerinin İran'ı gerçek stratejik müttefik olarak görmesini imkansız

hale getirmektedir. Nitekim çalışmada da görüldüğü gibi Rusya, İran'a yönelik politikasını konjonktürel gelişmelere göre belirlemiş ve uluslararası pazarlıklar sonucunda, zaman zaman işbirliğini yavaşlatmaktan da geri kalmamıştır. Diğer yandan İranlı gözlemcilerin ve siyasilerin çoğunluğunda da Rusya'nın güvenilirliğine ve uzun dönemli ortaklığına yönelik şüpheleri oluşmuştur. Bu kesimler, geçmişte Rusya Çarlığı ve sonrasında SSCB'nin İran'ın tahinde olumsuz rol oynadığı ve bugün de Rusya'nın İran'ı Avrupa ve ABD ile ilişkilerinde bir pazarlık aracı olarak kullandığını ileri sürmüşlerdir. Özellikle nükleer sorununda Rusya'nın İran'ı yeterinde desteklememesi, BM Güvenlik Konseyinde yaptırım kararlarını onaylaması ve Buşehr İstasyonunun teslimatının geciktirmesi, Rusya karşıtlığını artırmıştır. Nitekim İran'da 2009'daki şaibeli seçimlerin ardından gösterilerde Ahmedinejat ile beraber seçim sonuçlarını onaylayan Putin'e karşı da sloganlar atılmıştır. Bu süreçte iki ülke de karşı tarafa yönelik suçlayıcı açıklamalarda bulunmuşlardır. Her ne kadar bu durum, Ortadoğu'daki Arap Baharı süreci ile değişse ve iki ülke arasında stratejik ortaklık kurulsa da toplumlular arasındaki güvensizlik devam etmiştir.

Günümüzdeki gelişmeler, Rusya ve İran arasındaki işbirliğinin devam ettiğini göstermektedir. Dış politikaya pragmatist çerçevede yaklaşan iki ülke de karşı tarafın doğrudan çıkarlarını etkileyecek adımlardan kaçınmakta ve birbirlerinin çıkarlarını gözetken bir dış politika izlemektedirler. Özellikle İran, uzun tarihsel ve kültürel bağlara ve önemli çıkarlara sahip olmasına rağmen, Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde Rusya'nın tepkisini çekecek adımlar atmamaya özen göstermektedir. Ancak araştırmada bu işbirliğinin orta vadede geçerli olamayacağı sonucuna varılmıştır. Zira Rusya ve İran'ın giderek artan yayılmacı politikaları, iki ülkenin ileride çıkarlarının çatışacağına işaret etmektedir. Nitekim İran'ın Batı ile ilişkilerini normalleştirilmesi, İran'ın Rusya karşısındaki zayıf konumunu düzeltmesini sağlayabilecektir. Önümüzdeki dönemde hem Batı hem de Rusya, Çin, Hindistan gibi aktörlerle iletişim kurabilen İran'ın dış politika seçeneklerini artacaktır. Bu da İran'ı Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde daha cesur politikalar izlemeye yönlendirecektir. Ayrıca Rusya ile Batı arasında yaşanan gerilimler, İran'ın yayılmacı politikaları için zemin hazırlamaktadır. Her ne kadar orta vadede İran ile ABD arasında ileri derecede bir ortaklık öngörülme de İran ve ABD'nin bölgesel gelişmeler karşısında ortak politikalar izlemesi ihtimali yüksektir. Bu da İran'ın ulusal gücünü artırmasına olanak sağlayacak ve bölgedeki nüfuzunu artırmasına yol açacaktır. Bu durumda da Rusya'nın İran'ı kısıtlayacak politikalar izlemeye yönlendirecektir.

KAYNAKÇA

ABDULLAYEV Cavid, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı.1-4, Cilt.48, Ankara, 1999, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1999-48-01-04/AUHF-1999-48-01-04-Abdullayev.pdf>, (e.t. 20.01.2011), ss.255-290.

ADDIS Casley L., "Iran: Regional Perspectives And U.S. Policy", **Congressional Researc Service**, 13.01.2010, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/R40849.pdf>, (e.t.23.09.2013).

AFRASIABI Kaveh L., "Caspian Summit A Triumph For Iran", **Asia Times**, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IJ18Ak01.html (e.t.07.08.2013).

AFRASIABI Kaveh L., "Iran Gambles Over Georgia's Crisis", **Asia Times**, 16.08.2008, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/JH16Ak01.html, (e.t.10.08.2013).

ALAM Shah, "Pipeline Politics In The Caspian Sea Basin", **Strategic Analysis**, Jan-Mar 2002.

AMER Adnan Abu, "Iran Seeks To Retain Influence In Palastinian Affairs", **Al Monitor**, 04.04.2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/04/iran-hamas-ties.html>, (e.t.05.09.2013).

ARI Tayyar, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2008.

ARI Tayyar, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, Bursa, 2004.

ASHLEY Sean Paul, "Cold War Politics In The Middle East", **E-International Relations**, 30 August 2012, <http://www.e-ir.info/2012/08/30/cold-war-politics-in-the-middle-east/>, (e.t.05.09.2013).

ASTOURIAN Stephan H., "From Ter-Petrosian To Kocharian: Leadership Change In Armenia", **Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studie UC Berkeley**, <http://escholarship.org/uc/item/0c2794v4>, (e.t. 10.07.2013).

AYDIN Gülşen, "Economic Change and Development In Georgia After The Rose Revolution: A Boost To The Mikheil Saakashvili's Consolidation Of Authority", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2011, ss.35-50.

BAEV Pavel K., "Defying that Sinking feeling: Russia Seeks to Uphold Its Role in the Multistructural International System in Flux", **Perspectives on Russian Foreign Policy (ed. Stephen J. Blank)**, Strategic Studies Institute Monograph, Carlisle Barracks, September 2012.

BAKER Peter, "Obama Offered Deal To Russia In Secret Letter", **New York Times**, 02.03.2009, <http://www.nytimes.com/2009/03/03/washington/03prexy.html?module=Search&mabReward=relbias%3Ar&r=0>, (e.t.22.02.2014).

BALMASOV Sergei , "Iran Claims Compensations For WWII From USSR, Britain And USA", **Pravda**, 23.12.2009, http://english.pravda.ru/world/asia/23-12-2009/111336-iran_compensation-0/ (e.t.05.08.2013).

Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation" Adopted by Edict No. 1833 of The President of The Russian Federation, 2 November 1993, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>, (e.t.05.05.2013).

BELOPOLSKY Helen, **Russia And The Challengers: Russian Aligment With**

China, Iran, And Iraq In The Unipolar Era, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

BENNET James, “Mideast Turmoil: Mideast Balance Sheet”, **New York Times**, 12 March 2002, <http://www.nytimes.com/2002/03/12/world/mideast-turmoil-news-analysis-mideast-balance-sheet.html?module=Search&mabReward=relbias%3As%2C%5B%22RI%3A9%22%2C%22RI%3A15%22%5D>, (e.t.20.09.2013).

BOHLEN Celestine, “Embattled Georgian Leader Flees; Opposition Council Claims Power”, **New York Times**, 07.01.1992, <http://www.nytimes.com/1992/01/07/world/embattled-georgian-leader-flees-opposition-council-claims-power.html>, (e.t.10.07.2013).

BONFIG Aaron, “Russian Aid to Iran’s Missile Program a Threat to America”, <http://www.public.iastate.edu/~rhetoric/105H16/copa/ambcopa.html>, (e.t.05.03.2013).

BOROZNA Angela, “Russia’s Friend – United State’s Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran”, **The International Studies Association**, Annual Convention, San Francisco, USA, 26-29 March 2008, <http://ssrn.com/abstract=2250017>, (e.t. 18.04.2013).

CAFERSOY Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/286-318%20nazim.PDF>, (e.t.18.05.2013), ss.286-318.

CAFERSOY Nazım, “Rusya-İran ilişkilerinde Askeri Boyut”, **1 News**, 23.06.2011, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110623043026359.html>, (e.t.18.04.2013).

CAMPBELL John C., “The Soviet Union And The United States In The Middle East”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 401, May 1972, pp.126-135.

CHATTERJI SK, “Afghan Stability: New Equations”, **The Diplomat**, 09.04.2014, <http://thediplomat.com/2014/04/afghan-stability-new-equations/>, (e.t.15.04.2014).

CHUCKMAN John, “Iraq, ISIS and intervention: Just what is going on?”, 23.06.2014, **Pravda**, <http://english.pravda.ru/hotspots/conflicts/23-06-2014/127866-iraq-isis-intervention-0/>, (e.t.01.07.2014).

CHULOV Martin, “Is America’s relationship with Saudi Arabia broken beyond repair?”, **The Guardian**, 28.03.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/28/barack-obama-saudi-arabia-syria-iran>, (e.t.01.07.2014).

COUGHLIN Con, “Teheran 'Secretly Trains' Chechens To Fight In Russia”, **The Telegraph**, 27.11.2005, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/1504038/Teheran-secretly-trains-Chechens-to-fight-in-Russia.html>, (e.t.03.08.2013).

ÇOLAKOĞLU Selçuk, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1, Ankarar, 1998, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf>, s.107-122.

DAĞI Zeynep, **Rusya’nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 2002.

DAHL Fredrick, “IAEA Report Likely To Show Iran Living Up To Nuclear Deal Terms”, **Reuters**, 19.06.2014, <http://www.reuters.com/article/2014/06/19/us-iran-nuclear-iaea-iduskbn0eu1xo20140619>, (e.t.20.06.2014).

DIGGES Charles, “Minatom Finally Concedes Iran May Have a Nuclear Weapons Programme”, **Bellona**, 14.03.2013, http://bellona.ru/bellona.org/english_import_area/international/russia/nuke_industry/co-

[operation/29009](#), (e.t.05.02.2014).

DİLEK Kaan, **İran'ın Orta Asya Politikaları**, (Rapor), Ahmet Yasevi Üniversitesi, Ankara, 2001.

DONATI Jessica– Julia Payne, How Russia, Iran Keep Fuel Flowing To Syria, **Reuters**, 26.04.2012, <http://www.reuters.com/article/2012/04/26/us-syria-russia-iran-idUSBRE83P0GE20120426>, (e.t.23.10.2013).

EINHORN Robert J. - Gary Samore, “Ending Russian Assistance To Iran's Nuclear Bomb”, **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol.44/2, No.15, February 2011, pp.58-71.

EISENSTADT Michael, “Russian Arms and Technology Transfers to Iran:Policy Challenges for the United States”, **Arms Control Today**, March 2001, http://www.armscontrol.org/act/2001_03/eisenstadt, (e.t.25.04.2013).

ERAN Oded, “Russia in the Middle East: The Yeltsin Era and Beyond”, **Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on The Threshold of The Twenty-first Century**, ed. Gabriel Gorodetsky, Cummings Center for Russian and East European Studies, Frank Cass Publishers, London, 2003, pp.152-161.

ERLANGER Steven -Richard A.OPPEL, “A Disciplined Hezbollah Surprises Israel With Its Training, Tactics and Weapons” , **New York Times**, 07.08.2006, <http://www.nytimes.com/2006/08/07/world/middleeast/07hezbollah.html?pagewanted=all>, (e.t.20.09.2013).

ERLANGER Steven, “Israeli Says Iran Is Training Hamas Men”, **New York Times**, 6 March 2007, <http://www.nytimes.com/2007/03/06/world/middleeast/06mideast.html?module=Search&mabReward=relbias%3As%2C%5B%22RI%3A9%22%2C%22RI%3A15%22%5D&r=0>, (e.t.20.09.2013).

FARRAR-WELLMAN Ariel, “Russia-Iran Foreign Relations”, **Iran Tracker**, 2 Ağustos 2010, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/russia-iran-foreign-relations>, (e.t.08.09.2013).

FAYZULLINA Karina, “Iran-Russia Relations in Light of Iran-US Rapprochement”, Aljazeera Center For Studies, 06.04.2014, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/20144295214736271.html>, (e.t.28.04.2014).

FAYZULLINA Karina, “Iran-Russia Relations in Light of Iran-US Rapprochement”, Aljazeera Center For Studies, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/20144295214736271.html>, 06.04.2014, (e.t.28.04.2014).

FRANTZ Douglas, “Iran and Azerbaijan Argue Over Caspian's Riches”, **The New York Times**, 30.08.2001, <http://www.nytimes.com/2001/08/30/world/iran-and-azerbaijan-argue-over-caspian-s-riches.html>, (e.t.05.03.2013).

FREEDMAN Robert O., “Iran-Russia Relations In The 1990's Part 2”, **Radio Bergen**, http://radiobergen.org/russia/russia_iran2.htm, (e.t.15.03.2013).

FREEDMAN Robert O., “Russia And The Middle East Under Putin”, **Ortadoğu Etütleri**, Volume 2, No:2, July 2010.

FREEDMAN Robert O., “Russia, İran and the Nuclear Question: The Putin Record”, **Strategic Studies Institute**, November 2006, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/PUB737.pdf>, (e.t.23.12.2012).

FRIEDMAN George, “The Russo-Georgian War and the Balance of Power”, **Stratfor**, 12.08.2008, http://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_war_and_balance_power#axzz37iGjUEbs

KAMALOV İlyas, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.yılında Rusya’nın Orta Asya Poltikaları”, Ahmet Yasevi Üniversitesi, (Rapor) Ankara, Haziran 2011.

KAMALOV İlyas, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20.yılında Rusya’nın Orta Asya Politikaları”, Ahmet Yasevi Üniversitesi, (Rapor) Ankara, Haziran 2011.

KATZ Mark N., “The Russian-Libyan Rapprochement: What Has Moscow Gained?”, Middle East Policy Council, 2008.

KATZ Mark N., “Russia, Iran, and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan”, **The George Washington University**, Central Asia Program, Iran Regional Forum, No:3, February 2013.

KATZ Mark N., “Russian-Iranian Relations In The Obama Era”, **Middle East Policy**, Vol. XVII, No. 2, Summer 2010, pp.62-69.

KATZ Mark N., “Russian-Iranian Relations In The Putin Era”, **Demokratizatsiya**, Vol.10-1, Winter 2002.

KATZ Mark N., “Soviet Policy In The Middle East”, **Current History**, February 1988, pp.57-83.

KATZMAN Kenneth, “Iran-Iraq Relations”, **Congressional Research Service**, 13.08.2010, <http://fas.org/sgp/crs/mideast/RS22323.pdf>, (e.t.23.09.2013).

KAYA Sezgin, “Rus Dış Politikasında Gelenekselci-Modernist Unsurların Analizi ve Batı”, Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, 2008.

KAYRAK Sedide, “Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası”, **Bilgesam**, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?view=article&catid=104%3Aanalizler-rusya&id=2092%3Arusya-federasyonunun-ortadogu-politikasi&format=pdf&option=com_content&Itemid=136, (e.t.05.06.2013).

KESKİN Arif, “İran’ın Kafkasya Politikası”, **Circassian Center**, <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0503-iran.htm>, (e.t.11.07.2013).

KHARMAI Ravindra, “Analysis of Iran And Libya Sanctions Act 1996”, **Political Science**, No: 472, 10 December 1997, <http://www-personal.umich.edu/~kharmair/ILSA.html>, (e.t.25.07.2013).

KING Charles, “The Five-Day War”, **Foreign Affairs**, December 2008, <http://www.foreignaffairs.com/articles/64602/charles-king/the-five-day-war>, (e.t.09.08.2013).

KNYAZEV Alexandr, “Avrasya’nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran”, (Çev.Sercan Doğan), **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201183_15-inceleme.pdf, (e.t.19.05.2013).

KOOLAE E Elaheh, “Iran And Russia”, Conference On Russia And Islam, Edinburgh, 19-20 2008, http://www.pol.ed.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/28687/Iran_and_Russia.pdf, (e.t.18.05.2013).

KOZHANOV Nikolay, “Russia’s Relations with Iran Dialogue without Commitments”, **Policy Focus 120**, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, June 2012.

KUCHINS Andrew C. - Igor A. ZEVELEV, “Russian Foreign Policy: Continuity In Change”, **The Washington Quarterly**, Winter 2012, pp.147-161.

LELYVELD Michael, “China Pursues New Central Asian Gas Route”, **Radio Free Asia**, 10.02.2014, http://www.rfa.org/english/commentaries/energy_watch/gas-02102014124143.html, (e.t.05.02.2014).

LEVITT Matthew, "Hezbollah: Party of Fraud", **Foreign Affairs**, 27 Jule 2011, <http://www.foreignaffairs.com/articles/67997/matthew-levitt/hezbollah-party-of-fraud>, (e.t.08.09.2013).

MAGEN Zvi, "Russia And The Middle East: Policy Challenges", The Institute For National Security Studies Of Tel Aviv University, Memorandum 127, Tel Aviv, May 2013.

MAJIDYAR Ahmad, "Russo-Iranian Relations From Iran's Perspective", **Iran Tracker**, 20.05.2009, <http://www.irantracker.org/analysis/russo-iranian-relations-iransperspective->, (e.t.18.04.2013).

MALEK Martin, "Russia, Iran, And The Conflict In Chechnya", **Caucasian Review Of International Affairs**, Vol. 2 N.1, Winter , 2008.

MANKOFF Jeffrey, "The Big Caucasus: Between Fragmentation and Integration", **CSIS Russia And Eurasia Program**, Mart, 2012.

Merve İrem Yapıcı, "Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi Güney Osetya", **USAK OAKA**, Cilt:2, Sayı: 3, 2007, ss.71-104.

MIZIN Victor, "The Russia-Iran Nuclear Connection And U.S.Policy Options", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 8, No. 1, March, 2004, p.72-82.

MOLDAVSKY Olena Bagno, "Russian Foreign Policy in the Middle East: No Change in the Offing", **Strategic Assessment**, Volume 15, No: 4, January 2013, pp.121-132.

NAUMKIN Vitaly, "The Russian-Iranian Relations: Present Status And Prospects for The Future, Perceptions", **Journal of International Affairs**, Volume III - Number 1, March - May 1998, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/VITALY-NAUMKIN.pdf>, (e.t.03.06.2013).

NASSER Nicola, "Historic Breakthrough in Egypt-Russia Relations. Towards a Strategic Shift?", **Global Research**, 21.02.2014, www.globalresearch.ca/historic-breakthrough-in-egypt-russia-relations-towards-a-strategic-shift/5369912 data-title="Historic Breakthrough in Egypt-Russia Relations. Towards a Strategic Shift?>", (e.t.04.04.2014).

OĞAN Sinan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü ", **Türksam**, <http://www.turksam.org/tr/a153.html>, (e.t. 20.01.2011).

OKUMUŞ Okumuş, "What Did Turkey Lose When EU Lost Nabucco?", **Al-Monitor**, 02.06.2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/07/eu-nabucco.html###ixzz35IsycWTY> (e.t.07.08.2013).

ÖZTARSU Mehmet Fatih, 'Madrid Prensipleri ve Karabağ Görüşmeleri' **Caspian Weekly**, <http://www.caspianweekly.org/turkce-makale/kafkaslar/1770--madrid-prensipleri-ve-karaba-goeruemeleri.html>, (e.t. 05.06.2010).

PALA Christopher, "Iran's Concerns Over Caspian Cause Delay In Oil Meetings", **The St.Petersburg Times**, 2 March 2001, http://sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=14609, (e.t.05.04.2013).

PEARSON Michael - Holly YAN, "Could U.S., Iran Work Together In Iraq? Maybe, Officials Say", **CNN**, 17.06.2014, <http://edition.cnn.com/2014/06/16/world/meast/iraq-unrest/>, (e.t.01.07.2014).

QUANDT William B., "Soviet Policy In The October 1973 War", A Report Prepared For Office Of The Assistant Secretary Of Defense Of USA, Rand Corporation, Santa Monica, May 1976.

RAHIMI Babak, "Russo-Georgian War Creates Security Dilemma For Iran", **The Jamestown Foundation Global Research And Analysis**, 17.10.2008,

http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33949#.U8QKLPL_uZw, (e.t. 10.08.2013).

RAMEZANZADEH Abdollah “Iran's Role As Mediator In The Nagorno-Karabakh Crisis”, **Contested Borders in the Caucasus**, ed. Bruno Coppieters, VUB University Press, 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/info.htm>, (e.t.05.08.2013).

REAVES Joseph A., “Arafat Claims Deal With Soviets, Criticizes U.S. On Middle East” 11 May 1989, **Chicago Tribune**, http://articles.chicagotribune.com/1989-05-11/news/8904110915_1_yasser-arafat-middle-east-israel, (e.t.05.09.2013).

Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council At Its 5848th Meeting, On 3 March 2008, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803\(2008\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1803(2008)), (e.t.04.08.2013).

REYNOLDS James, “Iran Nuclear: Rouhani Changes Tone But Khamenei Has Final Say”, **BBC News**, 27.09.2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24304548>, (e.t.05.08.2013).

RICHTER Patrick, “Agreement signed in Istanbul on US-backed Caspian oil pipeline”, 30 November 1999, **World Socialist Web Site**, <http://www.wsws.org/en/articles/1999/11/oil-n30.html>, (e.t.08.03.2013).

RICKMAN Gregg , “The PLO And Iraq In The Twilight Of Soviet Foreign Policy”, **Meria Journal**, Volume 4, No. 3, September 2000, <http://www.gloria-center.org/2000/09/rickman-2000-09-08/>, (e.t.05.09.2013).

SADEGAH-ZADEH Kaweh, “Iran’s Strategy in the South Caucasus”, **Caucasion Review of International Affairs**, Vol.2, Winter, 2008, http://cria-online.org/Journal/2/Iran's%20Strategy%20in%20the%20South%20Caucasus%20by%20Kaweh%20SadegZadeh_done.pdf, (e.t.09.07.2013).

SAKARYA Harun, “Ekonomik Özgürlük Veya Güvenlik”, TC Gümrük Ticaret Ve Müfettişleri Derneği, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/51/8.html> (e.t.05.03.2013).

SANAEI Mehdi, “Problems And Prospects Of Iranian-Russian Relations”, **Russia In Global Affairs**, Vol.5, No: 3, July – September, 2007.

SAUL Johathan - Parisa Hafezi, “Iran Boosts Military Support In Syria To Bolster Assad”, **Reuters**, 21.02.2014, <http://www.reuters.com/article/2014/02/21/us-syria-crisis-iran-idUSBREA1K09U20140221>, (e.t.05.03.2014).

SCHMEMANN Serge, “Soviet Stake In The P.L.O.”, **New York Times**, 23 November 1983, <http://www.nytimes.com/1983/11/23/world/soviet-stake-in-the-plo.html>, (e.t.05.09.2013).

SHAFFER Brenda , “Khatami In Moscow Boosts Russian-Iranian Arms Cooperation, **The Washington Institute**, 05.03.2011, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/khatami-in-moscow-boosts-russian-iranian-arms-cooperation>, (e.t.13.05.2013).

SHAFFER Brenda, “Iran’s Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views Of The U.S. And Europe”, **Iran and Its Neighbors**, SWP Berlin, July 2003.

SHALIZI Hamid, “Afghanistan, Iran Plan Cooperation Pact amid Tensions With U.S.”, **Reuters**, 08.12.2013, <http://www.reuters.com/article/2013/12/08/us-afghanistan-iran-idusbre9b708120131208>, (e.t.15.04.2014).

SHARGORODSKY Sergei, “Oil Profits from Caspian Prove Hard to Extract”, **The Moscow Times**, 24.08.1994, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/oil-profits-from-caspian-prove-hard-to-extract/348963.html>, (e.t.05.10.2013).

SHEAR Michael D. - Scott WILSON, "Obama, Medvedev Pledge Cooperation", **The Washington Post**, 2 April 2009, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/04/01/AR2009040100242.html>, (e.t.22.02.2013).

SINGH Michael, "Iran Is Not An Ally In Iraq", **Wall Street Journal**, 17.06.2014, <http://online.wsj.com/articles/iran-is-not-an-ally-in-iraq-1403024591>, (e.t.19.06.2014).

SMITH M.A., "The Second Chechen War: Foreign Relations & Russian Counter-Reaction", file:///C:/Users/samsung/Downloads/indir%20(1).pdf, (e.t.05.06.2013).

SOCOR Vladimir, "Turkmenistan Encourages Trans-Caspian Gas Pipeline", **Jemstown Foundation Global Research And Analysis**, 10 December 2010, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=37267&no_cache=1#.U8Lmdfl_uZw, (e.t.07.08.2013).

SÖNMEZ A.Sait, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle ilişkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:27, Ağustos, 2010, ss.277-290.

STANTON John, "US/Saudi Covert Operations In Chechnya: Ricin, Diamonds, Stingers", **Pravda**, 30.04.2013, http://english.pravda.ru/opinion/columnists/30-04-2013/124461-usa_chechnya-0/, (e.t.03.08.2013).

ŞAHİNOĞLU Elxan, "İran-Azerbaycan Münasibetleri İle Bağlı Hesabat", **Qafqaz Info**, 06.08.2012 <http://qafqazinfo.az/arxiv-bran-azrbaycan-munasibetleri-il-bal-hesabat-font-colored21-shifbfont-t23039.html>, (e.t.05.03.2013).

TAHERI Amir , "Why Iran is Falling into Russia's Arms", **New York Post**, 14 February 2013, <http://nypost.com/2013/02/14/why-iran-is-falling-into-russias-arms/>, (e.t.04.03.2013).

TAŞTAN Yahya Kemal, "Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya'da Kimlik Arayışları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/1 (Yaz 2012), ss.69-134.

TELLAL Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı.65, Cilt.3, 2010, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/65/3/9_tellal_erel.pdf, ss.189-236.

TERZİOĞLU Süleyman Sırrı, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **USAK**, Cilt:3, Sayı: 5, 2008, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/zMTEM9XhPrTb6SbQKdvZduUiTP6z6B.pdf>, (e.t.20.01.2011), ss.26-47.

TISHEHYAR Mandana, "Iran-Russia Energy Relations: From A Bilateral To A Multilateral Regional Cooperation", **Iran Review**, 08.06.2011, http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Russia_Energy_Relations.htm (e.t.05.06.2013).

TRENIN Dmitri - Aleksei V.MALASHENKO - Anatol LIEVEN, **Russia's Restless Frontier: The Chechny Factor in Post-Soviet Russia**, Crneie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2004.

TRENIN Dmitri, "Russia's Policy In The Middle East: Prospects For Consensus And Conflict With The United States, **The Century Foundation**, New York, 2010.

TROIANOVSKI Anton, "Russia Criticizes Israel for Offensive" **The Washington Post**, 20 July 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/20/AR2006072000714.html>, (e.t.20.09.2013).

TROSHINA Olga, "Strategic Cooperation Between Russia and Iran", **The Voice of Russia**, 06.06.2014, [http:// voiceofrussia.com/radio_broadcast/no_program/273239256/](http://voiceofrussia.com/radio_broadcast/no_program/273239256/) (e.t.08.06.2014).

VELİYEV Cavid, "İran Ermenistan'ı Neden Besliyor?", **1 News**, 25.01.2011,

<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110125034102815.html>, (e.t.05.08.2013).

WALSH Nick Paton, “Chechen Rebels Phoned Gulf During Siege”, **The Guardian**, 05.12.2002, <http://www.theguardian.com/world/2002/dec/05/chechnya.nickpatonwalsh>, (e.t.03.08.2013).

WILLIAMS Carol J., “Clinton, Yeltsin Put Best Face On NATO Standoff”, **Los Angeles Times**, 21.03.1997, http://articles.latimes.com/1997-03-21/news/mn-40681_1_nato-expansion, (e.t.05.06.2013).

WILNER Michael, “Rouhani Wants Trust While US Promises To Verify Any Nuclear Deal”, **The Jerusalem Post**, 23.12.2013, <http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Rouhani-says-Iran-seeking-to-rebuilding-relations-with-West-335892>, (e.t.22.02.2014).

YERGIN Daniel - Thane GUSTAFSON, **Russia 2010: And What It Means for The World**, (The Cera Raport), Nicholas Brealey Publishing, London, 1994.

“2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts”, **CNN**, 16.03.2014, <http://edition.cnn.com/2014/03/13/world/europe/2008-georgia-russia-conflict/>, (e.t.20.04.2014).

“As Moscow Lauds Iran's Anti-Terrorism Battle”, **The Jamestown Foundation Global Research And Analysis**, 8 March 1996, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=8297&tx_ttnews%5BbackPid%5D=210&no_cache=1#.U7iIT_1_uZw, (e.t.03.08.2013).

“Assad, Yeltsin Begin Talks”, **CNN**, 06.07.1999, <http://edition.cnn.com/WORLD/meast/9907/06/syria.russia/>, (e.t. 05.09.2013).

“Azerbaijan - Turkmenistan Münasibetleri”, **Heyder Eliyev İrsi Beynelxalq Elektron Kitabxana**, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/3639411.html>, (e.t.20.09.2013).

“Bushehr NPP (Iran)”, **Atomstroyexport**, <http://www.atomstroyexport.ru/wps/wcm/connect/ase/eng/about/NPP+Projects/Current/Bu shehr/>, (e.t.03.05.2013).

“Caution Ahead of Caspian Summit”, **BBC News**, 23 April 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1946236.stm>, (e.t.05.10.2013).

“Communication Dated 26 November 2004 Received From The Permanent Representatives Of France, Germany, the Islamic Republic Of Iran And The United Kingdom Concerning The Agreement Signed In Paris On 15 November 2004”, **IAEA Information Circular**, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infcirc637.pdf>, (e.t.22.02.2014).

“Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, Approved by President of the Russian Federation V. Putin on 12 February 2013, <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/1e5f0de28fe77fdcc32575d900298676/869c9d2b87ad8014c32575d9002b1c38!OpenDocument>, (e.t.07.05.2013).

“Egypt And Russia”, **Egypt State Information Service**, http://www.sis.gov.eg/En/Templates/Articles/tmpArticles.aspx?CatID=2728#.U7heV_1_uZw, (e.t.04.04.2014).

“EU Offers Iran Long-Term Nuclear Deal”, **CNN**, 06.08.2005, <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/08/05/iran.nuclear/index.html>, (e.t.22.02.2013).

“European Businesses Rushing Toward Iran In Hope Of New Deals As First

Sanctions Are Suspended”, **Fox News**, 22.01.2014, <http://www.foxnews.com/world/2014/01/22/european-businesses-rushing-toward-iran-in-hope-new-deals-as-first-sanctions/>, (e.t.06.04.2014).

“Fatah Official: PA Hopes To Renew Ties With Iran”, **Times Of Israil**, 29.01.2014, <http://www.timesofisrael.com/fatah-official-pa-hopes-to-renew-ties-with-iran/> (e.t.04.03.2014).

“Flowers and challenges for Condoleezza Rice in Moscow”, **Pravda**, 23.10.2006, http://english.pravda.ru/russia/kremlin/23-10-2006/85171-condoleezza_rice-0/ (e.t.22.02.2013).

“Full text of President Ahmadinejad's speech at General Assembly”, **Global Security**, 17.09.2005, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2005/iran-050918-irna02.htm> , (e.t.22.02.2013).

“Gas Purchases”, **Gazprom**, <http://www.gazprom.com/about/production/central-asia/>, (e.t.04.03.2014).

“Georgia Events Sound 'Warning Bell””, **Press Tv**, 30.08.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/67960.html>, (e.t.16.08.2013).

“Georgia: Is Tehran Trying to Use Tbilisi to Evade Sanctions?”, **Eurasianet**, 15.07.2013, <http://www.eurasianet.org/node/67253>, (e.t.15.08.2013).

“Hamis, The Islamic Resistance Movement”, **CBN News**, 08.03.2011, <http://www.cbn.com/cbnnews/insideisrael/2011/March/Hamis-the-Islamic-Resistance-Movement/>, (e.t.20.09.2013).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran Resolution adopted on 24 September 2005”, **IAEA Board Of Governors**, GOV/2005/77, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-77.pdf>, (e.t.22.02.2013).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, Report by the Director General Of IAEA, 10 November 2003, GOV/2003/75, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-75.pdf>, (e.t.22.02.2013).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic Of Iran Report By The Director General”, **IAEA**, 28 April 2006, GOV/2006/27, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-27.pdf>, (e.t.22.02.2013).

“In A Phone Call With The Esmail Hanieh: Dr.Ahmadinejad Congratulates Gaza People On Their Victory Over Zionist”, **Iranian Forreign Affairs Ministry**, 01.12.2012, <http://en.mfa.ir/index.aspx?siteid=3&pageid=2014&newsview=24269&pro=nobak>, (e.t.05.09.2013).

“Iran Against Georgia Accession To NATO”, **Press Tv**, 01.11.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/73955.html>, (e.t.16.08.2013).

“**Iran Attacks Caspian Oil Deal**”, **BBC News**, 08.07.1998, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/128592.stm>, (e.t.06.03.2013).

“Iran Blasts U.S.Missile Deffense Plans”, **CBS News**, 16 August 2007, <http://www.cbsnews.com/news/iran-blasts-us-missile-defense-plans/>, (e.t.05.02.2013).

“Iran Hails Palestinian Fatah-Hamas Unity Deal”, **ALALAM**, 26.04.2014, <http://en.alalam.ir/news/1588787>, (e.t.01.05.2014).

“Iran Report”, **US Energy Informations Administration**, March, 2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/iran.pdf>, (e.t.09.09.2013).

“Iran Rescues Syria With Iraq's Help”, **Pravda**, 04.01.2012,

http://english.pravda.ru/hotspots/conflicts/04-01-2012/120151-syria_iran_iraq-0/, (e.t.28.09.2013).

“Iran Says Could Be ‘Reliable’ Gas Supplier To EU”, **Iran Diplomacy**, 15.04.2014,

<http://irdiplomacy.ir/en/page/1931533/Iran+says+could+be+%E2%80%98reliable%E2%80%99+gas+supplier+to+EU+.html>, (e.t.28.04.2014).

“Iran Seeks A Role In Nagorno-Karabakh Conflict”, **Caspian Research**, 11.01.2013, <http://caspiaresearch.com/2013/01/11/iran-seeks-a-role-in-nagorno-karabakh-conflict/>, (e.t.08.08.2013).

“Iran Suspending Uranium Program”, **CNN**, 10 November 2003, <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/11/10/iran.nuclear.reut/>, (e.t.22.03.2013).

“Iran Warns US Over Caucasus Crisis”, **Press Tv**, 25.08.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/67562.html>, (e.t.16.08.2013).

“Iran, Russia Brush Off Sanctions”, **UPI**, 15 July 2010, http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2010/07/15/Iran-Russia-brush-off-sanctions/UPI-21651279202905/, (e.t.22.04.2013).

“Iran's Leader Accuses Medvedev Of Betrayal”, **The Moscow Times**, 26 June 2010, <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2010/7/article/irans-leader-accuses-medvedev-of-betrayal/410992.html>, (e.t.23.02.2013).

“İran Doğalgazı Pakistan’a Sevk Edilecek”, **Rusya’nın Sesi**, 01.02.2013, http://turkish.ruvr.ru/2013_02_01/Iran-dogalgazi-Pakistan/, (e.t.05.02.2014).

“İran’ın Bölgede Güçlü Varlığı, Rusya’nın Lehinedir”, **Fars Haber Ajansı**, 22.01.2013, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9107146594> (e.t.22.02.2013).

“Libya - Foreign Relations”, **Global Security**, <http://www.globalsecurity.org/military/world/libya/forrel.htm>, (e.t.05.09.2013).

“Maliki Confirms Syrian Planes Have Bombed Isis Positions,” **The Guardian**, 26.06.2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/26/maliki-syrian-planes-bomb-iraq-isis-us>, (e.t.01.07.2014).

“Moscow and Tehran; A Real Friendship?”, **Iran Diplomacy**, 18 August 2010, <http://www.irdiplomacy.ir/en/page/7623/Moscow+and+Tehran%3B+a+Real+Friedship.html>, (e.t.03.08.2013).

“Moscow Declaration A Victory For Armenia”, **Radio Free Europe**, 14.07.2014, http://www.rferl.org/content/Moscow_Declaration_A_Victory_For_Armenia/1337592.html, 05.08.2013).

“National Iranian Oil Refining and Distribuiton Company”, <http://en.niordc.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=77&pageid=967#nekajask>, (e.t.05.02.2014).

“New Leaders May Expel Russia And China From Libyan Energy Sector”, **World Tribune**, 25 August 2011, http://www.worldtribune.com/worldtribune/WTARC/2011/me_libya1066_08_25.asp, (e.t.04.04.2014).

“President Aliyev Hails Tehran Stance On Karabakh”, 09.04.2014, **IRNA**, http://www.irna.com/en/News/2672299/Politic/President_Aliyev_hails_Tehran_stance_on_Karabakh, (e.t.05.05.2014).

“President In A Meeting With Palestinian National Council: Iran Wishes To See The Holy Qods Liberated from Occupation”, 19.02.2014, **Iran Foreing Affairs Ministry**, <http://en.mfa.ir/index.aspx?siteid=3&pageid=2014&newsview=279983&pro=nobak>, (e.t.01.05.2014).

“Project Focus: Iran-Pakistan-India Gas Pipeline”, **Gulf Oil And Gas**,

<http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/projects/3dreport.asp?id=100730>, (e.t.05.02.2014).

“Protocol of Negotiations Between Iran And Russia”, Signed by N.N. Mikhailov and R. Amrollakhi, <http://www.iranwatch.org/government/Russia/russia-iran-protocolofnegotiations.htm>, (e.t.27.09.2013).

“Putin: Bir Yıldır Devlet Başkanlığı Görevinde”, **Rusya’nın Sesi**, 05.06.2013, http://turkish.ruvr.ru/2013_05_06/Putin-bir-yildir-devletbaskani/, (e.t. 07.05.2013).

“Regional States Can Solve Caucasus Crisis”, **Press Tv**, 29.08.2008, <http://edition.presstv.ir/detail/67885.html>, (e.t.16.08.2013).

“Replies by Russian President Vladimir Putin to Journalists' Questions After End of G8 Heads of State and Government Meeting”, Sea Island, Georgia, USA, June 10, 2004, <http://www.mid.ru/Bl.nsf/arh/A00EC9AEA5ABD500C3256EB4002A854D?OpenDocument>, (e.t.22.02.2013).

“Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at its 5500th meeting, on 31 July 2006”, **UN**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1696(2006)), (e.t.22.02.2013).

“Russia and China veto UN resolution against Syrian regime”, **The Guardian**, 05.11.2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/oct/05/russia-china-veto-syria-resolution>, (e.t.03.10.2013).

“Russia Discusses With U.S. Iran Nuclear Crisis”, **Pravda**, 21.04.2006, http://english.pravda.ru/news/world/21-04-2006/79421-russia-0/#.U7_9k_1_uZw, (e.t.22.02.2013).

“Russia Report”, **U.S. Energy Information Administration**, 26.11.2013, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/russia.pdf>, (e.t.03.01.2014).

“Russia Urges Iran To Halt Uranium Work At Isfahan”, **The Moskov Times**, 10.08.2005, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/russia-urges-iran-to-halt-uranium-work-at-isfahan/210699.html>, (e.t.22.02.2013).

“Russia, In Favor Of Iran's Presence At Conference On Syria”, **Pravda**, 11.06.2012, http://english.pravda.ru/russia/politics/11-06-2012/121365-russia_syria-0/, (e.t.23.10.2013).

“Rusya: İran’la ABD Direkt Görüşme Konusunda Anlaşmadılar!”, **Fars Haber Ajansı**, 22.02.2013, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9107146630>, (e.t.22.02.2013).

“Rusya: İran’la ABD Direkt Görüşme Konusunda Anlaşmadılar!”, **Fars Haber Ajansı**, 22.02.2013, <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9107146630>, (e.t.22.02.2013).

“Speech By Russian President Dmitry Medvedev At Plenary Meeting Of The OSCE Summit, Astana, December 1, 2010”, **The Ministry Of Foreign Affairs Of RF**, http://mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/8f62cc1e56d0af72c32577ed00391a17!OpenDocument, (e.t.06.08.2013).

“Statement By Middle East Quartet In 23.11.2011”, **United Nations Secretary General**, SG/2178, <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sg2178.doc.htm>, (e.t.20.09.2013).

“Ter-Petrosyan On The BBC: Karabakh Conflict Could Have Been Resolved By Giving Certain Territories To Azerbaijan”, **Heralding The Rise Of Russia**, <http://theriseofrussia.blogspot.com.tr/2011/04/ter-petrosyan-on-bbc-april-2011.html>, (e.t.15.04.2013).

“The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the

President of the Russian Federation N.Medvedev 12 July 2008, http://www.russianmission.eu/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf, (e.t.24.02.2013).

“The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, Approved by the President of the Russian Federation V. Putin June 28, 2000, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (24.02.2013).

“Transneft And KazTransOil Start Feasibility Study For Iranian Pipeline”, **Alexander’s Gas and Oil Connections** Haziran, 2001, <http://www.gasandoil.com/news/2001/08/cnr13318> (e.t.08.11.2013).

“Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, **Türkiye Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (e.t.04.03.2014).

“Türkmenistan ile Azerbaycan Arasında Hazar'da Petrol Arama Sorunu”, **USAK Gündem**, 2 Temmuz 2012, <http://www.usakgundem.com/haber/74337/t%C3%BCrkmenistan-ile-azerbaycan-aras%C4%B1nda-hazar-39-da-petrol-arama-sorunu.html>, (e.t.05.03.2013).

“U.S., Russia, Iran Send Weapons To Iraq As Bloodthirsty ISIS Fighters Overrun Country”, **Daily News**, 03.07.2014, <http://www.nydailynews.com/news/world/u-s-russia-iran-send-weapons-iraq-isis-overruns-country-article-1.1853208>, (e.t.04.07.2014).

“UN Resolution 1737 (2006) Adopted By The Security Council At Its 5612th Meeting, On 23 December 2006”, **UN**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1737(2006)), (e.t.04.08.2013).

“UN Resolution 1747 (2007) Adopted By The Security Council At Its 5647th Meeting on 24 March 2007”, **UN**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747\(2007\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1747(2007)), (e.t.04.08.2013)

“UN Resolution 1887 (2009) Adopted By The Security Council At Its 6191st Meeting, On 24 September 2009”, **UN**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887(2009)) (e.t.04.08.2013).

“Unclassified Report to Congress”, **CIA**, January - June 1998, https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/jan_jun1998.html#iran, (e.t.05.03.2013).


“Varsayımsal Tahminler Bile Tehlikelidir”, **Rusya’nın Sesi**, 11.11.2011 <http://turkish.ruvr.ru/2011/11/11/60226146.html>, (e.t. 05.04.2013).

“Viktor Kalyuzhny, Russian President's Special Envoy For The Caspian Sea Issue, Arrives In Iran”, **Pravda**, 07.04.2001, http://english.pravda.ru/news/world/07-04-2001/40146-0/#.U8Hjhvl_uZw, (e.t.06.03.2013).

“Visits Abroad”, **President Of Russia**, <http://eng.kremlin.ru/visits?page=4>, (e.t.05.09.2013).

“What is the Geneva II conference on Syria?”, **BBC News**, 22.01.2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24628442>, (e.t.20.03.2014).

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	AYTAN	MAMMADLI
Doğum Yeri ve Yılı	AZERBAYCAN	1990
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE	
ve Düzeyi	B DERECESİ (UPPER INTERMEDIATE)	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1996 2007	ŞİRVAN 16 SAYILI ORTA MEKTEB/AZERBAYCAN
Lisans	2007 2011	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ/TÜRKİYE
Yüksek Lisans	2011 2014	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ/TÜRKİYE
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	aytenmammadli04@gmail.com	
Tarih	15.08.2014	
İmza		
Adı Soyadı	Ayten Mammadli	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Aytan MAMMADLI
Tez Adı	Bölgesel Güvenlik Dengeleri Bağlamında Rusya-İran İlişkileri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Prof.Dr.Ömer Göksel İŞYAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input type="checkbox"/> Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum <input type="checkbox"/> Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	<input checked="" type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 16.08.2014

İmza :

